

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Навчальний посібник

Рекомендовано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра
за освітньою програмою «Право»
спеціальності 081 «Право»

Укладачі: Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков

Електронне мережне навчальне видання

Київ
КПІ ім. Ігоря Сікорського
2023

Рецензент *Мисливий В. А., д.ю.н., проф., проф. кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
КПІ ім. Ігоря Сікорського*

Відповідальний редактор *Кухарчук А. М., доктор філософії в сфері права, ст. викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
КПІ ім. Ігоря Сікорського*

*Гриф надано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
(протокол № 8 від 02.06.2023 р.)
за поданням Вченої ради факультету соціології і права
(протокол № 8 від 14.04.2023 р.)*

Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни містить розширені плани лекцій, плани семінарських і практичних занять, завдання для самостійної роботи, питання для підсумкового і поточного контролю. Видання має на меті допомогти студентам у засвоєнні знань з загальних положень судової експертизи для подальшого використання в організації діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду, адвокатури та нотаріату для вирішення конфліктних ситуацій в юридичній практиці, а також в процесі міжнародного співробітництва в юридичній сфері.

Реєстр. № НП XX/XX-XXX. Обсяг 7.7 авт. арк.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
проспект Перемоги, 37, м. Київ, 03056
<https://kpi.ua>
Свідectво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5354 від 25.05.2017 р.

© Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков
© КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023

З М І С Т

I.	Опис навчальної дисципліни	4
II.	Мета та завдання навчальної дисципліни	4
III.	Структура дисципліни	6
IV.	Навчальні заняття	
	1. Лекційні заняття (денна та заочна форми навчання)	7
	2. Практичні (семінарські) заняття (денна форма навчання)	78
	3. Практичні (семінарські) заняття (заочна форма навчання)	84
	4. Самостійна робота	86
V.	Завдання для домашньої контрольної роботи (заочна форма навчання)	89
VI	Питання для залікової співбесіди	92
VII.	Види контролю та оцінювання результатів навчання	93
VIII.	Методичні рекомендації	96
IX.	Список рекомендованої літератури	96

I. Опис навчальної дисципліни

Предметом навчальної дисципліни: судова експертиза є закономірності й методологія формування та розвитку судових експертиз, закономірності дослідження їх об'єктів, здійснюваного на основі спеціальних знань, трансформованих на базі галузевих наук у систему наукових методів, методик та засобів вирішення експертних завдань у межах правової регламентації¹.

Навчальна дисципліна є складовою циклу професійної та практичної підготовки і займає провідне місце в професійній підготовці юристів. Навчальна дисципліна ґрунтується на положеннях кримінального процесуального права, практики його застосування, науки криміналістики та судової експертизи. Вона вивчає загальні принципи судової експертизи; технологію експертного дослідження як особливого виду пізнавальної діяльності; методологію експертних досліджень в цілому і концептуальні напрями розвитку судової експертизи (математизація, комп'ютеризація, автоматизація експертних досліджень), а також розглядає деякі види експертиз, які можуть проводитися у кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному провадженні.

Вона складає основу формування знань і навичок професійної діяльності юристів з використання спеціальних знань для розв'язання юридичних конфліктів у різних галузях права.

Базою для вивчення навчальної дисципліни є знання, отримані студентами після опанування таких фундаментальних навчальних дисциплін як «Теорія держави», «Теорія права», «Конституційне право. Загальна частина», «Конституційне право. Особлива частина» «Судоустрій в Україні», «Основи права Європейського Союзу та Ради Європи», «Інформаційне право», «Кримінальне право», «Кримінальне процесуальне право», «Цивільне процесуальне право».

Навчальна дисципліна «Судова експертиза» перебуває у певному зв'язку з дисциплінами циклу загальної та професійної підготовки студентів-правників. Такими дисциплінами, зокрема, є криміналістика, кримінальне процесуальне право, критичне мислення, основи правничої діяльності та професійна етика та ін. Ці дисципліни формують загальну світоглядну і методологічну основу для сприйняття студентами змісту навчальної дисципліни «Судова експертиза».

Методика перевірки рівня засвоєння матеріалу навчальної дисципліни передбачає використання рейтингової системи оцінювання.

II. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Судова експертиза» є засвоєння студентами базових теоретичних положень навчальної компоненти, оволодіння практичними навичками, які необхідні для виявлення, вилучення, зберігання та дослідження речових доказів з метою отримання доказової інформації для вирішення юридичного конфлікту.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Судова експертиза» є засвоєння студентами загальних положень судової експертизи: її поняття, мети та завдань, поняття спеціальних знань та суб'єктів, які ними володіють і мають право на проведення експертних досліджень, збирання та підготовки матеріалів для досліджень, а також правильній оцінці висновків експертів

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми засвоєння студенти матеріалу навчальної дисципліни сприятиме формуванню здатності:

- застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин;
- бути критичним та самокритичним;
- працювати в команді;

¹ Клименко Н. І. Судова експертологія: Курс лекцій: Навч. посіб. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 9.

- поважати честь і гідність людини як найвищої соціальної цінності, розуміти їх правову природу;
- розуміти міжнародні стандарти прав людини, положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практику Європейського суду з прав людини;
- застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного, зокрема, кримінального процесуального права;
- розуміти особливості реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права у кримінальному провадженні;
- визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти;
- аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції;
- критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності;
- консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів учасників провадження, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації;
- самостійної підготовки проектів процесуальних документів;
- логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

Разом з іншими освітніми компонентами дисципліна спрямована також на формування окремих складових здатності:

- застосовувати необхідні знання основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права у практичних ситуаціях;
- пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів професійної діяльності;
- використовувати інформаційні та телекомунікаційні технології в практичній діяльності;
- діяти на основі етичних міркувань, надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

В результаті вивчення дисципліни студенти зможуть:

- застосовувати сучасні методи дослідження, аналізу і оцінки вихідної інформації в конкретних ситуаціях, що виникають під час юридичних проваджень;
- визначати процесуальний статус осіб, що залучені у юридичне провадження, поважати їх честь і гідність;
- самостійно визначати можливість використання як доказів отриманих під час провадження фактичних даних, робити короткий висновок;
- оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему, готувати процесуальні документи для звернення до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- аналізувати правові проблеми, складати процесуальні акти у кримінальному провадженні державною та іноземною мовами;
- володіти базовими навичками риторики та юридичного письма;
- самостійно тлумачити зміст норм процесуального права та інших актів законодавства щодо завдань, компетенції, структури і повноважень органів досудового розслідування, прокуратури та суду, доступно і зрозуміло доносити до респондента;
- працювати в групі, формуючи власний внесок у виконання завдань групи юристів;
- виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи;
- демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права;
- пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів;
- застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки;

- готувати проекти необхідних актів застосування права відповідно до правового висновку зробленого у різних правових ситуаціях;
- надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів учасників юридичних процесів у різних правових ситуаціях.

III. Структура дисципліни

№ п/п	Назви розділів і теми				
		Всього	Лекції	Практ. занят.	Самост. робота
1	2	3	4	5	7
1.1.	Загальна теорія судової експертизи.	11/12	1/1	2/1	8/10
1.2.	Правове забезпечення судово-експертної діяльності в Україні.	11/10	1/1	2/1	8/10
1.3.	Класифікація судових експертиз та методологія їх проведення.	12/11	2/1	2/1	8/10
	Всього:	34/33	4/3	6/3	24/30
2.1.	Призначення криміналістичних експертиз (трасологічних, балістичних, вибухотехнічних, почеркознавчих, техніко-криміналістичного дослідження документів та інших видів судових експертиз).	14/17	2/4	4/2	8/10
2.2.	Призначення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності.	13/10	1/1	4/2	8/10
2.3.	Призначення судової мистецтвознавчої та гомологічної експертизи.	12/12	2/1	2	8/10
2.4.	Призначення судово-медичних та судово-психіатричних експертиз. (відвідування Головного бюро судово-медичної експертизи, морг №1).	12/12	2/1	2	8/10
2.5.	Призначення судової експертизи матеріалів речовин та виробів	13/12	1/1	4	8/10
2.6.	Призначення судово-економічної, товарознавчої і автотоварознавчої експертизи.	11/12	1	2/1	8/10
2.7.	Призначення судово-біологічної, - ґрунтознавчої та екологічної експертизи.	11/12	1/1	4	6/10
2.8.	Відвідування Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України.				
	Всього:	86/87	10/9	22/5	54/70
	Залік:	-	-	-	-
	Разом:	120/120	14/12	28/8	78/100

Через «/» для заочної форми навчання

IV. Навчальні заняття
1. Лекційні заняття
Для денної та заочної форм навчання

Тема 1.1 Загальна теорія судової експертизи.

Лекція 1

Поняття судової експертизи, її предмет, об'єкт та задачі. Судово-експертна діяльність та судова експертиза. Принципи судової експертизи. Суб'єкти судово-експертної діяльності. Компетенція та компетентність судового експерта. Історичні аспекти розвитку судової експертизи в Україні.

Конспект лекції

Процес становлення та розвитку різноманітних видів судово-експертних досліджень протягом тривалого часу сприяв накопичуванню емпіричного матеріалу. За цей час було здійснено значну кількість експериментальних досліджень щодо вирішення різноманітних експертних завдань і встановлення наукових фактів, які у свою чергу і сформували теорію судової експертизи – експертологію.

Отже поява та формування судової експертології стало результатом сучасних тенденцій диференціації та інтеграції наукового знання як одного із проявів впливу науково-технічного прогресу на судову експертизу.

Накопичення наукової інформації, поява нових класів, родів та видів судових експертиз, розвиток методичного та процесуально-правового забезпечення судово-експертної діяльності, зростання потреб у збільшенні кількості фахівців та судово-експертних установ, наприкінці 70-х років 20-го століття, забезпечили необхідність виділення судової експертизи з криміналістики у самостійну галузь наукових знань.

Термін експертологія має два значення: expertus – досвідчений, обізнаний; logos – теорія, вчення, наука.

Тобто, експертологія – це вчення про обізнаних, досвідчених осіб, спеціальні знання яких використовуються для провадження відповідних досліджень. Експертологія - це теорія (вчення, наука) про судову експертизу.

Об'єктом судової експертології є експертна діяльність, окремі теоретичні побудови в цій галузі наукового знання, методи розвитку теорії і здійснення експертного дослідження, процесів і відносин, тобто комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого¹.

Серед основних завдань, що вирішуються судовими експертизами за характером основних цілей експертного дослідження, можна виділити ідентифікаційні завдання, спрямовані на ототожнення об'єкта за його відображенням, та не ідентифікаційні.

Якщо для ідентифікації особливих ознак виявляється недостатньо, то рішення ідентифікаційного завдання завершується встановленням групової належності об'єкта, тобто належності об'єкта до деякої множини (групи) однорідних об'єктів, які здійснюються на основі вивчення властивих всім об'єктам даної групи загальних ознак.

Різновидом встановлення групової належності є визначення єдиного джерела походження об'єктів. *Наприклад, папір, на якому надруковані підроблені грошові знаки, і папір, вилучений у підозрюваного, виготовлені на одному і тому ж целюлозно-паперовому комбінаті.*

Група діагностичних завдань полягає у виявленні механізму події: часу, способу і послідовності дій, подій, явищ, причинних зв'язків між ними; природи, якісних і кількісних характеристик об'єктів, їх властивостей і ознак, що не піддаються безпосередньому сприйняттю, і т. д.

¹ Клименко Н. І. Судова експертологія: Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 16-17.

Окремим випадком діагностичних завдань є класифікаційні завдання. Вони спрямовані на встановлення відповідності об'єкта певним, заздалегідь заданим характеристикам і віднесення його на цій підставі до певного класу, роду, виду.

Всі експертні завдання нерозривно пов'язані з питаннями, які ставляться на розгляд судової експертизи. Загальні і типові завдання представляють собою наукове узагальнення різноманітних питань з даного роду або виду експертиз. Конкретні завдання судової експертизи реалізуються шляхом постановки певних питань експерту залежно від наявних об'єктів і матеріалів цивільного, адміністративного, господарського або кримінального провадження.

Судово-експертна діяльність та судова експертиза.

Судово-експертна діяльність здійснюється у процесі судочинства експертними установами і державними експертами. Вона полягає в організації і проведенні судової експертизи.

Судова експертиза – це самостійна процесуальна форма використання спеціальних знань з метою перевірки існуючих по справі доказів, а також отримання нових. Сутність судової експертизи полягає в аналізі експертами за завданням зацікавленої сторони речових доказів, які надають в його розпорядження з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для всебічного та повного встановлення обставин у справі¹.

За результатами дослідження експерт складає висновок, який є одним із передбачених законом джерел доказів, а фактичні дані, що містяться в ньому – доказами.

Результати експертизи народжуються шляхом науково-технічного дослідження за допомогою спеціального інструментарію – експертних методик.

Експертиза – це дослідження і вирішення за допомогою обізнаних осіб будь-якого практичного питання, яке потребує спеціальних знань.

Судові експертизи відрізняються від інших експертиз, і є специфічним різновидом експертиз, що мають особливий статус. Подібність до експертиз в інших сферах людської діяльності полягає в тому, що вони є дослідженнями, заснованими на використанні спеціальних знань. Ці експертизи можуть бути виконані у будь-якому провадженні. Підстави і порядок призначення судових експертиз визначаються відповідними кодексами України. Ці кодекси регламентують права і обов'язки осіб, які беруть участь у провадженні судових експертиз, їх правовідносини, зміст процесуальних документів, які складаються в обов'язковому порядку та регламентують інші питання, пов'язані з процесом призначення та провадження експертного дослідження.

Отже, судову експертизу виокремлюють серед інших експертиз в інших сферах людської діяльності за такими ознаками:

- призначення і проведення судової експертизи здійснюється з дотриманням правової регламентації;
- судові експертизи засновані на використанні спеціальних знань у різних галузях науки і техніки;
- судові експертизи здійснюються на підставі науково-обґрунтованих сучасних методів досліджень матеріалів експертизи;
- судові експертизи, як правило, проводяться судовими експертами, які пройшли відповідну підготовку і кожні п'ять років підтверджують рівень своєї кваліфікації;
- висновок експерта має статус джерела доказів.

Судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. (Стаття 1 закону України Про судову експертизу).

Атестовані судові експерти перебувають на обліку у державному Реєстрі атестованих судових експертів, ведення якого покладається на Міністерство юстиції України.

¹ Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології : монографія. Тернопіль : Видавництво «Крок», 2018. С. 11-13.

Особа або орган, які призначили судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, які внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів, або іншим фахівцям з відповідних галузей знань.

До Реєстру вносяться такі дані:

Реєстраційний номер;

Прізвище, ім'я, по батькові судового експерта;

Дата включення до Реєстру;

Вид експертизи та експертна спеціальність;

Адреса, телефон (факс) судово-експертної установи, або судового експерта - громадянина;

Найменування експертно-кваліфікаційної комісії, дата і номер рішення;

Номер і термін дії свідоцтва;

Кваліфікаційний клас судового експерта (стосується тільки штатного працівника державної експертної установи).

Реєстр є офіційною автоматизованою системою обліку спеціалістів, яким органи досудового слідства і суди переважно зобов'язані доручати проведення судових експертиз.

Принципи (лат. *principium* — початок, основа, першоджерело) судово-експертної діяльності — це керівні основоположні теоретичні та практичні засади, що становлять основу судової експертизи та практичної діяльності судового експерта в межах його законних повноважень, прав та обов'язків.

До принципів судово-експертної діяльності відносять: законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження. Науковцями висловлюються й інші думки щодо принципів судово-експертної діяльності, з якими можна ознайомитися в роботі І. В. Пирого¹.

Принцип законності. Експертиза є правовим актом, а тому вона повинна відповідати принципам і нормам як загальної системи права, так і відповідної галузі процесуального права.

В системі будь-якої підзаконної діяльності не може бути експертних процедур, вільних від правової регламентації або які б суперечили діючим принципам і нормам права.

Принцип незалежності судового експерта забезпечується формуванням його внутрішнього переконання щодо предмету експертизи виключно на основі отриманих в результаті дослідження фактичних даних при відсутності будь-яких прямих або непрямих сторонніх впливів.

Принцип об'єктивності експертного дослідження визначається відповідністю методів і висновків експерта сучасному рівню наукового і технічного знання.

Об'єктивність забезпечується: - кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків; - можливістю призначення повторної експертизи; - присутністю учасників процесу, в передбачених законом випадках, під час проведення судової експертизи.

Принцип повноти експертного дослідження передбачає вирішення всіх поставлених перед експертом питань на основі дослідження всіх представлених об'єктів. Крім того, опис процесу експертного дослідження має бути проведеним в такому обсязі, який дає можливість здійснювати перевірку обґрунтованості і достовірності зроблених висновків.

Компетентність характеризує наявність у експерта достатніх знань і досвіду (навичок), в якій небудь галузі необхідних для виконання експертного дослідження². Принцип компетентності забезпечує достовірність, наукову обґрунтованість отриманих результатів.

Інші принципи судової експертизи:

- дотримання прав, свобод, та законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- допустимості використання методів, засобів та способів проведення експертних досліджень;

¹ Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2011. С. 85-91.

² Словник української мови. В 11 томах. Т. 4. К. : Наукова думка, 1973. С. 250.

- максимального збереження об'єктів експертного дослідження;
- дотримання професійної етики судового експерта.

Судово-експертна діяльність здійснюється відповідними суб'єктами, до яких більшість науковців відносять осіб й органи, що призначають експертизу, судових експертів і судово-експертні установи¹.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (ст. 7) здійснення судово-експертної діяльності покладається на державні спеціалізовані установи та відомчі служби. До сучасної системи державних судово-експертних установ України належать науково-дослідні інститути та інші установи, що функціонують в:

Міністерстві юстиції України

Міністерстві внутрішніх справ України

Міністерстві охорони здоров'я України

Службі безпеки України

Міністерстві оборони України

Державній прикордонній службі України

Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути:

- фахівці, які мають відповідну вищу освіту;
- освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста;
- пройшли відповідну підготовку;
- та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ч.1 Ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»).

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також експерти, які не працюють в даних установах, але вони відповідають ряду вимог:

- мають відповідну вищу освіту;
- освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста;
- пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України;
- атестовані;
- отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому Законом Про судову експертизу (ч. 2 Ст. 10).

Не може залучатися до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта.

Інші обставини, що забороняють участь особи як експерта в судочинстві, передбачаються процесуальним законодавством (Ст. 11 закону Про судову експертизу).

Розглядаючи понятійний апарат судової експертизи не можна залишити поза увагою такі важливі наукові категорії як компетенція та компетентність судового експерта, які в обов'язковому порядку мають враховуватися під час призначення експертизи, виборі експерта, та особливо при оцінці експертного висновку.

Компетенція експерта (від лат. Compete - відповідати, бути придатним) розглядається у наступних аспектах:

Наукова або професійна компетенція відповідає обсягу спеціальних знань, яким повинен володіти експерт певної експертної спеціальності. Наукова компетенція експерта безпосередньо

¹ Клименко Н. І. Судова експертологія: Курс лекцій: навч. посіб. Київ, 2007. С. 20.

пов'язана з комплексом знань в галузі теорії, методики і практики судової експертизи відповідного роду та виду.

Також в науковій літературі досліджується і індивідуальна компетенція експерта. Це знання, що отримані при навчанні у вищому навчальному закладі і є необхідними, проте недостатніми для виконання функцій експерта. Тому фахівці, які бажають професійно працювати судовими експертами, протягом півроку проходять підготовку (стажування) в державних судово-експертних установах за певною експертною спеціальністю. За цей період за відповідною програмою особа вивчає методики дослідження різних об'єктів для вирішення задач, які ставляться в межах обраної експертної спеціальності, тобто предмета роду (виду) експертизи¹.

При виборі експерта для проведення судової експертизи, коли експерт не є співробітником державної спеціалізованої установи, неминуче виникає питання про компетенцію даної особи.

Після проведення дослідження в ході оцінки висновку одним із завдань є визначення компетентності експерта. Таким чином перед судами та правоохоронними органами постає питання про вибір судового експерта та оцінку якості проведеного ним експертного дослідження.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Детально опрацювати поняття, мету, принципи та особливості судово-експертної діяльності, її співвідношення до судової експертизи.
2. Засвоїти поняття «компетенція та компетентність», їх значення при призначенні судової експертизи.
3. Реєстр атестованих судових експертів, його мета, зміст і правила користування та наповнення.
4. При ознайомленні з суб'єктами судово-експертної діяльності звернути увагу на систему структурних підрозділів та їх повноваження.
5. Історія виникнення та розвитку галузі судової експертизи.
6. Які види діяльності вивчає судова експертиза?
7. Які завдання вирішує судова експертиза?
8. Розкрити зв'язок судової експертизи із юридичними та природничими науками.
9. Права та обов'язки судового експерта.
10. Поняття ідентифікаційної та діагностичної експертизи.

Тема 1.2. Правове забезпечення судово-експертної діяльності в Україні.

Лекція 2.

Сучасна правова база що забезпечує правила призначення та проведення судової експертизи в Україні. Характеристика основних положень закону України «Про судову експертизу». Положення кримінального процесуального кодексу України щодо призначення та проведення експертиз у кримінальному провадженні. Законодавче забезпечення призначення та проведення експертиз за цивільними, господарськими та адміністративними провадженнями. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта. Права затриманого, підозрюваного, обвинуваченого та підсудного при призначенні і проведенні судової експертизи за КПК України.

Конспект лекції

Під правовою основою використання спеціальних знань у формі судової експертизи слід

¹ Докладніше див. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків : В деле, 2015. С. 133-143.

розуміти достовірність та правомірність такої діяльності з точки зору норм закону.

Сучасну правову основу забезпечення експертної діяльності становить низка законів, до яких відносять:

Конституцію України у п. 14 ст. 92, якої зазначається, що виключно законами України визначаються: судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури.

Закон України Про судову експертизу від 25 лютого 1994 року. Ним визначаються правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року. Особлива частина, розділу XVIII кримінального кодексу визначає протиправні дії експерта, які перешкоджають правосуддю, а також визначає рівень його відповідальності за їх вчинення.

Стаття 384. Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу.

Стаття 385. Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків.

Стаття 386. Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку.

Стаття 387. Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року визначає, хто може бути експертом в досудовому чи судовому провадженні наводить перелік його прав і обов'язків як процесуального учасника слідчих дій щодо виявлення, фіксації та дослідження речових доказів, визначає право захисника на залучення експерта, спеціаліста у кримінальних провадженнях, встановлює порядок призначення первинної, додаткової та повторної судової експертизи, та інше.

Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року регламентує участь експерта та спеціаліста у судовому цивільному процесі. В даному акті викладені права і обов'язки експерта та спеціаліста, присяга експерта, порядок призначення експертиз, в т. ч. комісійної, комплексної, додаткової та повторної, та інші статті: 43, 57, 61, 65, 72, 73, 74, 76, 102-115, 128-130, 133, 140 - 150, 191, 198, 203, 212, 215, 220, 224-226, 237, 239, 240, 298 та ін..

Кодекс України Про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року встановлює відповідальність експерта за прояв неповаги до суду, або злісне ухилення його від явки в суд, визначає, що доказами в суді може виступати висновок експерта. Встановлює правила призначення експерта, його права та обов'язки, та відшкодування витрат на проведення експертиз. Статті: 185-3, 185-4, 251, 273, 275.

Норми Кодексу адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року регламентують: ст. ст.: 38, 40, 44, 45, 57, 58, 61, 64, 66, 68-70, 72, 80 - 87, 90, 94, 98, 101-113, 127, 129, 132, 137, 138, 146 - 148, 151 та ін.

Закон України Про міжнародний комерційний арбітраж від 24 лютого 1994 року регламентує участь експерта (або кількох експертів) у третейському суді. Суд вправі запрошувати їх на свої засідання, заслуховувати їх висновки з конкретних питань, вимагати від сторін надання експерту будь-якої інформації, що стосується розгляду справи тощо (Статті: 20, 24, 26).

Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 року регламентує участь експерта у судовому процесі з господарських спорів, визначає їх права і обов'язки. Висновки судових експертів зазначені як письмові докази. Регламентується порядок призначення і проведення судової експертизи, викладені вимоги до висновків судового експерта, та ін. (Статті: 7, 31, 32, 41, 42, 44, 48, 49, 65, 77, 79, 81-1).

Нормами Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року експерт та фахівець визнаються учасниками виконавчого провадження; їх права і обов'язки; порядок

призначення державним виконавцем експерта, фахівця для оцінки майна; порядок оплати за роботу; умови кримінальної відповідальності та відводу в участі виконавчого провадження тощо. (Статті: 14, 17, 20, 23, 35, 45, 59).

- Положення про Міністерство Юстиції України.

- Постанови Кабінету Міністрів України.

- Накази міністерств.

- Закон України «Про судову експертизу» визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Закон визначає:

- мету державної політики у сфері судової експертизи, основні засади якої віднесено Конституцією України (п. 14 ст. 92) до складової правосуддя;

- правові, організаційно-управлінські та науково-методичні засоби професійної судово-експертної діяльності та її фінансове забезпечення;

- коло суб'єктів, які безпосередньо здійснюють проведення судових експертиз або забезпечують організаційно-управлінську та науково-методичну функції судово-експертної діяльності.

Закон України «Про судову експертизу» є базовим законом про судово-експертну діяльність, що є не тільки предметом правового регулювання, а й об'єктом пізнання науки про судову експертизу – судову експертологію, яка відображається у наукових принципах, поняттях і закономірностях свого об'єкта – судово-експертної діяльності.

Закон України «Про судову експертизу» складається з 4 розділів та 24 статей.

Розділ 1 Загальні положення.

Розділ 2 Судовий експерт.

Розділ 3 Фінансове та організаційне забезпечення.

Розділ 4 Міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи.

Розділ «Загальні положення» - присвячено визначенню поняття судової експертизи, законодавчих актів, що регламентують судово-експертну діяльність, її загальних принципів, гарантій незалежності судового експерта та умов його праці, а також принципових положень науково-методичного та організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності, здійснення державного контролю за належним рівнем професіоналізму судових експертів, атестованих відповідно до вимог Закону.

Наступний розділ «Судовий експерт» містить вимоги щодо осіб, які мають право бути професійними судовими експертами, а також умови, які забороняють дану діяльність, загальні права і обов'язки судового експерта, а також його відповідальність як професійного і процесуального суб'єкта судово-експертної діяльності.

Взагалі, самий перший експерт – Творець.

1. *На початку створив Бог небо і землю.*

2. *Земля ж була безвидна та пуста, і темрява над безоднею, і Дух Божий носився над водою.*

3. *І сказав Бог: да буде світло. І з'явилося світло.*

4. *І побачив Бог світ, що він хороший... (Бытие, гл. 1).*

Тобто, експертний висновок у формі «побачив що це добре» був єдиним та безспірним а отже і був керівництвом до дій протягом усіх шести днів створення всесвіту.

Друга експертиза, відповідно до Ветхого Завіту, була менш вдалою.

Саме з цієї невдалої експертизи, і почалася описана в книжках історія людства...

Термін «експерт» походить від латинського слова «expertus» (досвідчений, обізнаний) і визначає компетентну у якій-небудь галузі знань і практичної діяльності особу, яка має певний юридичний статус.

Тобто, «експерт» - видове поняття стосовно до родового поняття «спеціаліст» або «фахівець».

Фінансове та організаційне забезпечення проведення судових експертиз.

Експертизи в межах кримінального і адміністративного процесу проводяться виключно за рахунок коштів Державного бюджету України. Але, на сьогодні за чинним законодавством допускається застосування й інших джерел фінансування.

Судово-експертні дослідження у судово-медичних та судово-психіатричних установах здійснюється за рахунок цільових коштів з державного та місцевого бюджетів. Інші експертні дослідження здійснюється за рахунок замовника.

Даний розділ також включає питання щодо:

- атестації судового експерта,
- діяльності експертно-кваліфікаційної комісії,
- оплати праці та соціальний захист судових експертів,
- охорони державних спеціалізованих установ, на які покладено проведення судових експертиз,
- а також інформаційне і кадрове забезпечення.
- Міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи.

На законодавчому рівні передбачена можливість міжнародного співробітництва державних судово-експертних установ у сфері не лише практичної, а й наукової діяльності. Свідченням цьому є щорічні міжнародні науково-практичні конференції на тему «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу». В роботі конференцій беруть участь представники багатьох країн світу. За результатами роботи конференцій видаються збірки наукових робіт, з якими можна ознайомитися на сайті Київського науково-дослідного інституту судових експертиз.

Відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Вимоги до особи, яка може залучатися для участі у провадженні як експерт визначені в ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»:

1. Повинен мати відповідну вищу освіту освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста;
2. Повинен пройти відповідну підготовку;
3. Мати кваліфікацію (свідоцтво) судового експерта з певної спеціальності;
4. Атестовані відповідно до Закону судові експерти включаються до Державного Реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладається на Міністерство юстиції України. Особа або орган, які призначили судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів, а у випадках, передбачених частиною четвертою статті 7 цього Закону, - іншим фахівцям з відповідних галузей знань.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про судову експертизу» не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також особи, які мають судимість. Інші обставини, що забороняють участь особи як експерта в судочинстві, передбачаються процесуальним законодавством.

Ст. 69 ч. 2 кримінального процесуального кодексу України наголошує, що не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого.

Частина 3 цієї ж статті визначає права експерта:

- 1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;
- 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України "Про судову експертизу".

Відповідно до ч. 4 ст. 69 експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою. Окрім зазначеного п. 5 ст. 69 передбачає і обов'язки експерта, а саме:

1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності - роз'яснити його;

2) прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту;

3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.

Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

Наступна стаття (70) КПК передбачає встановлену законом відповідальність експерта «За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків».

Судовий експерт на підставах і в порядку, передбаченому законодавством, може бути притягнутий до: дисциплінарної, матеріальної, адміністративної, кримінальної відповідальності.

Відповідальність за завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді передбачається статтею 384 КК України.

За злісне ухиляння від прибуття до суду, в органи досудового слідства або дізнання судовий експерт несе відповідальність за ст. 185³ або ст. 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Законом визначаються підстави для відведення спеціаліста та експерта від участі у кримінальному провадженні (ст. 79 КПК):

1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

2) якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, представник персоналу органу пробації, перекладач;

3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Слід звернути увагу, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, експерта не може бути підставою для відводу.

Спеціаліст, експерт, крім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Відповідно до Закону України «Про підприємництво» від 07 лютого 1991 року вводяться обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, яка пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Вона здійснюється відповідно до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» (ст. 4 Закону).

Слід також звернути увагу на те, що діяльність, яка пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями.

Отже, правове забезпечення судово-експертної діяльності здійснюється відповідно до норм Закону України «Про судову експертизу», Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, ЦПК, КПК, ГПКУ, КАСУ, КУпАП та інших нормативно-правових актів. Закон України «Про судову експертизу» визначає правові, організаційні та фінансові засади судово-експертної діяльності, забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, що орієнтується на максимальне використання науки і техніки. Саме він забезпечує незалежність судового експерта та істинність експертного висновку, яка гарантується: процесуальним порядком призначення судової експертизи; заборорою втручання до процесу провадження експертного дослідження; функціонуванням незалежних від правоохоронних органів експертних установ; створенням необхідних умов, матеріального та соціального забезпечення експерта з метою його незалежної діяльності; особистою відповідальністю за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання обов'язків; можливістю призначення повторних та комісійних експертиз; можливістю особисто спостерігати за ходом і результатами експертного дослідження у випадках, передбачених законом.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Опрацювати нормативні положення Конституції України, закону України «Про судову експертизу», Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України.

2. Уважно розглянути зміст Кримінального кодексу України з приводу відповідальності судового експерта.

3. Ретельно дослідити положення Кримінального процесуального кодексу, Господарського процесуального кодексу і Кодексу України про адміністративні правопорушення з питань прав і обов'язків судового експерта, обвинуваченого, потерпілого, позивача та відповідача при призначенні і проведенні судових експертиз.

4. Звернути увагу на відповідні положення законів України: про підприємництво, про міжнародний комерційний арбітраж, про виконавче провадження.

5. Ознайомитися з відповідними положеннями постанови Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства юстиції України, відповідних міністерств, на які покладено обов'язки здійснення судово-експертної діяльності.

6. З урахуванням вимог чинного законодавства скласти конспект, в якому відобразити права, обов'язки та відповідальність судового експерта та інших суб'єктів судово-експертної діяльності.

Тема 1.3. Класифікація судових експертиз та методологія їх проведення.

Лекція 3.

Основи теорії ідентифікації. Класифікація судових експертиз. Порівняльні зразки. Довідкові колекції. Порядок призначення судової експертизи. Методи та методика експертного дослідження. Оцінка висновків експерта.

Конспект лекції

Об'єктивною основою ідентифікації є якісна визначеність речі, події або явища. Знаходячись в безперервному процесі руху і зміни, кожна річ протягом якогось часу залишається саме цією річчю, вона володіє якісною визначеністю, що відрізняє її від інших аналогічних речей. Індивідуальність або неповторність є невід'ємною властивістю кожного об'єкта на всіх стадіях його існування, з моменту виникнення до повної втрати.

У той же час нерухомотої тотожності в природі не буває. Отже, тотожність і відмінність не взаємно виключаючи протилежності, вони являють собою істинне тільки в своїй взаємодії, у включенні відмінності в тотожність. Якби всі предмети, явища були б абсолютно тотожні або абсолютно різні, то між явищами не було б взаємозв'язку і обумовленості. У практичній діяльності на якийсь період часу від факту розвитку і зміни цілком допустимо відволікатися і розглядати тотожність як "а дорівнює а" ($a=a$).

Якісна визначеність предмета і явища в кожному період часу, свідчить про спільність єдності і відмінності. Вказане поняття якісної визначеності служить загальною теоретичною основою, на якій складаються закони тотожності в логіці, ідентифікації в природно-науковому і криміналістичному дослідженні.

У логіці закон тотожності є одним з основних законів правильного мислення. Закони логіки поширюють свою дію на всі об'єкти матеріального світу предмети, явища, кількості, якості, простору, часу і діють у всіх галузях знань: в науковому, спеціальному і побутовому мисленні.

Логічне ототожнення - один з важливих засобів пізнання. Особливості ідентифікації в природничих науках залежать від об'єктів і задач дослідження. Поняття криміналістичної ідентифікації є досить складним і різноманітним. Воно витікає передусім з особливостей кримінального судочинства, основний зміст якого полягає у розкритті кримінальних правопорушень, викритті і покаранні винних. Розкрити кримінальне правопорушення, зазначав С. М. Потапов, - це означає зібрати і дослідити всі докази, які, після їх оцінки, слугуватимуть для суду достатньою підставою правильного вирішення питань перед винесенням вироку¹. Тобто необхідно всебічно і повно дослідити подію минулого у всіх визначених законом деталях, тобто відтворити час, місце, спосіб дії, відношення особи до набутого результату, знаряддя кримінального правопорушення; мотиви, якими керувався правопорушник, і т. п. Встановити всі ці обставини можна тільки за фактичними даними, пов'язаним із кримінальним правопорушенням. Ні слідчий, ні суд безпосередньо не сприймають подію кримінального правопорушення, вони можуть аналізувати і встановлювати її за відображеннями у вигляді певних слідів (пальців рук, ніг, знаряддя злочину) і інших речових доказів, документів і відомостей, що збереглися в пам'яті свідків.

Криміналістична ідентифікація - це вчення про ототожнення об'єктів за відображеннями в слідах, для встановлення джерела слідоутворення і системі його зв'язків з подією, що досліджується.

Ідентифікація в криміналістичній літературі розглядається; як вчення, як теорія, як система принципів, як метод, як методологія, як процес, як порівняльне дослідження, як оцінка. І в цьому немає суперечності, тому що ідентифікація - це складне та багатогранне явище.

Ідентифікація проходить через все розслідування як *процес*, фіксується результатами у обвинувальному висновку слідчого і вирокі суду.

¹ С. М. Потапов – основоположник теории криминалистической идентификации. Харьков: Право, 2002. С. 20.

2. Класифікація судових експертиз здійснюється за різними підставами. За своєрідністю предмета спеціальних пізнань їх можна розділити на кілька класів: криміналістичні, судово-медичні, судово-психіатричні, судово-психологічні, судово-фармацевтичні та фармакологічні, фізико-технічні, хімічні, товарознавчі, екологічні та деякі інші.

Кожний наведений клас можна розділити на роди, види та підвиди. Так, всі криміналістичні експертизи умовно поділяються на два роди: традиційні та нетрадиційні.

Традиційні: дактилоскопічна, судово-почеркознавча, авторознавча, судово-балістична, техніко-криміналістична експертизу документів та ін. *Нетрадиційні* включають експертизу матеріалів, речовин та виробів (нафтопродукти, пально-мастильні матеріали, лакофарбові матеріали та покриття тощо), експертизу ґрунту, фоноскопичну та фонетичну експертизи та ін.

Найбільш поширеним видом судової експертизи є криміналістична. Криміналістична експертиза — це лабораторне дослідження об'єктів з метою встановлення їх фактичного стану; можливості проведення певних дій; обставин, при яких були проведенні дії; невидимих слідів зашифрованого змісту; групової належності об'єктів або їх тотожності. Така експертиза вимагає застосування спеціальних криміналістичних знань. Її об'єктами можуть бути тексти та підписи документів, відбитки печаток і штампів, сліди рук, ніг, знарядь злочину та інструментів, транспортних засобів, зброї, боєприпасів та ін. Залежно від об'єктів дослідження криміналістичні експертизи поділяються на почеркознавчу, техніко-криміналістичну експертизу документів, трасологічну, судово-балістичну та ін.

Судово-медичні експертизи можна розділити на експертизи трупа, живих осіб, речових доказів. Їх завдання полягають у встановленні причини смерті, характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, визначення групової належності і походження різних виділень організму людини та вирішенні інших питань, що вимагають застосування судово-медичних знань.

За характером завдань, які вирішуються, та методів дослідження судові експертизи можуть бути поділені на ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні. Ідентифікаційні експертизи встановлюють індивідуальну тотожність; класифікаційні — визначають групову належність різного роду об'єктів; діагностичні — показують стан різних об'єктів та їх динаміку.

Судові експертизи поділяються на:

1) первинні та повторні. Повторні призначаються у разі необґрунтованості висновку експерта у первинній експертизі або у разі сумніву в правильності його висновку. Вона доручається іншому експертові або іншим експертам (ст. ст. 75, 242, 244 КПК);

2) *основні та додаткові*. Додаткова експертиза призначається, якщо основна експертиза визнана неповною або не досить ясною, і доручається тому самому або іншому експертові (ст. ст. 75, 242, 244 КПК);

3) *одноособові та комісійні*. Перші проводяться одним експертом, другі — групою експертів, спеціалістів з однієї галузі знань. Комісійна експертиза може призначатися для вирішення достатньо складних питань або коли мають місце різні точки зору з будь-якого питання;

4) *однорідні та комплексні*. Однорідною є експертиза, при проведенні якої використовуються знання з галузі однієї науки. При виконанні комплексної експертизи використовуються спеціальні знання різних галузей знань. Це можуть бути медико-криміналістичні, психолого-психіатричні, автотехнічні та криміналістичні, зоотехнічні та ветеринарні й інші комплексні дослідження. Фахівці, які беруть участь у комплексній судовій експертизі і дійшли єдиної думки, складають та підписують спільний висновок. При цьому у висновку зазначається, у чому конкретно полягала роль кожного фахівця. У разі, коли експерти не дійшли згоди, кожен з них складає свій висновок окремо¹.

Об'єкти і суб'єкти криміналістичної ідентифікації.

Визначальним моментом методології будь-якої науки є поняття її об'єкта. Однак питання про об'єкти криміналістичної ідентифікації залишається до цього часу найбільш дискусійним.

¹ Криміналістика : підручник. за заг. ред. В. В. Пяковського. -2 вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. С. 546-547.

Насправді існує безліч об'єктів, кожний з яких може бути пов'язаний із злочинною подією. У теорії криміналістичної ідентифікації всю різноманітність вказаних об'єктів за їх властивостями поділяють на три групи.

До *першої* групи відносяться об'єкти, що дозволяють встановити (ідентифікувати) особистість. Людину можна ідентифікувати за слідами пальців рук, ніг, за рисами зовнішності і почерку, за запахом, голосом, за способом дії. Криміналістичним дослідженням виявлених слідів рук або ніг можна з безсумнівною впевненістю встановити, що вони залишені конкретною особою, і на цій основі зробити висновок, що ця людина була на місці злочину.

Друга група об'єктів включає вельми широке коло предметів, подій, процесів, тобто все те, що може відображати індивідуальність на інших об'єктах. Це предмети з твердою фіксованою поверхнею, наприклад, сокира, ніж, молоток, холодна і вогнепальна зброя і інші знаряддя злочину. За їх відображеннями (слідами) на інших об'єктах існує можливість встановити що, наприклад, виявлена на місці події гільза або куля відстріляна з даного екземпляра зброї, розріз або відтиск зроблені конкретним знаряддям і т. п. До даної групи об'єктів потрібно віднести і індивідуально конкретні: події, явища, процеси. Наприклад, можна ідентифікувати спосіб вчинення злочину, територію, час і будь-які інші явища, які мають неповторну сукупність ознак.

Третю групу складають об'єкти, дослідженням яких поки що неможливо, встановити особу, предмет, що використовується нею, спосіб її дій, конкретне матеріальне середовище і т. і. Але, аналіз таких об'єктів полегшує пошук важливої для слідства інформації¹.

Ідентифікація будується на використанні системи об'єктів:

1. Об'єкти, що ідентифікуються - ті, що відобразили свої властивості в слідах, які підлягають дослідженню (це об'єкти, що ототожнюються).

2. Ідентифікуючі об'єкти - носії проміжної інформації, порівняльні і вільні зразки (це ототожнюючі об'єкти).

Перші представляють оригінальну сукупність ідентифікаційних властивостей розшукуваного об'єкту. Другі відображають розшукуваний об'єкт на слідосприймаючих носіях (грунті, металі, тканинах і т. д.).

Властивості об'єктів, що ідентифікуються:

1. Індивідуальність - сукупність оригінальних ознак, які виокремлюють об'єкт від інших.

2. Відносна стійкість – здатність зберігати відносно незмінними свої ознаки протягом тривалого часу та передавати їх на слідосприймаючі об'єкти. Цей період отримав назву “ідентифікаційний”, тобто час, протягом якого об'єкт, що ототожнюється здатний відображати свої ознаки на ототожнюючому об'єкті.

3. Відображуваність - властивість передавати, відображати інформацію про себе на інший слідосприймаючий об'єкт.

Ідентифікаційне поле просторово-часовий відрізок, що несе на собі властивості об'єкта, що ідентифікується.

Ідентифікаційне поле має наступні ознаки: • динамічні і статичні; • анатомічні і функціональні; • об'єктивні і суб'єктивні; • початкові, проміжні, кінцеві.

За механізмом відображення ідентифікаційної інформації в ідентифікуючих об'єктах виділяється:

ідентифікація цілісних структур: здійснюється за їх зовнішнім відображенням на інших об'єктах внаслідок їх взаємодії;

ідентифікація розділеного цілого: здійснюється на основі ознак, що характеризують власну структуру і склад об'єкта, що ідентифікується;

ідентифікація джерела походження: здійснюється на основі генетичної інформації, що характеризує місце і умови виникнення, мешкання, виготовлення, зберігання, експлуатації, транспортування (і т. п.) виділених за цими ознаками груп об'єктів.

¹ Криміналістика: підручник. За заг. ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 35-37.

За формою вираження інформації розрізняються: сигнальна ідентифікаційна інформація - виражена в ознаках; знакова ідентифікаційна інформація - виражена в знаках.

Одиничність об'єктів криміналістичної ідентифікації зумовлена передусім їх існуванням в конкретній обстановці події злочину, взаємодією і взаємозв'язком з іншими об'єктами матеріальної обстановки даної події. Це може бути розкрито тільки на основі вивчення просторової локалізації об'єкта, що досліджується як елемента матеріальної обстановки. Специфічність, неповторність ознак, як правило, не можуть бути виведені з самої ж виявленої системи ознак, така оцінка може бути дана тільки на основі вивчення умов існування об'єкта в конкретному просторі і часі. Г. А. Подкоритов пише: «Конкретність предмета насправді складається у неповторному поєднанні частин, які його складають, та пов'язані з умовами часу і місця».

Вивчення суб'єктів криміналістичної ідентифікації дозволяє дослідникам констатувати, що:

1) ідентифікація можлива на основі життєвого досвіду і властивостей людської пам'яті. Така ідентифікація не вимагає спеціальних пізнань і наукових методів дослідження. Вона здійснюється будь-якою особою, що виявилася свідком або потерпілим;

2) наукова ідентифікація при всіх умовах заснована на спеціальних пізнаннях і природничо-наукових методах дослідження і може бути проведена тільки фахівцем в галузі криміналістичної техніки.

Обидва види криміналістичної ідентифікації не можна здійснити без слідчого.

Всі стадії процесу ідентифікації може здійснити лише слідчий і оперативний працівник правоохоронних органів. Слідчі і оперативні працівники, як суб'єкти криміналістичної ідентифікації, безумовно, є особами, що володіють спеціальними пізнаннями в галузі криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування кримінальних правопорушень. Слідчому і оперативному працівнику цілком достатньо знання криміналістичної техніки для проведення попереднього дослідження речових доказів, яке передбачає вміння виявляти, оглядати, аналізувати, вилучати, фіксувати, готувати порівняльні зразки, порівнювати і робити з порівняння відповідні висновки. Такі висновки, як правило, спричиняють за собою певні наслідки, хоч і не є доказами у кримінальному провадженні.

Так, аналізуючи малюнок повного і чітко вираженого відбитка пальця, виявленого на місці події, слідчий може визначити, що він є дуговим. Якщо ніхто з осіб, причетних до злочину, дугових узорів на пальцях рук не має, то зроблений слідчим з проведеного порівняльного дослідження висновок спричинить і певні наслідки. Слідчий не буде призначати експертизу, а направить свої зусилля на виявлення осіб, причетних до кримінального правопорушення і що мають дугові візерунки на пальцях рук. Припустимо, що внаслідок вжитих заходів виявлено особу, причетну до кримінального правопорушення і яка має дугові візерунки. Якщо відбиток чіткий та повний, слідчий самостійно може вирішити питання, чи не даною особою залишений виявлений на місці події слід. Отриманий результат буде використаний для встановлення нових доказів, наприклад, для розшуку викраденого. Одночасно слідчий призначить дактилоскопічну експертизу, оскільки факт знаходження особи на місці злочину завжди виступає серйозним доказом у провадженні.

Крім процесуальної відмінності слідчого і експерта, яке досить очевидне, вони, як суб'єкти криміналістичної ідентифікації, розрізняються за обсягом і змістом спеціальних знань. Якщо говорити про знання криміналістичної техніки, то слідчий володіє лише основами дактилоскопії, судового почеркознавства, трасології і судової балістики. Цих знань достатньо для проведення нескладних спеціальних досліджень.

Сучасний рівень розвитку криміналістичної експертизи вимагає від експерта особливо поглиблених знань у відповідних галузях криміналістичної техніки.

Завершуючи розгляд питання про об'єкти криміналістичної ідентифікації, потрібно ще раз підкреслити, що відповідно до завдань судового доказування об'єктом криміналістичної ідентифікації потрібно вважати все те, що може бути виділено в матеріальній обстановці події злочину як одиничне, і його встановлення належить до завдань доказування.

Методика встановлення тотожності.

Тотожність встановлюють внаслідок порівняльного дослідження. Ознаки об'єкта, що відобразилися в сліді або на іншому речовому об'єкті, порівнюють з ознаками зразків і вирішують, чи є вони відображенням одного і того ж об'єкта. Ознаки, по яких встановлюють якісну визначеність об'єкта, називають ідентифікаційними. Ідентифікаційні ознаки поділяють на загальні і окремі. Загальні - описують об'єкт загалом і властиві родам, видам і групам. Збіг загальних ознак свідчить про те, що розшукуваний об'єкт належить до даного виду, роду або групи. Подібний висновок, хоч і не доводить тотожності, однак дозволяє судити про приналежність розшукуваного об'єкту до даної групи.

Нерідко такий висновок має істотне значення в процесі розслідування, обмежуючи пошук.

Якщо дослідження по яким-небудь причинам на цьому завершується, то мова йде про встановлення групової належності.

Відмінність же в загальних ознаках, як правило, є надзвичайно важливим доказом, що дозволяє зробити безперечний висновок про те, що розшукуваний об'єкт не потрапив у поле зору слідчого. Так, на місці події був виявлений слід пальця руки із дуговим візерунком. Затримані особи нажалі такого малюнка не мають, отже, на місці події була інша особа, яка поки що не потрапила в поле зору слідчого.

Окремі ознаки характеризують будову окремих частин об'єкта.

Цінність загальних і окремих ознак залежить від частоти, з якою вони зустрічаються. Ознаки, що зустрічаються рідше мають більшу цінність, ніж поширені.

Методика встановлення тотожності залежить від суб'єкта ідентифікації і може бути розділена на дві групи: побутову і наукову.

Криміналістичне ототожнення, яке здійснюється слідчим і експертом, є одним з видів криміналістичного дослідження. Тому методика ідентифікації повинна відповідати також вимогам, які пред'являються до методів криміналістичного дослідження взагалі.

Це передусім: а) надійність методу, оскільки його результати можуть бути покладені в основу вироку; б) швидкість дослідження. Його терміни повинні відповідати встановленим законом термінам розслідування злочинів; в) доступність розуміння отриманих результатів для особи, яка не володіє спеціальними знаннями в криміналістиці.

Процес дослідження при встановленні тотожності складається з трьох етапів.

Перший етап - аналіз об'єктів, що досліджуються з метою виявлення ідентифікаційних ознак. Роздільно аналізуються речові докази і порівняльні зразки. Цю стадію іменують звичайно роздільним дослідженням.

Другий етап - безпосереднє порівняльне дослідження виявлених раніше ідентифікаційних ознак. Завдання цієї стадії полягає в аналізі і оцінці ознак, що порівнюються. Дослідник прагне визначити стійкість і закономірність виявлених ознак.

Дослідження починається з виявлення повторюваності ознак. Повторюваність однієї і тієї ж ознаки при відсутності суперечностей може слугувати основою для загального висновку, що дана ознака відображає будову розшукуваного об'єкта. Повторюваність є необхідною умовою закономірних зв'язків. При її відсутності не можна встановити і закономірності. Проте, сам факт повторюваності ще не свідчить про наявність закономірних зв'язків, оскільки повторюваність може бути і випадковою. Розв'язання питання, чи закономірна повторюваність або - випадкова, залежить від подальшого вивчення ознак. Це вивчення передбачає: 1) накопичення кількості ознак, що повторюються і 2) виявлення необхідних зв'язків і взаємообумовленості між цими ознаками. Виявлення ознак, що повторюються завжди обмежене тим обсягом матеріалу, який міститься в речовому доказі. Дійсно наукове дослідження не може обмежуватися лише встановленням повторюваності. Якщо не будуть розкриті її причини, то висновок буде засновуватися лише на деякому емпіричному узагальненні - збігах ознак без знання причин цих збігів. За таких умов відрізнити випадковий збіг від закономірного неможливо, а тому і висновок буде будуватися на недостатній основі. Визначення причини повторюваності ознак - завдання дуже складне. Характерним для всіх

видів дослідження при вирішенні цього завдання є прагнення звузити коло можливих причин шляхом усування випадкових та неістотних обставин¹.

У природі немає кількості і якості, ізольованих один від одного, тому правильне об'єктивне пізнання можливе лише завдяки всебічному вивченню об'єкта, його якісних і кількісних властивостей. Значення більшості ознак можна встановити тільки у зіставленні з іншими ознаками. Так, мала ступінь зв'язності почерку сама по собі нічого не говорить, але в добре виробленому, збіглому почерку вона набуває певної оригінальності.

У всіх видах експертних досліджень в процесі порівняльного аналізу одночасно доводиться спостерігати як збіг, так і відмінність. Від того, як буде пояснена вказана суперечність в ознаках, залежить правильний висновок. Збіг в ознаках без з'ясування причин відмінностей, що спостерігаються ніколи не може служити основою для висновку про наявність тотожності. Оцінка відмінностей є дуже важливим, мабуть, навіть вирішальним етапом при встановленні тотожності.

Якщо відмінність не може бути пояснена, то сам по собі збіг ознак, яким би великим він не був, ще нічого не доводить.

Третій етап - оцінка достатності отриманих даних для висновку про тотожність.

Про індивідуальність предмета можна судити тільки по сукупності ознак. Практично встановити, що виявлена сукупність неповторна, дуже важко, і, щоб полегшити це завдання, вже давно робилися спроби залучити на допомогу там, де це можливе, теорію імовірності. Частоту зустрічі кожної окремої ознаки обчислюють і визначають її «значущість», яка виражається цифровим коефіцієнтом. При визначенні, чи є виявлена сукупність ознак неповторною, отримані коефіцієнти обробляють математичним шляхом.

Математичні методи обмежують суб'єктивність оцінки ознак і створюють достатню основу для висновку про тотожність.

Однак застосування математичних методів при встановленні тотожності можливе доки відносно невеликого числа об'єктів. У переважній більшості фактів встановлення тотожності здійснюється слідчим на основі особистого досвіду, кваліфікації, знання криміналістичної техніки, слідчої тактики і методики розслідування, об'єктивності аналізу, що проводиться, точності застосування законів формальної і діалектичної логіки, всебічного вивчення явища у взаємозв'язку і причинної залежності з іншими фактами і подіями.

Методика ідентифікації носить багатоплановий і пластичний характер, містить в собі методи аналізу і синтезу, зіставлення і накладення, опису, аргументації, обмеження, виключення, підсумовування і інші. Значне місце займають чисто технічні методи, що оптимізують механізми роботи з об'єктами, що досліджуються.

Висновок про тотожність може бути альтернативним:

- позитивний категоричний - обґрунтований висновок про тотожність;
- негативний категоричний - обґрунтований висновок про відсутність тотожності;
- імовірний (позитивний або негативний) - обґрунтований висновок про неможливість категоричного висновку, але з елементами припущення про можливість позитивного або негативного висновку. Такий висновок народжує нову версію про тотожність або її відсутність і потребує додаткових досліджень.

У наш час прийоми ідентифікації знаходять все більше поширення у самих найрізноманітніших галузях науки і техніки. Незважаючи на те, що в кожній галузі ці прийоми мають свою специфіку, водночас формуються загальні правила і принципи методу. Ця обставина, а також проникнення ідентифікації в різні галузі для вирішення все нових і нових окремих завдань дає підставу вважати, що в найближчому майбутньому цей метод може перейти до розряду загальнонаукових.

Проте, сучасний рівень розвитку інформаційних технологій дає можливість здійснювати постановку й реалізацію завдань щодо створення інформаційних, пошукових та

¹ Криміналістика : підручник. за заг. ред. В. В. Пяковського. - 2 вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. С. 79-81

ідентифікаційних автоматизованих систем для забезпечення проведення різних видів традиційних криміналістичних експертиз. На фоні диференціації дослідницьких видів діяльності, за мірою розширення поля їх евристичного пошуку посилюються інтегральні процеси. Це має вираз у перенесенні в криміналістику ідей і уявлень понятійно-концептуального аналізу і різноманітних пізнавальних засобів з інших галузей знань¹.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Оновити в пам'яті основи теорії ідентифікації і діагностики, яка вивчалась в межах курсу криміналістики та положення розділу «Криміналістична техніка».
2. Пригадати, у чому полягають спільні риси «Криміналістичної техніки» і призначення криміналістичних експертиз.
3. Дослідити структуру експертного висновку (довільний зразок).
4. Ретельно опрацювати логіку структури судової експертизи, методологічні основи її складових, методи та методiku експертного дослідження. Повідомлення про неможливість проведення експертизи.
5. Звернути увагу на особливості призначення та проведення експертизи у судовому засіданні по кримінальних провадженнях.
6. Класифікація судових експертиз за характером галузі спеціальних знань, за характером вирішуваних завдань, за послідовністю та перевагою виконання досліджень об'єкта, за кількістю експертів, що беруть участь у виконанні дослідження.

Тема 2.1. Призначення криміналістичних експертиз (трасологічних, балістичних, вибухотехнічних, почеркознавчих, техніко-криміналістичного дослідження документів та інших видів судових експертиз).

Лекція 4

Поняття, предмет, об'єкти, завдання та види трасологічної експертизи. Поняття, предмет, об'єкти, завдання та види судово-балістичної експертизи. Поняття, предмет, об'єкти, завдання та види експертизи холодної зброї. Поняття та завдання судової вибухо-технічної експертизи.

Конспект лекції

Предмет, завдання і система трасології. У результаті будь-якого, нехай навіть старанно продуманого і підготовленого кримінального правопорушення залишаються сліди. Вони є найціннішою доказовою інформацією, що дозволяє встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, інші найважливіші обставини розслідуваної події.

Сліди при розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень використовуються з глибокої давнини, але інтенсивні розробки по виявленню і фіксації різноманітних слідів людини: пальців рук, зубів, ніг, взуття розпочалося у XIX сторіччі.

Вперше термін «трасологія», виник від французького “trasse” - слід і грецького «логос» - вчення, наука, використав у 1936 р. російський вчений в галузі карного і виправно-трудового права Г. Л. Гернет. В даний час трасологія /слідознавство, криміналістичне вчення про сліди - по іншій термінології/ відображає велику і досить розроблену галузь криміналістичної техніки. Основним у ній є поняття слід. В залежності від його тлумачення визначається зміст даної галузі криміналістичної техніки та відповідне поняття трасології.

Трасологічна експертиза – це дослідження будь-яких матеріально фіксованих слідів-відображень, а також слідоутворюючих та слідоприймаючих об'єктів, умов та механізму слідоутворення, яке здійснюється експертами відповідної галузі трасології з метою встановлення фактичних даних, які цікавлять слідство та суд.

¹ Гора І. В., Колесник В. А. Використання сучасних експертних технологій для вирішення окремих задач у традиційних криміналістичних експертизах. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. К., 2020. Вип. 65. С. 29.

Предметом трасологічної експертизи виступають фактичні дані, які встановлюються за допомогою відповідних експертних досліджень зовнішньої будови слідоутворюючих об'єктів за їх загальними та окремими ознаками, які відбиваються у слідовій картині досліджуваного об'єкту.

Об'єктом трасологічної експертизи є сліди-відображення, які виникли саме внаслідок життєдіяльності людей та тварин (процесів), а також природних явищ, зокрема:

- сліди людини (гомеоскопічні та механогомічні експертизи);

- сліди тварин (експертиза слідів тварин);

- сліди знарядь (інструментів) та механізмів (механоскопічні експертизи);

- сліди розділення цілого на частини (експертиза цілого за частинами).

Завданнями трасологічної експертизи є: встановлення належності об'єкта до певного роду, класу, виду, групи тощо предметів певного походження:

- встановлення властивостей та стану об'єктів, процесів, залежностей тощо;

- встановлення групової належності та (або) тотожності (ідентичності) осіб, тварин, знарядь зламу (інструментів), механізмів (агрегатів), транспортних засобів тощо, якими залишені сліди; встановлення належності частин одному цілому;

- встановлення механізму події (наприклад, слідоутворення) або її (події) елементів, причинного зв'язку, наслідків явищ тощо.

В теорії трасологічні експертизи поділяються на види:

Гомеоскопічні експертизи:

- експертизи слідів шкіряного покрову та зовнішньої будови частин тіла людини;

- експертиза слідів рук [слідів папілярних узорів долонних поверхонь рук (дактилоскопічна експертиза), слідів тильної сторони кисті руки, нігтів тощо];

- експертиза слідів ніг (слідів папілярних узорів підніжжя, слідів ніг на внутрішній поверхні взуття тощо);

- експертиза слідів чола, носа, губ, зубів, вух, ліктів, колін тощо;

- експертиза встановлення механізму утворення слідів крові та інших біологічних виділень людини.

Механогомічні експертизи:

- експертизи слідів одягу (слідів рукавичок, панчохів, шкарпеток тощо);

- експертиза слідів взуття;

- експертиза слідів протезів (ніг, рук, зубів);

- експертиза слідів пошкоджень одягу, взуття;

- експертизи встановлення механізму слідоутворення нашарувань на одязі, взутті;

- експертизи слідів динамічного стереотипу людини (за вузлами та петлями, ручними швейними швами тощо).

Експертизи слідів тварин:

- експертиза слідів лап (копит);

- експертиза слідів підков;

- експертиза слідів зубів (дзьоба);

- експертиза слідів рогів тощо.

Механоскопічні експертизи:

- експертизи слідів знарядь зламу (інструментів);

- експертизи слідів статичного впливу (надавлювання, віджимання, удару тощо);

- експертизи слідів динамічного впливу (розрізу, розрубів, розпили, свердлення тощо);

- експертизи слідів зварювання (електрозварювання, газозварювання);

- експертизи слідів виробничих механізмів;

- експертизи слідів на замках (циліндрових, сувальдних, кодових, магнітних, гвинтових, рейкових, комбінованих тощо) та інших запірних пристроях;

- експертизи слідів на пристроях для пломбування (канатних (тросових), стрижневих (болтових), замкових, дровових, стрічкових, плівкових, комбінованих тощо);

експертизи слідів зміни маркувальних (рельєфних) позначень (на металевих, полімерних, дерев'яних, скляних виробках);

експертизи слідів транспортних засобів (слідів шин, коліс тощо);

експертизи механізму слідоутворення нашарувань на об'єктах (крім одягу та взуття);

експертизи механізму слідоутворення пошкоджень на об'єктах (крім одягу та взуття);

експертизи встановлення механізму слідоутворення рідинних нашарувань (крім слідів біологічних виділень людини).

Експертизи цілого за частинами:

експертиза слідів розділення монолітного цілого;

експертиза слідів розділення складового цілого;

експертиза слідів розділення комплектного цілого.

Судово-балістична експертиза – належить до трасологічних експертиз і досліджує вогнепальну зброю, боєприпаси та сліди пострілу з метою виявлення фактів, пов'язаних із використанням вогнепальної зброї¹. Дослідження вибухових речовин та пристроїв відбувається в межах вибухо-технічної експертизи.

Об'єктами судово-балістичної експертизи є:

- вогнепальна зброя; боєприпаси; приладдя для вогнепальної зброї (кобури, чохла тощо); схованки (наприклад, книжки з вирізаними заглибленнями); пристрої, що не є вогнепальною зброєю, але мають із нею схожість (стартові, будівельні пістолети тощо); спеціальні прилади для спорядження боєприпасів; смужки, зливки свинцю; прес-форми для відливання снарядів, виготовлення пижів та інших матеріалів;

- речовини: димний та бездимний порох, маса сірникових головок; кіптява пострілу на зброї, гільзах; кіптява, вилучена з рук або одягу стрільця; часточки металу на інструментах, що використовувалися для перероблення патронів і зброї; частинки мастила, іржі на вмістилищах зброї (кобурах, схованках тощо);

- пошкодження від снаряду; роздуття й розриви ствола; деформації гільз, куль.

Під час дослідження зброї та боєприпасів судово-балістична експертиза вирішує завдання:

- класифікаційні;
- діагностичні;
- ідентифікаційні.

Класифікаційні дослідження надають можливість встановити вид зброї, її систему або модель за стріляними гільзами та кулями.

Діагностичні дозволяють встановити: чи належить наданий на експертизу предмет до вогнепальної зброї; його технічний стан; спосіб виготовлення, зміст знищених маркувальних позначень.

Ідентифікаційні дослідження: визначають конкретний екземпляр зброї, з якої були відстріляні снаряди (кулі, шрот) і гільзи; дозволяють встановити зв'язок між боєприпасами які були виявлені на місці події та у підозрюваної особи.

Дослідження слідів пострілів на перешкодах дозволяє з'ясувати кількість, дистанцію та черговість їх здійснення, розташування вхідного та вихідного отворів, можливість пострілу потерпілим тощо.

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення експерту:

- чи належить предмет до категорії вогнепальної зброї?
- до якого виду і зразка (моделі) відноситься дана вогнепальна зброя?
- чи справна зброя і чи придатна для пострілів; якщо ні, то у чому полягає несправність?
- який калібр наданої на експертизу вогнепальної зброї?

¹ Бірюков В. В. Криминалистическое оружиеведение : учебное пособие. Луганск: СПД Резникова В. С., 2013.

- частиною вогнепальної зброї якого виду і зразка (моделі) є деталь (магазин, барабан револьвера, щічка рукояті пістолета тощо)?

- заводським чи кустарним способом виготовлено зброю? і т. д.

Схожий і перелік питань щодо дослідження боєприпасів (куль, шротів, картечі, пижів, прокладок, гільз):

- до якого зразка належить патрон (або зразка патронів куля, гільза) і в якій зброї він може бути використаний для стрільби?

- заводським чи кустарним способом виготовлено патрон, снаряд (кулю, шріт, картечі)?

- який калібр і зразок стріляної з рушниці кулі, гільзи (або номер шроту, картечі)?

- чи однорідні патрони, знайдені на місці події (або виявлені під час обшуку), за устроєм і складом бойових припасів (гільзи, пижі, шріт)?

- чи відстріляна куля (гільза) з представленого на експертизу екземпляра зброї?

- чи є на кулі сліди рикошету? і т. д. (до 50 запитань)¹.

Перелік питань щодо дослідження слідів пострілу (тут треба зауважити, що сліди пострілу на тілі живої людини чи трупа є предметом судово-медичної експертизи або комплексної судової медико-балістичної експертизи):

- чи є пошкодження вогнепальним?

- чим утворено пошкодження: кулею (шротом, картечю, уламками снаряду, міни, гранати тощо)?

- сліди якої кількості влучень із вогнепальної зброї є на об'єкті і наслідком скількох пострілів вони є?

- з якої зброї (вид, зразок, модель) виконано постріл в об'єкт?

- з якої відстані зроблено постріл? (Щоби вирішити це питання, експертові мають бути надані: уражений об'єкт, по можливості зброя, з якої стріляли, аналогічні боєприпаси); експертові треба надати інформацію: чи стріляли із зброї з вичищеним каналом чи ні, яким був напрям стрільби, погодні умови (дощ, сніг, та ін.) під час стрільби, в якому стані перебував пошкоджений об'єкт на момент його виявлення (сухий, вологий), чи не зберігався до призначення експертизи у вологих умовах, за підвищеної температури, яскравого освітлення тощо);

- чи є сліди близького пострілу?

- який напрям кульового каналу в досліджуваному об'єкті?

- з якого місця стріляли?

- у якій послідовності стріляли?

- яке кульове пошкодження виникло першим? і т. д.

Для вирішення класифікаційних і діагностичних завдань представляти експерту певні зразки не потрібно.

Для ідентифікації зброї на експертизу крім куль, гільз, виявлених на місці події, направляють зброю, з якої, можливо, стріляли.

Якщо до зброї є патрони з маркуванням, схожим на те, яке є на гільзах, що підлягають дослідженню, тоді треба й їх надати експертові.

Експериментальним відстрілом експерт сам отримує зразки для порівняння.

Вилучені слідчим боєприпаси у лабораторних умовах піддаються дослідженню для з'ясування їх конструкції, способу виготовлення і хімічного складу матеріалу, а також ототожнення інструментів, що використовувалися під час їх виготовлення².

Для балістичного дослідження використовуються оптичні прилади (мікроскопи МСК-1, МС-51), прилад РФ-4 для отримання фотографічного зображення розвертки кулі або гільзи.

¹ Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби: методика / ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП МЮ України. К., 2006. 29 с.

² Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Сулява О. Ф. Балістика: криміналістичне вогнестрільне зброєзнавство. Підручник. К.: Міжнародна агенція «Bee Zone», 2003. С. 160-175.

Порівняльне дослідження слідів на кулі (гільзі), виявлених на місці події, та слідів на кулі (гільзі), отриманих експериментально проводиться у спосіб безпосереднього їх спостереження під порівняльним мікроскопом і за збільшеними фотозображеннями.

На сьогодні експерти успішно вирішують питання ідентифікації ствола, за стріляними шротинами, за умови, що вони контактували зі стінками ствола.

Експертиза холодної зброї, зазвичай проводиться з метою з'ясування чи належить представлений на дослідження предмет до холодної зброї, яким способом він виготовлений, у якій країні з яких матеріалів і т. і.

Взагалі до категорії холодної зброї належать знаряддя і пристосування, які відповідають стандартним зразкам або історично усталеним типам, або незвичні предмети, колючої, ріжучої, рублячої, ударно-дробильної дії та призначені для нападу та активного захисту.

Слід враховувати, що визнати предмет холодною зброєю можна лише при наявності певної сукупності ознак: основне цільове призначення; конструктивні особливості вражаючого елемента (наприклад, для клинка – форма, розміри, загострення леза, форма та розташування вістря відносно поздовжньої осі); конструктивні особливості руків'я (зручність утримання, наявність, форма та розміри утику або запобіжника); конструктивні особливості з'єднання руків'я із клинком; міцність і пружність конструкції в цілому; можливість ураження цілі¹.

Криміналістичною експертизою холодної зброї вирішуються такі питання:

- Чи є предмет, представлений на дослідження холодною зброєю?
- До якого виду холодної зброї належить ніж (кинджал, надолонник, нунчаки, кастет, булава тощо), представлений на дослідження?
- Яким способом (заводським чи саморобним) виготовлено ніж (кинджал, надолонник, нунчаку, кастет, булаву тощо), представлений на дослідження?
- Чи є предмет, вилучений у даної особи, заготовкою холодної зброї?
- Чи виготовлено наданий на дослідження предмет із спортивної або бойової зброї певного типу (спортивної шпаги, бойової шаблі)?
- Чи піддавався переробці ніж (або інший предмет), представлений на дослідження?
- Чи використовувались дані інструменти для виготовлення даної холодної зброї?
- Чи перебувала дана холодна зброя постійно у наданому на дослідження чохла?²

Сліди дії холодної зброї на тілі людини і одязі досліджуються судово-медичною експертизою, сліди її дії на інших об'єктах – трасологічною експертизою з використанням методик ототожнення об'єктів за залишеними ними статичними та динамічними слідами.

У процесі застосування холодної зброї утворюються пошкодження, які часто супроводжуються відокремленням часток об'єктів, що були піддані механічній дії. Ці частки (мікрочастки), які одержали назву "нашарування", майже завжди можна виявити на поверхнях холодної зброї, які вступали в контакт з об'єктами. Експертиза нашарувань структурно належить до експертиз речовин і матеріалів (крім нашарувань походженням з тіла людини).

Оцінка висновку експертизи холодної зброї не викликає жодних труднощів і підпорядковується загальним правилам оцінки висновку експерта.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Ознайомитися з предметом, об'єктами, завданнями, видами та підвидами трасологічних, судово-балістичних, вибухотехнічних експертиз та експертизи холодної зброї.
2. Набути практичні навички формулювання питань із зазначених видів експертиз та підготовки зразків для порівняльних досліджень.
3. Розглянути в яких розуміннях застосовується термін судова балістика?

¹ Большаков В. Н., Мазниченко Ю. О., Голуб Ю. М., Молибога М. П., Самойленко І. М. Обмежувач – конструктивна складова, необхідна для визначення предмета короткоклінковою холодною зброєю. *Криміналістика і судова експертиза*: мідвідом. наук.-метод. зб. Київ, 2020. Вип. 65. С. 350-361.

² Експертизы в судебной практике: Учеб. Пособие. Киев: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те. 1987. С. 82-83.

4. У яких установах проводять трасологічні дослідження?
5. Що відноситься до завдань трасологічної експертизи?
6. Які питання вирішує експертиза холодної зброї?
7. Назвати засоби для роботи із слідами рук, ніг, транспортних засобів, знарядь зламу.
8. У яких процесуальних документах відображається хід та результати експертного дослідження?

Тема 2.1. Призначення криміналістичних експертиз (судово-почеркознавча та лінгвістична експертиза. Техніко-криміналістична експертиза документів (ТКЕД)).

Лекція 5

Поняття, предмет, об'єкти, завдання почеркознавчої та лінгвістичної експертизи. Методика проведення почеркознавчої експертизи. Загальні та окремі ознаки почерку. Питання які вирішує почеркознавча та лінгвістична експертизи. Техніко-криміналістична експертиза документів.

Конспект лекції

Криміналістичне почеркознавство.

Дослідження рукописних текстів і підписів з метою встановлення їх виконавця є найбільше розповсюдженим видом дослідження письмових документів. В побуті рукописні тексти називають письмом. Письмо – це історично сформована категорія, виникла, як і мова із потреби людей у спілкуванні. Під письмом розуміють знакову систему фіксації мови, яка дозволяє за допомогою графічних елементів закріплювати мову в часі та передавати її на відстані.

Письмо має дві відокремлені, хоча деякою мірою пов'язані сторони:

- смислову (змістовну) – охоплює зміст, стиль і манеру викладу думок, лексику та інші змістовні характеристики;
- графічну – дістає вияв у *почерку*, виступає як система вироблених рухів, що слугують для зображення літер, цифр, знаків. Вона становить предмет судового почеркознавства, яке являє собою галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності графіки письма, процес його дослідження з метою ідентифікації людини та вирішення багатьох інших почеркознавчих завдань.

Центральним питанням почеркознавства, правильне вирішення якого забезпечує надійність почеркознавчої експертизи, є питання про індивідуальність і сталість почерку. Почерк формується в результаті систематичних вправ особи в письмі – починаючи з навчання письму до формування динамічного стереотипу, що обумовлює неповторність і сталість почерку кожної людини. З роками можуть відбуватися певні зміни, але вони істотно не впливають на індивідуальність почерку.

Навички письма відносять до числа складних механізмів вищої нервової діяльності. Розрізняють:

- технічні навички (тримання приладу для письма, розміщення аркушу паперу, як особа сидить під час письма);
- графічні навички (відтворення письмових знаків та їх сполучень);
- навички письмової мови (визначення буквеного складу слів, словарний склад, використання тих чи інших типів речень та ін.).

Коли мова іде про відносну стійкість почерку, слід мати на увазі, що він може змінюватися під впливом низки чинників, які умовно поділяють на *природні, штучні та патологічні*.

Природні – вікові, незвичні зовнішні умови письма (незвична поза, матеріал письма, прилад для письма), незвичний фізичний і психічний стан особи (збудження, сп'яніння тощо).

Штучні – маскуванія та імітація. Маскування може здійснюватися заміною руки, що пише, зміною шрифту (печатний, для креслення), уповільненням чи прискоренням темпу письма та ін.

Імітація – наслідування почерку іншої особи, яке може здійснюватися за пам'яттю, змальовуванням, на око.

Патологічні зміни виникають в результаті порушення функцій кістково-м'язового або

нервового апарату (травма руки, хвороба ока, нервові захворювання тощо).

Почеркознавча експертиза дозволяє вирішувати ряд завдань:

Ідентифікаційні – пов'язані із встановленням конкретного виконавця тексту чи підпису або з вирішенням питання про виконання однією особою різних текстів, окремих фрагментів тексту, підписів, тексту і підпису тощо.

Класифікаційні – передбачають установлення за почерком властивостей особи, характерних для певних груп осіб, що дає можливість отримати відомості про виконавця записів у разі відсутності підозрюваної особи з метою висунування версій про можливого виконавця рукопису (встановлення статі, віку, загальної соціально-демографічної характеристики виконавця тощо).

Діагностичні – передбачають отримання відомостей про зовнішню обстановку письма та внутрішній стан того, хто писав (навмисна зміна почерку, виконання рукопису за відсутності зорового контролю, в хворобливому стані, стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння тощо).

Ознаки почерку характеризують прояви відносно стійких навичок письма, що відбиваються в рукопису, і поділяються на:

Загальні ознаки, що характеризують почерк:

1. Виробленість почерку – рівень володіння технікою письма, користування сучасною системою скоропису. Її складовими елементами є темп і координація рухів під час виконання письмових знаків та їх з'єднань. Ступені виробленості визначають як високу, середню, низьку.

2. Складність почерку – тісно пов'язана з його виробленістю і виявляється у конфігурації букв та наближеності їх до прописів. Виділяють почерки спрощений, простий, ускладнений та вишуканий.

3. Форма почерку – штриховий, звичайний, кутастих, округлений.

4. Розмір букв у почерку визначають за висотою малих букв скоропису: малий (до 2 мм), середній (від 2 до 5 мм) та великий (понад 5 мм).

5. Нахил літер у почерку визначається за розташуванням відносно вертикалі поздовжніх осей переважної більшості літер: прямий, право нахильний, ліво нахильний та безладний.

6. Розгін почерку характеризує відносні розміри ширини й висоти літер. Якщо ширина літер і проміжків між ними менша за їх висоту, почерк вважається стиснутим (малого розгону); за приблизної рівності висоти й ширини літер та проміжків між словами почерк вважається середнього розгону; якщо ж ширина літер і проміжків між словами більша за висоту, почерк є розгонистим (великого розгону).

7. Зв'язність почерку являє собою безперервність виконання певної кількості письмових знаків без відриву письмового приладу від паперу і розташування розривів між літерами. Безперервне виконання 2-3 літер свідчить про малу зв'язність почерку, 4-6 букв – середню, понад 6 літер – високу.

8. Форма овалів букв і напрямки рухів. Характеризує почерк щодо ступеня округлості овальних елементів букв («а», «б», «в», «д», «о», «р», «ф» тощо) та напрямків виконання їх та деяких інших елементів (право окружний, ліво-окружний).

Особливу групу складають топографічні ознаки. Вони характеризують розміщення елементів тексту і дають уявлення про навички особи певним чином використовувати при написанні простір аркуша паперу для окремих частин тексту, зорієнтованих відносно один одного. Такі ознаки мають значну сталість і, як правило, не піддаються істотним змінам при намаганні навмисно змінити почерк. До таких ознак належать:

а) розміщення звернень, заголовків, дат, підписів, нумерації сторінок відносно основного тексту і величина пробілів між ними;

б) наявність і розташування полів у рукопису, які можуть бути нижніми, верхніми, лівими й правими, малими (до 1 см), середніми (1-3 см) та великими (понад 3 см), прямими, зигзагоподібними, зі звуженням або розширенням донизу;

в) розмір інтервалів між словами і рядками;

г) розміщення рядка письма відносно ліній бланкових граф та розлінованих аркушів;

г) розташування, напрямки та форма рядків на не розлінованих аркушах паперу (горизонтальний, хвилястий, з опусканням або підйомом);

- д) розташування розділових і надрядкових знаків відносно слів, лінії рядка;
- е) наявність, розміри й рівномірність абзацних відступів;
- е) розташування дефісів і знаків переносу відносно серединної лінії буквеного рядка – на лінії, вище чи нижче неї, під кутом.

Проведення експертизи потребує наявності відповідних матеріалів, які включають самі рукописи та документи, що підлягають дослідженню, вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки рукопису й підпису особи, а для вирішення класифікаційних і діагностичних завдань – здебільшого лише рукописи¹.

Вільними зразками є рукописи і підписи особи, виконані до початку досудового провадження і не пов'язані з ним. Вони мають бути безсумнівного походження; мінімальність часового розриву між ними і досліджуваним документом (бажано, в межах одного року); однаковість за характером змісту і цільового призначення; однотипність матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо); подібність за формою; достатність зразків (рукопису – в кількості не менше 5 аркушів, підписів – не менше 10-15, а за підозри у навмисній зміні почерку – не менше 30). Якщо текст чи підпис, що підлягають дослідженню, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом (креслярським, бібліотечним тощо), слід зібрати вільні зразки аналогічного характеру².

Умовно вільними є зразки, виконані у зв'язку із провадженням, але не для експертизи. Ними можуть бути заяви, скарги, клопотання тощо.

Експериментальні зразки – рукописи (тексти і підписи), виконані на пропозицію слідчого спеціально для даної експертизи. Відбирають у два етапи. На першому особа, яка підлягає ідентифікації за почерком, виконує текст на тему, пов'язану з розслідуванням, і в звичайних умовах (сидячи за столом, звичним приладдям письма, при нормальному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного тому, що підлягає дослідженню, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри цього тексту. Зразки відбирають в умовах, максимально наближених до тих, в яких виконувався рукопис, тим самим приладдям письма та на папері того самого виду. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити.

Зразки підписів відбираються на аналогічних документах (бланках) або окремих аркушах. На одному аркуші має бути 5-10 підписів, а аркушів – не менше 5.

Пакет матеріалів, які надаються експерту для дослідження, складають: 1) постанова про проведення експертизи; 2) документи, рукописи, інші матеріали, у яких є текст, що підлягає дослідженню; 3) зразки письма (вільні, умовно вільні, експериментальні); 4) матеріали провадження, що містять відомості про імовірного автора або виконавця; 5) документи, які пояснюють умови виконання досліджуваних об'єктів³.

Щодо *авторознавчого дослідження*, слід зазначити що його предметом є встановлення фактичних даних про особу автора в результаті дослідження тексту документа або інших матеріалів провадження. Безпосереднім об'єктом авторознавчого дослідження є письмова мова і окремі мовні навички, які мають в ній свій прояв. Вона, надає інформацію стосовно учасників мовленнєвого акту, умов його перебігу та співвіднесеності його результатів у формі тексту з дійсністю.

Загальними мовними навичками є лексико-фразеологічні, стилістичні, синтаксичні, орфографічні, пунктуаційні, а *окремими* – стійкі порушення мови та використання певних мовних засобів.

¹ Красюк І. П. Підписи і короткі рукописні засоби як об'єкти експертних досліджень. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. Вип. 67. С. 438-447.

² Бандурко В. В. Порівняльні зразки в почеркознавстві. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 415-423.

³ Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра. 2019. С. 181-185.

До основних ознак, які вказують на автора тексту, характеризують змістовну сторону письма відносять:

Семантичні ознаки, під якими розуміють значення елементів мови:

- 1) тема документа;
- 2) лейтмотив – головна думка, виражена в документі;
- 3) фактичний матеріал документа – факти, знанням яких характеризується вибір документа (професійні знання, знання людей, місць і подій та їх подробиць тощо);
- 4) архітектоніка – побудова документа (вступ, розділи, їх розміщення, висновки тощо).

Стилістичні ознаки характеризують сукупність прийомів використання своєрідних засобів мови для висловлення думок (стиль, манера мови). До них належать:

фразеологічні ознаки, які дістають вияв у вживанні окличних і запитальних речень, вигуків, прислів'їв і приказок, крилатих фраз, ідіом (своєрідних виразів, властивих лише даній мові, що не перекладаються дослівно на іншу мову, наприклад «здоровенькі були!»);

лексичні ознаки, які мають вигляд, зокрема, *архаїзмів* – застарілих або таких, що вийшли з вжитку в живій мові слів, виразів; *неологізмів* – нових слів, що виникли в мові для означення нових понять (новатор); *варваризмів* – іноземних слів або зворотів мови, не властивих мові, якою написано документ (бойфренд, о-кей); *професіоналізмів* – професійних термінів і виразів (служити на флоті, ходити в загранку); *діалектизмів або провінціалізмів* – слів, запозичених із місцевих, обласних говорів (колиба, ровер); *арготизмів* – слів з арго, тобто умовної, жаргонної мови уособленої групи, кола осіб (зłodійське, флотське, молодіжне арго); *вульгаризмів* – грубих слів, неправильних зворотів мови, які не прийнято вживати в літературній мові (примурок, стукач);

граматичні ознаки – звичні для автора способи побудови речень (узгодження слів у роді і відмінку, написання складних слів тощо), а також синтаксичні, орфографічні ознаки.

Текст документа як об'єкт авторознавчої експертизи – це послідовна сукупність речень, слів, пов'язаних єдністю думки, яка здатна бути матеріалом для криміналістичного дослідження властивостей і стану автора. Текст за обсягом, як правило, має містити не менше 500 слів, включаючи самостійні частини мови (іменники, дієслова, прикметники), а також прийменники, вигуки і сполучення.

Вільні зразки повинні надаватись не менш як на 25 аркушах.

Експериментальні зразки, на відміну від зразків для дослідження почерку, мають бути виконані у формі самостійного твору, а не під диктовку чи шляхом списування, щоб у них дістали вияв індивідуальні навички особи. Підозрюваному надають тему, за якою необхідно написати у вільній манері лист, пояснювальну записку, викласти свою точку зору тощо, або шляхом диктування без акцентування на розділові знаки, правила орфографії тощо.

Усі зразки писемного мовлення мають збігатися або бути наближеними до досліджуваного тексту за такими критеріями:

- за мовою, хоча не виключається можливість порівняння різномовних текстів, особливо створених спорідненими мовами, за близькими темами;
- за стилем оформлення (для визначення автора наукової продукції необхідні зразки наукової продукції особи, яка перевіряється; для ототожнення автора записки побутового типу слід підібрати зразки розмовно-побутового стилю тощо);
- за змістом, темою (недоцільно зіставляти анонімний лист про зловживання працівників бухгалтерії з текстом аналізу творчого потенціалу наукового колективу) тощо.

У межах ідентифікаційних завдань встановлюється авторство тексту стосовно конкретної людини, а також тотожність невідомого автора декількох анонімних текстів. Для вирішення можуть бути поставлені такі запитання:

- 1) Чи є автором тексту, що починається та закінчується відповідними словами, певна особа?
- 2) Однією чи різними особами складені конкретні тексти?¹

¹ Експертизи в судовій практиці: Навч. посібник. Київ : Либідь, 1993. С. 21-26.

Поняття документа і види його досліджень у криміналістиці.

Термін «документ» походить від латинського (documentum – свідоцтво) являє собою матеріальний носій інформації, призначений для її передачі в часі і просторі. Юридичне тлумачення документа конкретизує його цільове призначення, а саме: це матеріально відображене повідомлення людини про юридично значущі факти.

Матеріал, на якому може міститися інформація, може мати різну основу: папір, картон, берестину, шкіру тканину, фотопапір, фотоплівку, фотопластину, кінострічку, магнітну стрічку, камінь, деревину, пластмасу тощо. Інформація в документі може бути зафіксована різноманітними способами – від найбільш поширених рукописних і друкованих текстів різними природними й штучними мовами та алфавітами до утаємничених і закодованих голографічних і цифрових записів. Це можуть бути малюнки, креслення, умовні знаки, записи реєструючих приладів, предмети з відповідними позначками (дорожній знак, кілометровий стовп, лісотехнічний вказівник) тощо.

У юридичній літературі, присвяченій техніко-криміналістичному дослідженню документів наведена усталена класифікація:

У процесуальному сенсі є документи – письмові докази і документи - речові докази. Перші мають значення лише завдяки своєму змісту і можуть бути замінені дублікатами і копіями. Якщо інформація в документі відображена не тільки знаками, але і матеріальними ознаками, наприклад, змивання, підчистка, травлення, переробка, ознаками, що характеризують виконавця рукопису і т. п., документ є одночасно і речовим доказом. В такому випадку на нього розповсюджуються правила поводження з речовими доказами. Такі документи виступають як засоби вчинення кримінального правопорушення (відомості про видачу заробітної плати з вигаданими особами), або зберегли на собі сліди кримінального правопорушення (довідка з слідами підчистки, дописки), або були предметом злочинного посягання (викрадений паспорт чи службове посвідчення), або були засобом приховання кримінального правопорушення (інсценування вбивства самогубства шляхом фальсифікації передсмертного листа)¹.

Письмові документи поділяються на офіційні і приватні залежно від джерела походження – юридичних та фізичних осіб. Приватні документи можуть набувати значення офіційних, якщо вони засвідчені державними органами.

Офіційні документи повинні мати встановлену форму і деякі обов'язкові дані, які називаються реквізитами: відбитки печаток і штампів, підписи уповноважених осіб, реєстраційні записи, дата складання, типографські позначення. Без наявності цих реквізитів документи не мають юридичної сили.

За способом виготовлення:

- із застосуванням устаткування поліграфічного підприємства фабрики «Держзнак»;
- із застосуванням засобів малої поліграфії з використанням апаратів типу «Ризограф» чи «Дуплікатор»;
- із застосуванням персональних комп'ютерів з використанням будь-яких принтерів;
- із використанням множинної техніки типу «Ксерокс» шляхом виготовлення ксерокопій з оригіналу документа;
- графічне виконання документа безпосередньо виконавцем.

Документи поділяють на *дійсні* (які мають юридичну силу) і *недійсні* (прострочені). Крім того, розрізняють *справжні* (дійсні та недійсні) та *підроблені* документи, в яких зміст чи реквізити не відповідають дійсності.

Підробка буває двох видів: *інтелектуальна* – реалізується у складанні і видачі правильного за формою документа, але в змісті якого є неправдиві відомості. Установити факт підробки такого документа за допомогою огляду чи криміналістичної експертизи неможливо.

Матеріальна підробка полягає у зміні змісту справжнього документа в результаті внесення у нього недостовірних даних або шляхом повного виготовлення підробленого документа. У

¹ Докладніше див. Доронін І. М. Документи як вид доказів у кримінальному процесі України : монографія. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. С. 15-45.

зв'язку з цим розрізняють *часткову* (підроблені будь-які реквізити) і *повну* (документ підроблений цілком) підробку.

Техніко-криміналістичні дослідження документів вирішують такі *завдання*: визначення способу виготовлення документа та встановлення матеріалів і засобів письма; відновлення пошкоджених документів і записів у них; встановлення послідовності нанесення штрихів, що перетинаються; прочитання невидимих текстів і тайнопису; визначення способів матеріальних підробок у документах і змісту первинних записів; встановлення відносної давності документів, умов їх зберігання; ідентифікація печаток, штампів, знакодрукуювальних апаратів, приладів для письма за їх відбитками тощо¹.

Огляд документів – це слідча (розшукова) дія або спосіб вивчення цих об'єктів суб'єктами доказування для встановлення змісту та виявлення ознак, що визначають документи як речові докази.

Розрізняють два види огляду документів: 1) огляд як спосіб збирання та процесуального закріплення доказів (документів); 2) огляд як дія щодо їх дослідження

Поповнення документами матеріалів провадження здійснюється трьома шляхами: а) вилучення при проведенні слідчих (розшукових) дій; б) витребування; в) подання учасниками процесу або будь-якими іншими особами.

Документи – письмові докази приєднуються до справи на підставі записів у протоколах огляду, обшуку, супровідних листів про направлення документа за запитом, клопотань учасників процесу про приєднання документа до справи і спеціальної постанови про приєднання не потребують.

Документи – речові докази приєднуються до матеріалів провадження спеціальною постановою разом з протоколом їх огляду.

Огляд документів слід проводити з дотриманням певних вимог і рекомендацій криміналістики та процесуальних процедур:

а) акуратно, за допомогою пінцета і гумових рукавичок, треба оглянути документ, подивитись назву, реквізити, а ветхий, пошкоджений, з потертостями – відразу ж помістити між двома чистими рівно відрізнаними шарами прозорого матеріалу (частіше скла);

б) оглянути в документі як лицеву, так і зворотну сторони;

в) вивчити документ на предмет наявності на ньому відбитків пальців, забруднень, позначок;

г) огляд спочатку здійснюється чисто візуально, без застосування яких-небудь засобів;

г) огляд необхідно повторити, ретельно вивчивши документ за допомогою лупи від 2× до 20×;

д) бажано оглянути документ за допомогою світлофільтрів жовтої, оранжевої, синьої та червоної зон спектра;

е) у всіх випадках документ треба вивчати послідовно з двостороннім, боковим та косо спрямованим освітленням;

є) бажано оглянути документ у темному приміщенні в ультрафіолетових променях лампи УФО для встановлення люмінесценції матеріалів документа та її особливостей;

ж) проведені дослідження можуть виявити ознаки підробки, які треба точно і детально описати в протоколі;

з) документи під час огляду не слід піддавати дії високої температури, надто яскравого освітлення і вологі;

і) не можна перегинати документ, а якщо він уже має складки, то допускається його перегинання по цих старих складках;

й) документ – речовий доказ вміщується в конверт, який підшивається до справи і на якому

¹ Янкович Г. М. Дослідження документів, що посвідчують особу, та інших документів, які містять елементи високотехнологічного захисту. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 423-431.

проставляється порядковий номер аркуша матеріалів провадження.

Протягом багатьох років прийоми фальсифікації як реквізитів, і документів у цілому практично не змінювалися. Однак сучасна практика показує, що все більшого поширення набувають правдоподібні цілком підроблені документи: дипломи, посвідчення, акції, сертифікати, різні пільгові документи, документи звітності, водійські документи та ін. На експертизу також надходять документи, в яких часткова підробка (наприклад, видалення первісних текстів, виконаних електрофотографічним способом) виконана на бездоганному рівні.

Встановлення підробки документа здійснюється шляхом дослідження всіх його реквізитів. Для документів характерним є наявність бланка встановленої форми, розмірів і способу виготовлення.

Як правило, бланки офіційних документів виготовляються друкарським способом за допомогою високого друку, з використанням друкарського шрифту з виступаючими друкованими знаками. Особливо важливі документи, крім друкованого тексту, мають спеціальну захисну сітку у вигляді вигнутих ліній, що переплітаються, а іноді і водяні знаки.

Бланки документів найчастіше підробляються шляхом *малювання*. При вивченні такого бланка за допомогою лупи, мікроскопа вдається виявити різні розміри букв, неоднаковий малюнок однойменних знаків, «рівномірні міжлітерні, міжрядкові інтервали, непаралельність рядка тощо».

Іноді для виготовлення бланка використовуються кліше, вирізані з гуми, лінолеуму та інших еластичних матеріалів. Ознаками підробки будуть відхилення в розмірах і конфігурації однакових знаків, можуть зустрітися знаки у дзеркальному відображенні. Про підробку свідчитиме також наявність у текстах бланків граматичних помилок, перевернутий малюнок герба, відсутність чи грубе відтворення захисної сітки тощо.

Трудомісткість і низька якість підробки бланків зазначеними способами спонукає правопорушників використовувати для виготовлення знаків фотографування, електрофотографію, малу поліграфію, а іноді і можливості друкарень¹.

Встановлення факту підробки бланка документа свідчить про підробку всього документа, тому що в ньому відсутня одна із обов'язкових для нього ознак — визначена форма і спосіб виготовлення бланка документа.

При розслідуванні правопорушень найчастіше доводиться мати справу не з повною, а з частковою підробкою, тобто зміною первісного змісту документа.

Підчистка - це механічне видалення тексту або його частини шляхом витирання гумкою чи іншим еластичним предметом або вичищення штрихів гострим предметом (лезом ножа, бритвою, голкою). На місці підчистки може бути нанесено новий текст, що надає документу іншого змісту.

Основними ознаками підчистки є: порушення поверхневого шару паперу (скуповдженість волокон), тому що разом з верхнім шаром паперу видаляються або пошкоджуються лінії захисної сітки, друкарського лініювання, штрихи раніше нанесеного тексту; зменшення товщини шару паперу; залишки барвника штрихів первісного тексту, інша мікроструктура штриха нового написаного тексту.

Травлення - це повне або часткове знебарвлення барвника штрихів під впливом хімічних реактивів. Для травлення використовується широке коло хімічних сполук (кислоти, луги, перекис водню, перманганат калію, хлорамін, хлорне вапно тощо). Крім речовин, що змінюють хімічний склад барвника штрихів, для видалення тексту (відбитків печаток, штампів, підписів) можуть застосовуватися розчинники, що не руйнують і не знебарвлюють, а вимивають барвник.

Змивання - текстів чи їх фрагментів здійснюється за допомогою зволжених водою тампонів (свіжі чорнильні записи) та дії розчинників — синтетичних мийних та інших засобів

¹ Зубова Н. О., Науменко С. М., Сомов В. В. Види водяних знаків на банкнотах та способи їх імітації. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. — Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. Вип. 67. С. 448-465.

побутової хімії (розчинників, води, спирту). Змивання нерідко супроводжується травленням, а іноді є самостійним способом зміни змісту документів.

Дописка — це заміна початкового рукописного тексту документа внесенням в нього нових штрихів, письмових знаків, слів і навіть цілих позицій з метою зміни значення змісту документа, написаного раніше. До цього самого поняття входить і домальовування - зміна змісту шляхом доповнення окремих елементів до букв або цифр.

Дописку можна виявити за такими ознаками:

- нерівномірність проміжків між словами, стислість літер або штрихів дописаного тексту;
- вихід дописаних слів, літер, штрихів за лінії графлення документа, а також на його поля;
- суперечності між змістом приписки і основним текстом;
- неоднаковий нахил штрихів аналогічних знаків;
- наявність наведення штрихів первинного тексту;
- різниця у відтінках і речовині штрихів;
- різниця в кольорах люмінесцентного випромінювання під дією ультрафіолетових променів.

Заміна частин документів — являє собою заміну аркушів, вклеювання замість вилучених окремих частин, переклеювання фотокартки. Заміну аркушів зазвичай виконують у багато аркушевих документах (паспортах, трудових книжках, військових квитках). Аркуш із записами, які намагаються знищити замінюють на інший із стороннього документа. При цьому способі зміни первісного змісту документа злочинець або переклеює фотографію, що знаходилася раніше в іншому документі, або наклеює нову фотокартку, або вдається до монтажу фотокартки з відбитком печатки, підклеюючи до неї нову фотокартку зі зрізаним кутом (аплікація).

Підrobка відбитків печаток і штампів. Майже всі документи в обов'язковому порядку оформляються відбитками печатки і штампів відповідної форми і змісту¹.

Найпростішим способом підrobки печатки є *малювання* зображення відбитка на документі. Підrobку відбитків печаток і штампів здійснюють також шляхом копіювання через копіювальний папір якогось відбитка з оригіналу безпосередньо на документ із наступним наведенням штрихів. У таких випадках можна знайти залишки барвника копіювального паперу.

Досить поширеним способом підrobки відбитків печаток і штампів є спосіб вологого копіювання, тобто виготовлення «проміжного» плаского кліше. «Проміжним» матеріалом у даному випадку може бути попередньо змочена і набрякла емульсія фотопаперу чи фотоплівки, або інший матеріал, що має властивості якісного копіювання. З метою посилення чіткості відбитка, зображення на «проміжному» кліше може обводитися барвником. У ряді випадків для підrobки відбитків виготовляються рельєфні, вирізані кліше.

Рідше трапляються більш кваліфіковані способи підrobки відбитків чи самих печаток і штампів².

Ручний набір типографського шрифту. При виготовленні підrobлених печаток і штампів використовуються комплекти складального матеріалу, відтворюючого велику розмаїтість типографських шрифтів, лінійки, орнаменти і т. і. Типографський шрифт для ручного набору й інші матеріали виготовляють на шрифтоливарних заводах чи безпосередньо на поліграфічних підприємствах шляхом відливання.

Фотоцинкографічний спосіб. Зображення, що підлягає відтворенню (відбиток печатки чи штампа), фотографується. За оригінал служить зображення справжніх відбитків печаток і штампів, іноді підrobлені ретушуються від руки з метою поліпшення чіткості зображення. Зображення з фотонегатива копіюється на металеву пластину, покриту світлочутливим шаром. Переведене на металеву пластину зображення піддається хімічному травленню (для травлення

¹ Зубова Н. О., Сомов В. В., Лошманова Г. И. Основні способи виготовлення кліше печаток і штампів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук. праць. Вип. 17. Харків : Право, 2017. С. 212-220.

² Чередніченко Д. К., Ананьїн О. В. Способи підrobки сучасних паспортних документів країн ЄС та ознаки їх виявлення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук. праць. Вип. 17. Харків : Право, 2017. С. 221-226.

цинкових і магнієвих форм використовують розчин азотної кислоти, для мідних — хлорного заліза).

Фотополімерний спосіб. Фотополімерні форми виготовляються за принципом фотополімеризації матеріалів. Фотополімеризуюча композиція складається з полімеру, фотоініціатора та цільових добавок (пластифікаторів, наповнювачів тощо). На практиці застосовують як повітряносухі, тверді композиції (ТФПК), так і рідкі ІРФПК). Тверді в процесі експонування втрачають розчинність, рідкі переходять у твердий чи еластичний стан. Суть процесу отримання друкованої форми така: переведене на фотоплівку зображення з оригіналу копіюється на шар рідкої, полімерної (твердої) маси під дією УФ-променів. Як джерело опромінення застосовуються ртутно-кварцові, ксенонові або звичайні світлокопіювальні лампи. Процес виготовлення друкованої форми складається з двох операцій: експонування і вимивання неекспонованих ділянок.

Останнім часом набув поширення спосіб нанесення відбитків печаток і штампів за допомогою комп'ютерних програм та різноманітних принтерів¹.

Підробка підписів може здійснюватися різними способами:

- підпис виконується на підставі зорового образу, що зберігся в пам'яті фальсифікатора;
- підпис перемальовується з наслідуванням особливостей дійсного зразка;
- підпис виконується впевнено після тривалих тренувань;
- підпис копіюється з оригіналу на просвіт;
- підпис відтворюється шляхом перетиснення дійсного підпису на підкладений документ з наступним наведенням рельєфного зображення барвником;
- підпис копіюється за допомогою копіювального паперу із наступним наведенням зображення барвником;
- підпис відтворюється шляхом використання виготовленого фотомеханічним способом факсиміле;
- підпис відтворюється за допомогою сканування з наступним друком за допомогою принтеру у документі².

Виявлення невидимих і слабо видимих текстів. У слідчій практиці нерідко трапляються документи, записи в яких випадково або навмисно стають слабо видимими або невидимими зовсім (в силу природного старіння, тривалого зберігання у несприятливих умовах). Об'єктами техніко-криміналістичного дослідження з метою встановлення змісту документів є слабо видимі та невидимі тексти, документи із закресленою, залитою плямою будь-якої речовини, з безбарвних утиснених штрихів, що згасли (вицвіли) записів, а також ті, що піддалися дії високих температур і розірвані документи.

Виявлення текстів з наявними штрихами тиснення. Іноді виникає потреба у дослідженні незабарвленого тексту, тобто, лише рельєфного тексту на наступному аркуші паперу, який слугував підкладкою. Розрізнення штрихів при цьому залежить від виду пишучого приладу, сили натиску, властивостей підкладки.

Виявлення залитих і закреслених текстів становить певні складнощі. Текст у деяких документах прочитати важко внаслідок того, що він прихований (залитий, замазаний чи закреслений) яким-небудь барвником. При цьому пляма, яка маскує текст, може створювати ефект, що екранує (коли лягає непрозорим шаром поверх штрихів) або змінювати колір фону і штрихів, знижуючи контраст між ними. Навіть коли текст закреслено не цілком, дослідження його ускладнене через сторонні штрихи.

Виявлення тексту на спалених документах можливе лише за умов, що документ зберіг свою зовнішню форму. Під впливом високих температур будь-який папір зазнає істотних змін. Вилучати обвуглені документи слід дуже обережно, оскільки вони мають підвищену ламкість. Документи, які надійшли на дослідження, групують за ступенем пошкодження вогнем і вивчають у різному освітленні (на просвіт, розсіяне і т. і) та під дією ІЧ та УФ променів.

¹ Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. Харків : Фактор, 2011. С. 285-292.

² Судові експертизи та судові дослідження. Київ, 2014. С. 17-20.

Відновлення тексту на розірваних документах. Проведення даного виду дослідження можливе за наявності всіх або більшої кількості фрагментів цих документів. Для цього клаптики потрібно згрупувати залежно від обрізу країв, складок типу барвника, штрихів, їх кольору, лініювання захисної сітки¹.

Наведений перелік основних способів зміни первісного змісту та реквізитів документів і встановлення первісного тексту в техніко-криміналістичному дослідженні документів є орієнтовним, тому що досягнення хімії, фізики і комп'ютерних технологій постійно ставлять перед експертами нові завдання.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Ознайомитися з предметом, об'єктами, завданнями почеркознавчої, лінгвістичної та технічної експертизи документів.
2. Набути практичні навички формулювання питань із зазначених видів експертиз та підготовки порівняльних зразків.
3. В яких розуміннях застосовується термін СТЕД?
4. У яких установах проводять почеркознавчі, лінгвістичні дослідження?
5. У яких установах проводять судово-технічну експертизу документів, чи належать до предмету її дослідження грошові знаки?
6. Що відносять до завдань лінгвістичної експертизи?
7. Що розуміють під експертизою усного мовлення?
8. Які питання вирішує авторознавча експертиза?

Тема 2.2. Призначення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності.

Лекція 6

Предмет, об'єкти та завдання судової експертизи об'єктів авторського права і суміжних прав. Предмет, об'єкти та завдання судової експертизи об'єктів промислової власності. Судова експертиза об'єктів науково-технічної інформації.

Конспект лекції

Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності – це цілеспрямована діяльність обізнаних осіб щодо отримання істинної інформації стосовно захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, суть якої полягає в дослідженні фахівцями (судовими експертами) на основі спеціальних знань в галузі авторського права, права на знаки для товарів і послуг, права промислової власності, економіки інтелектуальної власності, об'єктів, явищ і процесів, з метою надання достовірних та належним чином обґрунтованих висновків, які цікавлять слідство та суд.

До предмету експертизи у сфері інтелектуальної власності належать фактичні дані та обставини справи про властивості, ознаки, закономірності створення й використання об'єктів інтелектуальної власності, їх вартість, завдані збитки та економічні операції щодо цих об'єктів, які мають значення для досудового і судового слідства та з'ясовуються за допомогою фахівців які володіють відповідними спеціальними знаннями у визначеному законом порядку.

Найчастіше експертні дослідження у сфері інтелектуальної власності призначають, для вирішення двох основних груп питань:

Перше - це визнання права на об'єкти інтелектуальної власності; і друге – протилежне, це порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Експертиза в сфері інтелектуальної власності по суті є самостійним видом судових експертиз, і має окремі підвиди залежно від безпосередніх об'єктів дослідження:

¹ Криміналістика : підручник. 2-ге вид. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. С. 250-269.

Отже до першої групи таких досліджень можна віднести твори літератури, мистецтва, науки; виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів. Також, не слід забувати і такі об'єкти експертних досліджень, які пов'язані із комп'ютерним програмним забезпеченням і компіляціями даних (базами даних), тобто, будь-які комп'ютерні програми - як об'єкт авторського права (у об'єктному/вихідному кодах), бази даних як об'єкти авторського права, вихідні коди комп'ютерних програм, інформація, що містить ознаки комп'ютерної програми (бази даних).

Фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення. Об'єктами таких досліджень є фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо¹.

Винаходів і корисних моделей. Саме до таких об'єктів досліджень належать будь-який винахід, корисна модель, об'єкт господарської діяльності (пристрій, речовина, тощо), процес (технологія виготовлення, тощо).

Промислових зразків – до об'єктів таких експертних досліджень входять промислові зразки та промислові вироби.

Сортів рослин. Даним об'єктом експертного дослідження виступають саме сорти рослин, прямим носієм якого є насіння й посадковий матеріал. Окремі дослідження можуть проводитися за наявними в матеріалах провадження документами, в яких містяться відомості щодо ознак відповідного сорту та його властивості, а саме: патент на сорт рослин і офіційний опис сорту рослин, де зазначається сукупність ознак певного сорту рослин, що набув правової охорони.

Комерційних (фірмових) назв, торгових марок (спеціальних знаків для товарів і послуг (ХАДО, SONY), географічних зазначень. Об'єктами таких досліджень є зареєстровані знаки для товарів і послуг, символи, знаки нанесені на товари, а також символи, які символізують певні послуги, комерційні (фірмові найменування), тощо.

Об'єктами досліджень комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій а також об'єкти господарської діяльності у вигляді технологічних (технічних) рішень, відомості щодо організаційних рішень, що не кваліфіковані як раціоналізаторські пропозиції.

Об'єктами економічної експертизи у сфері інтелектуальної власності виступають первинні бухгалтерські документи, реєстри бухгалтерського обліку, документи фінансової звітності, статистична звітність за відповідні періоди, роздруковані та завірені електронні документи, організаційно-розпорядчі та планово-регулювальні документи, складені на підставі законодавчих та нормативних актів, тощо.

З наведеного можна дійти висновку, що до завдань експертизи з питань інтелектуальної власності належать питання визначення властивостей таких об'єктів, до яких належать об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права і суміжних прав, а саме:

– при дослідженні об'єктів промислової власності вирішуються питання щодо властивостей цих об'єктів, а саме: знаків для товарів і послуг (торговельних марок); комерційних найменувань; географічних позначень походження товару; промислових зразків; винаходів і корисних моделей; комерційної таємниці і ноу-хау; раціоналізаторських пропозицій; топографії інтегральних мікросхем; сортів рослин; порід тварин тощо;

– при дослідженні об'єктів авторського права та суміжних прав вирішуються питання щодо властивостей таких об'єктів: літературних та художніх творів (статей, промов та інших письмових або усних творів; музичних творів (з текстом або без тексту), пантомім, хореографічних, інших сценічних творів; аудіовізуальних творів; творів живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічних творів; ілюстрацій, карт, планів, ескізів і пластичних творів, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; перекладів, адаптацій,

¹ Калініченко М. М., Струк І. О. Досвід північноамериканських судових експертів щодо досліджень персонажів. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірн. наук. праць. Вип. 17. Харків : Право, 2017. С. 367-372.

аранжувань та інших переробок літературних або художніх творів; збірників творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності¹;

- комп'ютерних програм, компіляцій даних (баз даних), якщо вони за добором або впорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;
- виконань, фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення тощо.

Доволі велику групу складають економічні дослідження об'єктів інтелектуальної власності, а саме, визначення вартості прав на перелічені об'єкти інтелектуальної власності та розрахунок збитків, завданих у результаті порушення прав на них.

Експертні дослідження, пов'язані з авторським правом та суміжними правами частенько призначають при розв'язанні судом питання про порушення прав власника авторських прав, визнанні використання твору тощо.

Завдання які вирішуються в процесі досліджень, які пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних):

- порівняння форми і змісту комп'ютерної програми;
- визнання комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності;
- визнання бази даних як об'єкта інтелектуальної власності;
- визначення внутрішньої та зовнішньої форми комп'ютерної програми;
- визнання частини комп'ютерної програми як об'єкта авторського права;
- оцінка працездатності комп'ютерного програмного забезпечення;
- оцінка функціональності комп'ютерної програми;
- порівняння комп'ютерних програм (баз даних);
- визнання переробок комп'ютерних програм оригінальними творами.

Експертні дослідження які пов'язані із *суміжними правами* призначають у випадках:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника суміжних прав;
- при визнанні використання фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення твору тощо.

Судові експертизи, пов'язані із винаходами та *корисними моделями* призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника винаходу або корисної моделі;
- при визнанні патенту на винахід або корисну модель недійсним у зв'язку із порушенням прав третіх осіб;
- при визнанні патенту на винахід та корисну модель недійсним у зв'язку із невідповідністю їх умовам надання правової охорони тощо².

Судові експертизи, пов'язані із *промисловими зразками* призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника промислового зразка;
- при визнанні патенту на промисловий зразок недійсним у зв'язку із порушенням прав третіх осіб;
- при визнанні патенту на промисловий зразок недійсним у зв'язку із невідповідністю заявленого.

Судові експертизи, пов'язані із *знаками для товарів і послуг* призначають:

- при вирішенні судом питання про порушення прав власника зареєстрованого знаку для товарів і послуг;
- при визнанні свідоцтва на знак для товарів і послуг недійсним у зв'язку із порушенням прав третіх осіб;
- при визнанні свідоцтва на знак для товарів і послуг недійсним у зв'язку із невідповідністю заявленого позначення умовам надання правової охорони тощо³.

¹ Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. С. 372-372.

² Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 343-349.

³ Федоренко В. Л., Коваленко В. В., Чабанець Т. М. Зображення чи імітація торговельною маркою державного прапора України та інших державних прапорів: проблеми судово-експертної теорії та практики. *Криміналістика і*

Питання, що вирішуються при проведенні експертиз пов'язаних з літературними, художніми творами тощо.

– Чи є об'єкт дослідження (назва) або його частина, яка може використовуватися самостійно результатом творчої праці згідно з відомостями, зазначеними в матеріалах справи?

– Чи містить у собі об'єкт дослідження (або його частина, яка може використовуватися самостійно) ознаки об'єкта авторського права згідно з відомостями, зазначеними в матеріалах справи?

– Чи є твір (назва 1) переробкою твору (назва 2)? Якщо так, чи має ця переробка творчий характер?

– Чи є твір (назва 1) перекладом твору (назва 2)? Якщо так, чи має цей переклад творчий характер?

– Чи мало місце відтворення твору (назва 1) (або його частина, яка може використовуватися самостійно) при створенні твору (назва 2)?

– Чи відтворено назву (цитату, персонаж) твору (назва 1) у знаку для товарів і послуг (назва 2)?

– Чи відтворено назву (цитату, персонаж) твору (назва 1) у комерційному (фірмовому) найменуванні (назва 2)?

Питання, що вирішуються при проведенні експертиз пов'язаних з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних).

– Чи мало місце відтворення комп'ютерної програми (назва 1) у комп'ютерній програмі (назва 2)?

– Чи є вихідні тексти (вихідні коди) або їх частина комп'ютерної програми (назва 1) переробкою вихідних текстів (вихідних кодів) комп'ютерної програми (назва 2)?

– Чи є комп'ютерна програма (назва 1) самостійним, оригінальним твором, відмінним від комп'ютерної програми (назва 2)?

– Чи має ознаки використання неліцензійної комп'ютерної програми (назва)?

– Чи відповідає комп'ютерна програма (назва) технічному завданню чи технічному опису?

– Чи були внесені до комп'ютерної програми (назва) зміни (модифікації, вчинення дій, пов'язаних із функціонуванням комп'ютерної програми відповідно до її призначення, запис і збереження в пам'яті комп'ютера, виправлення явних помилок тощо) з метою забезпечення її функціонування на технічних засобах особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи). Якщо так, то коли саме ці зміни були внесені?¹

При проведенні експертиз пов'язаних з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення перед експертом можна поставити наступні питання:

– Чи має об'єкт, що досліджується, ознаки передачі (програми) організації мовлення? Якщо так, то які саме ознаки передачі (програми) організації мовлення притаманні об'єкту, що досліджується?

– Чи мало місце повне або часткове використання програми (передачі) організації мовлення (назва) у процесі діяльності особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)?

Проведенням експертизи можна розв'язати питання, які пов'язані із винаходами і корисними моделями, зокрема:

– Чи відповідає винахід за патентом (номер) умові патентоздатності «винахідницький рівень» відповідно до матеріалів справи?

– Чи відповідає винахід (корисна модель) за патентом (номер) умові патентоздатності «новизна» відповідно до матеріалів справи?

судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. Вип. 67. С. 627-647.

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 346.

– Чи відповідає винахід (корисна модель) за патентом (номер) умові патентоздатності «промислова придатність» відповідно до матеріалів заявки (патенту)?

– Чи використовується у продукті (назва) кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом (номер), або ознака, еквівалентна їй?

– Чи використовується у процесі (назва процесу/способу) кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом (номер), або ознака, еквівалентна їй?

– Чи було відомо до дати подання заявки на винахід (корисну модель) за патентом (номер) застосування процесу (способу) (назва)?

– Чи було частиною рівня техніки застосування процесу (способу) (назва) до дати подання заявки на винахід (корисну модель) за патентом (номер)?

– Чи містяться в матеріалах справи відомості, які свідчать про те, що сукупність суттєвих ознак винаходу (корисної моделі) за патентом (номер) стала загальнодоступною у світі до дати подання/пріоритету заявки (номер)?

При проведенні експертиз, *пов'язаних з промисловими зразками* на вирішення експерту можуть бути поставлені такі питання:

– Чи відповідає промисловий зразок за патентом України (номер) умові патентоздатності «новизна» відповідно до матеріалів справи?

– Чи використано у виробі (назва) всю сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом України (номер)?

– Чи містить зображення промислового зразка за патентом України №__ відомий в Україні твір «ВВВ» або його частини, що мають самостійне значення (назву, цитату, персонаж)?

– Які ознаки промислового зразка за патентом України №__, є суттєвими?

– Чи була сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом України №__, загальнодоступною у світі до дати подання заявки до Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності»?

Орієнтовний перелік питань при проведенні експертиз *пов'язаних з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками* (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями:

– Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) таким, що не мав розрізняльної здатності на дату (зазначити дату)?

– Чи складається знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) лише з позначень, що є загальноновживаними, як позначення товарів і послуг певного виду?

– Чи складається знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) лише з позначень чи даних, що є описовими при використанні зазначених у свідоцтві товарів і послуг або у зв'язку з ними?

– Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) оманливим?

– Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) таким, що може ввести в оману щодо товару, послуги або особи, яка виробляє товар або надає послугу?

– Чи складається знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) лише з позначень, що є загальноновживаними символами або термінами?

– Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) тотожним або схожим зі знаком для товарів і послуг за свідоцтвом (номер) настільки, що їх можна сплутати?

– Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) тотожним або схожим з фірмовим найменуванням (назва) настільки, що їх можна сплутати?

– Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) тотожним або схожим з кваліфікованим зазначенням походження товарів (назва) настільки, що їх можна сплутати?

– Чи є позначення (назва), нанесене(а) на (вказати куди) або застосоване(а) у (вказати де), тотожним або схожим настільки, що його можна сплутати із зареєстрованим знаком для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер)?

– Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) схожим з фірмовим найменуванням (назва) настільки, що їх можна сплутати?¹

Питання для постановки перед експертом при проведенні *економічних експертиз у сфері інтелектуальної власності*:

– Який розмір матеріальної шкоди завдано автору (правовласнику) об'єкта права інтелектуальної власності унаслідок дій особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)?

– Яка ринкова вартість (або інший вид вартості згідно із законодавством) майнових прав (вказати назву об'єкта права інтелектуальної власності) станом на дату (вказати дату)?

- Чи правильно визначено суму роялті за використання об'єкта?

– Який мінімальний розмір авторської винагороди має сплатити роботодавець (замовник) автору об'єкта права інтелектуальної власності (назва)?²

Орієнтовний перелік питань, які можуть бути поставлені для вирішення судовим експертам, визначено Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5 з подальшими змінами і доповненнями).

Враховуючи вище наведене, при призначенні судової експертизи в сфері інтелектуальної власності слід конкретно визначати коло і зміст питань, що мають бути вирішені судовим експертом, а також обсяг необхідних для експертного дослідження матеріалів. Суди повинні витребувати у сторін або інших осіб лише ті матеріали, які дійсно необхідні експертам для встановлення обставин по справі.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Засвоїти характеристику протиправних порушень пов'язаних з об'єктами авторського та суміжних прав.

2. Ознайомитися з предметом, завданнями та об'єктами дослідження судової експертизи у сфері інтелектуальної власності.

3. Набути навички формулювання питань із зазначених видів експертиз та відбору порівняльних зразків.

4. Формування завдань для судової експертизи об'єктів авторського та суміжних прав.

5. Формулювання запитань для розв'язання експертних задач.

6. Ознайомитися з сутністю та структурою промислової власності, економіко-правовими відносинами щодо об'єктів патентного права, засобами індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг як важливої складової інтелектуальної власності, відносинами щодо нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності; правилами підготовки зразків для призначення експертизи об'єктів промислової власності.

7. Звернути увагу на оцінку висновків експерта за результатами дослідження об'єктів промислової власності; поняття і характеристику науково-технічної інформації, об'єкту відносин у сфері науково-технічної інформації, правовий режим науково-технічної інформації.

Тема 2.3. Призначення судової мистецтвознавчої та гемологічної експертизи.

Лекція 7

Характеристика об'єктів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Види експертиз образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва: Характеристика об'єктів кіно-, відео-, фотоматеріалів, друкованої та сувенірної продукції порнографічного змісту та таких що порушують честь і гідність людини, нації або релігії. Оцінка висновку експерта.

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 348.

² Судові експертизи та експертні дослідження. Київ, 2014. С. 29.

Конспект лекції

Предметом мистецтвознавчої експертизи є фактичні дані, які мають значення для справи і пов'язані з визначенням культурної цінності та матеріальної вартості мистецького твору, відповідності його змісту та ідейного спрямування встановленим нормам суспільної моралі. Отже, дане дослідження здійснюється ґрунтуючись на спеціальних знаннях у галузях мистецтвознавства та культурології.

До об'єктів даного виду експертизи належать твори образотворчого (живопис, скульптура, графіка) та декоративно-прикладного (професійного і народного) мистецтва, кіно- та відеопродукція, фотоматеріали тощо. Вони можуть бути виконані з різних матеріалів, а також зафіксовані на будь-яких носіях (паперових, магнітних і кінострічках, електронних тощо). Наприклад, ескізи, монументальні пам'ятки культури (архітектурні ансамблі та окремі будівлі, розписи), предмети одягу, історичний текстиль, кіно- та відеофільми тощо¹.

Основні завдання які вирішує мистецтвознавча експертиза:

1. *Атрибутивні (ідентифікаційні)*, які включають ідентифікацію твору та встановлення його автора. Типовими для вирішення експертом є питання:

1) Чи є наданий на дослідження художній твір «Назва», папір, пастель, 62 x 80 см, авторською роботою Х. Х. Художника?

2) Чи використовувались елементи наданих на дослідження художніх творів для виготовлення листівок, що видані підприємством «Планета»?

3) Хто автор художнього твору «Зимова казка», картон, олія, 42 x 60 см?

2. *Діагностичні*, які включають встановлення культурної цінності твору (в художньому чи історичному аспектах), його віку та матеріальної вартості. При цьому вирішуються питання:

1) Чи має представлений на експертизу твір культурну цінність в історичному чи художньому аспектах?

2) Який вік творів прикладного мистецтва та їх матеріальна вартість?

3) Яка матеріальна вартість збитку в результаті пошкодження художнього твору?

4) Яка вартість реставрації виробу?

5) Чи належить ікона «Миколая чудотворця» до виробів сучасного мистецтва і чи піддавалась вона штучному старінню?

6) Які техніка та технологія виконання представленої на дослідження картини?

7) Чи використовувались для виготовлення картини сучасні засоби та способи нанесення зображень, зокрема плотер із сухими пігментами?

3. *Типологічні (класифікаційні)*, пов'язані з віднесенням досліджуваного твору чи виробу до конкретного типу, виду продукції. Типовими є питання:

1) Чи належить досліджуваний твір до продукції, що має порнографічний характер?

2) Яким є ідейне спрямування твору, зокрема, чи містить наданий на дослідження твір пропаганду насильства та жорстокості?

Експертна практика засвідчує, що для вирішення питань одного блоку зазвичай потрібно вирішити деякі питання іншого блоку, навіть у тому разі якщо вони не були поставлені перед експертом. Саме тому мистецтвознавча експертиза багаторівнева, та має комплексний характер, а отже потребує залучення до комісії експертів інших спеціальностей: почеркознавців, хіміків, фізиків, фототехніків та ін.

Атрибуція художніх творів та встановлення їх культурної цінності.

Дослідження художніх творів передбачає їх ретельний візуальний огляд та опис. Документується стан їх збереження з обох сторін, звертається увага на написи, етикетки та інші

¹ Ходченко І. Л., Юдіна О. В., Колонюк В. П. Використання інформаційних джерел при проведенні судово-мистецтвознавчої експертизи стародрукованих видань кириличного друку. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 661-671.

позначки, які можуть надати інформацію щодо історії створення та існування творів. Спочатку експерт застосовує неруйнівні оптико-фізичні методи аналізу: мікроскопічний, фотографування у інфрачервоних, ультрафіолетових та рентгенівських променях. Такі методи дозволяють встановити стан ґрунту, фарбових і покривного шарів, виявити наявність авторської підготовки малюнка, підмальовок, фактуру мазка, місця реставраційних включень тощо. При дослідженні стану фарбового шару звертають увагу на наявність кракелюрів та їх вигляд, розташування по площині твору, розташування авторського напису стосовно авторського фарбового шару. За допомогою люмінесценції можна виявити наявність грибкових пошкоджень твору, встановити їх стан - діючий чи знешкоджений. Рентгенографічні дослідження дозволяють встановити не лише техніку виконання твору, а й виявити перезapis, тобто всі попередні нашарування.

Вивчення матеріальної складової твору здійснюється відбором декількох проб з різних ділянок. Проби відбираються у невеликих розмірах, лише для виготовлення з них мікрошліфів для подальшого визначення їх хіміко-фізичних характеристик, та техніки виготовлення твору. Варто зазначити, що для копіїстів і фальсифікаторів досягнення повної автентичності матеріалів з оригіналом неможливе. Тобто, це дозволяє експерту виявити факт копіювання чи фальсифікації ще на етапі порівняння параметрів матеріальної складової досліджуваного твору.

У подальшому експертом визначається співвідношення за часом конструктивних і образотворчих частин твору, підписів, монограм, штампів тощо. Встановлюється наявність більш пізніх вставок, реставраційних заповнень. Вивчаються особливості конструкції, структури і хімічного складу автентичних частин твору. Це дозволяє експерту зробити висновки про відповідність зазначених параметрів часу їх створення, належність творів до локальної художньої школи, авторство тощо.

Аналіз індивідуальної манери художника має на меті виявлення типових для нього технічних прийомів роботи, для чого досліджуються особливості фактури шару фарби, характер обробки поверхонь робіт, що представляють інші види мистецтва, з урахуванням різноманіття застосованих технічних засобів і матеріалів. У разі необхідності проводять почеркознавче дослідження підписів, написів, монограм і т. і., важливих для атрибуції твору. Визначається співвідношення їх у часі з твором. При цьому інформація про більш пізні елементи твору ретельно аналізується різними методами. Підпис чи напис, зроблений пізніше часу створення, інші специфічні зміни, внесені до твору, можуть належати автору або вказувати на нього. В основі визначення автентичності творів живопису лежить співвіднесення в часі їх конструктивної та образотворчої частин.

Для встановлення часу створення станкової чи книжкової гравюри істотним є визначення часу виробництва паперу, на якому вона виконана. Також, досліджують наявність характерних водяних знаків, типи і особливості шрифтів техніки їх виконання, оскільки в різних країнах та чи інша техніка використовувалась у різний час. Для характеристики гравюр важливо встановити, чи був автор гравюри водночас і автором малюнка, за яким виконувалась гравюра, чи основу композиції графічного твору становить твір іншого художника (тип так званої репродукційної гравюри).

Стилістичний аналіз передбачає дослідження теми, сюжету твору, особливостей його іконографії, а також композиції, колориту, колористичного рішення, інших формальних якостей і ознак для віднесення роботи до визначеного хронологічного періоду чи стилю, напрямку, з'ясування місця її створення, авторства тощо. При цьому обов'язково беруться до уваги результати технологічного аналізу твору, індивідуальної манери художника та інші ознаки. На цьому етапі здійснюється атрибуція твору як художнього явища, його стилю, іноді — художньої школи, часу його створення (у тому разі, коли перед нами — автентичний твір, а не підробка). У всіх випадках для встановлення часу створення твору, художньої школи, стилю, автора важливим критерієм є орнаментика (особливо у творах декоративно-прикладного і народного мистецтва, а також у роботах майстрів-професіоналів, якщо в них є орнаментальні мотиви).

При проведенні експертизи визначних художніх творів для порівняння стилістичних особливостей, творчої манери художника перевага віддається оригіналам. Відсутність

матеріалів для порівняльного аналізу допускається лише при аналізі робіт маловідомих майстрів з автентичними підписами, оскільки мала популярність автора зумовлює крайню рідкість випадків фальсифікації таких творів.

Також, врахування потребують і відомості про минуле твору (перебування у колекціях, експозиція на виставках, документальні свідчення тощо). За можливістю здійснюється його порівняння з оригіналами робіт іншого майстра (якісними репродукціями з них), роботами інших майстрів визначеного періоду, які належали до однієї школи, працювали в одному географічно визначеному художньому центрі. Обов'язково враховуються наявні відомості про структуру, матеріал, хімічний склад, стилістичні особливості, манеру виконання творів, які відбираються для порівняння.

Встановлення матеріальної цінності досліджуваних художніх творів.

Матеріальна цінність художніх творів визначається шляхом з'ясування питання щодо їх художньої та естетичної цінності, а також відповідно до відомостей, що містяться у відповідних каталогах та інших методичних матеріалах, а також з урахуванням попиту на аналогічні твори протягом декількох років. При цьому враховують стан у якому зберігся витвір мистецтва, якість реставрації, наявність ушкоджень яких зазнав оригінал. При визначенні матеріальної шкоди експерт повинен визначити вартість витвору до пошкодження і лише потім його остаточну вартість, або вартість реставрації.

Визначення художніх, ідеологічних та морально-етичних аспектів змісту досліджуваних творів, відбувається шляхом дослідження продукції, зміст якої має антигуманний та антигромадський характер і порушує норми які закріплені у міжнародному і вітчизняному праві.

Експертна методика дослідження та визнання матеріалів еротичними або порнографією ґрунтується на відповідності їх загальноприйнятим поняттям останніх.

Еротика – це межа художньої культури, яка показує духовні аспекти любові і пристрасті, враховуючи психологічні моменти сексуальних відчуттів. Еротика з давніх часів оспівується поетами та художниками.

Порнографія - натуралістичне зображення сексуальної практики в живописі, літературі, кіно, фотографії тощо, або словесне описання статевого акту, які мають за мету сексуальне збудження; твори, що містять таке зображення¹.

Основним критерієм віднесення до еротики чи порнографії виступає наявність художньо-образного осмислення і відображення всього комплексу любовних, у тому числі і сексуальних, почуттів, які виникають між людьми. Саме художній рівень творів, що мають елементи еротики, дозволяє розглядати їх у якості своєрідного сюжету у мистецтві. Відповідно, повна відсутність елементів художності, примітивне відтворення сексуальних сцен з метою збудження суто фізіологічних, брутальних інстинктів із деталізацією та демонстрацією сцен у яких відтворюються протиприродні, збочені варіанти сексу, дає підставу визнавати подібну продукцію - порнографією.

Слід зазначити, що наявність у досліджуваному матеріалі (диск, флешка, файл) хоча б одного сюжету порнографічного змісту призводить до визнання даного видання порнографічним, оскільки експертиза розглядає їх як одиницю відповідної тиражованої продукції.

На вирішення мистецтвознавчої експертизи можуть бути поставлені такі запитання:

-Чи є наданий на дослідження предмет оригіналом (авторською роботою), копією, виконаною від імені іншого автора, або копією, виконаною від імені автора?

-Хто є автором наданого на дослідження твору мистецтва?

-Чи підлягав даний твір мистецтва реставрації (який фрагмент тощо)?

-Чи містяться на наданому носії інформації твори, що пропагують культ насильства та жорстокості?

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2005. С. 1236.

- Чи є наданий на дослідження твір автентичним?
- Чи належить наданий на дослідження предмет до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове значення?
- Чи має інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях інформації, порнографічний характер?
- Чи мають місце в наданому на дослідження творі (літературному, кінематографічному, театральному, видовищному) сцени порнографічного характеру?
- Чи належить інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях, до дитячої порнографії?
- Чи містить наданий на дослідження об'єкт зображення комуністичної символіки?
- Чи містить наданий на дослідження об'єкт зображення націонал-соціалістичної (нацистської) символіки?¹

Гемологічна експертиза. Предметом цієї експертизи є фактичні дані щодо об'єктів дослідження та документація, яка надає всебічну інформацію щодо об'єктів гемологічної експертизи.

Об'єктами гемологічної експертизи є: мінерали; дорогоцінні (у тому числі органогенні), напівдорогоцінні та виробні камені; оброблені (ограновані) та необроблені (неограновані); природні синтетичні аналоги та імітації; природні камені у виробках: ювелірних, предметах культу, зброї тощо².

До основних завдань, які вирішуються за допомогою гемологічної експертизи належить визначення:

- класифікаційних характеристик каміння (виробів з каміння та вставок з каміння в ювелірних виробках);
- якісних характеристик каміння, виробів з каміння та ювелірних виробів зі вставками з каміння;
- походження каміння;
- облагородження каміння;
- країни походження каміння;
- родовища декоративного каміння;
- відповідності маркування каміння його дійсним товарним характеристикам;
- відповідності маркування та пакування виробів з каміння нормативно-технічній документації;
- відповідності якості виробів з каміння стандартам, технічним умовам.

Орієнтовний *перелік питань які вирішує гемологічна експертиза:*

1. Чи є каміння, зразки якого надано для дослідження, коштовним, декоративним, природним, синтетичним чи імітацією? Якщо так, - яким саме?
2. Які якісні характеристики зразків каміння, наданого для дослідження?
3. Яким є походження зразків каміння, наданого для дослідження?
4. З якого родовища було видобуто декоративне каміння, надане для дослідження?
5. Яка країна походження коштовного каміння (алмаз, сапфір і т. і), наданого для дослідження?
6. Чи піддавались зразки каміння, наданого для дослідження, обробці?
7. Яка вартість каміння, наданого для дослідження?
8. Чи відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам каміння?
9. Чи відповідає якість виробу з каміння вимогам стандартів, технічних умов за органолептичними показниками?

Зрозуміло, що даний перелік не є вичерпним і перед експертом можуть ставитись й інші питання. Умовою проведення експертизи є надання об'єктів дослідження (каміння, виробів з каміння, ювелірних виробів зі вставками з камінням).

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 357.

² Щербаківський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. Харків: Фактор, 2011. С. 331.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Засвоїти предмет, завдання та види об'єктів мистецтвознавчої експертизи.
2. Засвоїти предмет, завдання та види об'єктів гемологічної експертизи.
3. Ознайомитися з методами дослідження судових мистецтвознавчої та гемологічної експертизи.
4. Набути навичок формулювання питань із зазначених видів експертиз.
5. Звернути увагу на особливості зберігання об'єктів експертного дослідження.

Тема 2.4. Призначення судово-медичних та судово-психіатричних експертиз.

Лекція 8

Поняття, предмет, об'єкти та завдання судово-медичної експертизи. Структурні підрозділи складу бюро судово-медичної експертизи. Види судово-медичних експертиз. Питання, які вирішуються судово-медичною експертизою. Предмет, об'єкти, завдання та види судово-психіатричної експертизи. Система медичних закладів, на які покладено завдання проведення судово-психіатричної експертизи. Питання, які вирішуються судово-психіатричною експертизою.

Конспект лекції

1. Судово-медична експертиза

Судово-медична експертиза - це галузь практичної медицини, зміст якої складає вивчення і вирішення медичних і біологічних проблем, які найчастіше виникають при вирішенні завдань правосуддя та охорони здоров'я. Вона тісно пов'язана із судовою медициною. Висновок судово-медичної експертизи є одним із джерел судових доказів.

Судово-медична експертиза забезпечує реалізацію положень ст. 27 Конституції щодо захисту життя і здоров'я людини. Експертиза проводиться згідно чинного законодавства, її зміст, порядок призначення і виконання регулюються кодексами - Кримінальним, Кримінально-процесуальним, Цивільним, Цивільно-процесуальним, та повною мірою вона регулюється законом України "Про судову експертизу" (25.02. 1994).

Згідно до ст. 242 КПК України експертиза обов'язково проводиться для встановлення причин смерті, тяжкості і характеру тілесних ушкоджень, визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за умов наявності у справі відомостей, які викликають сумнів щодо його дієздатності; а також для встановлення віку особи, яка підозрюється або обвинувачується, якщо це має значення для розв'язання питань щодо її кримінальної відповідальності, коли немає документів про вік і відсутня можливість їх отримати в інший спосіб.

Судово-медична експертиза може бути проведена як на досудовому слідстві, так і під час судового засідання.

У своїй практичній діяльності судово-медичні експерти керуються Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України 17 січня 1995 р. № 6 і узгодженою з Верховним судом України, Генеральною прокуратурою України, Службою безпеки України, Міністерством внутрішніх справ України.

Судовим експертом може бути особа, яка має необхідні знання для надання висновків з досліджуваних питань. Така особа повинна мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судовий експерт за певним фахом.

До участі в проведенні судово-медичної експертизи може залучатися і професорсько-викладацький склад кафедр (курсів) судової медицини медичних вузів. У кримінально-процесуальному кодексі регламентована також можливість залучати до проведення експертизи лікаря будь-якого фаху, якщо він має необхідні знання (наприклад, з хірургії, кардіології, стоматології та ін.). Лікар, що не перебуває на посаді судово-медичного експерта, але

проводить експертизу за постановою слідчих органів чи ухвалою суду, має статус лікаря-експерта.

Лікарі-спеціалісти (судові медики), які виконують судово-медичні експертизи, перебувають в статусі судово-медичних експертів. Вони зобов'язані мати спеціальну медичну підготовку.

Об'єкти судової медицини – живі особи, трупи, речові докази, матеріали кримінальних і цивільних проваджень, матеріали відомчих розслідувань.

Очолює службу в Україні головний судово-медичний експерт МОЗ. Його функції: контроль за діяльністю судово-медичних експертів областей, проведення найбільш складних судово-медичних експертиз (вища експертна інстанція). Робочий орган - науково-дослідний інститут (або Бюро судово-медичної експертизи України), а також обласні бюро судово-медичної експертизи.

В Україні переважна більшість судово-медичних експертиз проводиться у державних судово-медичних установах, які входять до системи органів охорони здоров'я.

Державна судово-медична служба:

- районний, міжрайонний та міський судово-медичний експерти. Призначаються із розрахунку: один експерт на 110 000 міського населення або від 1 до 3 районів;
- обласні судово-медичні експерти;
- головний судово-медичний експерт МОЗ України.

Обласні та головний судово-медичний експерти очолюють відповідні бюро судово-медичної експертизи.

До складу обласних бюро судово-медичної експертизи входять:

1. Відділ судово-медичної експертизи трупів.
2. Відділ судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачуваних та інших осіб.
3. Відділ судово-медичної експертизи речових доказів (судово-медична лабораторія), до складу якої входять такі відділення:
 - судово-медичної гістології;
 - судово-медичної імунології;
 - судово-медичної криміналістики;
 - судово-медичної токсикології;
 - судово-медичної цитології.
4. Відділ комісійних судово-медичних експертиз.
5. Відділ чергових судово-медичних експертів.
6. Організаційно-методичний відділ.
7. Міські, районні, міжрайонні відділення бюро судово-медичної експертизи.
8. Адміністративно-господарська частина з канцелярією та архівом.

Об'єктами судово-медичної експертизи є:

1. Потерпілі, обвинувачувані й інші живі особи.

Експертиза живих осіб складає близько 80% усіх судово-медичних досліджень. Метою проведення експертизи живих осіб є встановлення: характеру і ступеня тяжкості ушкоджень; стану здоров'я у випадках симуляції, дисимуляції, агравації; штучних хвороб, ступеня каліцтва, проценту стійкої втрати працездатності, зараження венеричними хворобами; статевого стану для з'ясування статі, статевої недоторканості, статевої зрілості, вагітності, її переривання, репродуктивної здатності; насильницького характеру статевого акту, мужолозтва і т. ін.

2. Експертиза трупів становить близько 16% від загальної кількості досліджень, а саме:

- трупи з ознаками насильницької смерті, самогубства або нещасного випадку;
- трупи осіб, які померли раптово у лікарнях при невстановленому діагнозі у першу добу перебування;
- трупи невідомих осіб;
- трупи осіб, які померли у лікарнях, у разі скарг родичів на неправильне лікування хворого;
- трупи новонароджених за підозри дітовбивства;
- розчленовані трупи і т. ін.;

3. Експертиза речових доказів становить близько 5-6% усіх експертиз.

Найчастіше в якості доказів досліджуються об'єкти зі слідами біологічного походження, а саме: кров, волосся, сперма, слина, молозиво, частини кісток, внутрішніх органів, і т. п.¹

4. Матеріали кримінальних і цивільних проваджень, частка яких становить близько 1% усіх експертиз. Наприклад, матеріали проваджень, коли слідчий або суд направляє експерту всі матеріали провадження для дослідження та надання відповідей на питання. Як правило, це можливе у випадках, коли у провадженні велика кількість різноманітних медичних документів, або вони суперечать один одному, експертний висновок суперечить всім іншим матеріалам провадження і т. ін.

Судово-медична експертиза крові. Як свідчить практика сліди крові можуть зустрічатися на будь-яких речових доказах (зброя, одяг, тіло живої особи, знаряддя злочину і т. і.).

Залежно від форми, величини та особливостей сліди крові розрізняють: краплі, бризки, патьоки, помарки і мазки, відбитки (пальців, підшов та інших предметів), плями просічення, калюжі, сліди крові у рідинах. Такі сліди вказують на механізм їх утворення і відображають обставини події.

На вирішення судово-медичної експертизи ставлять такі питання:

- 1) чи є в плямі кров;
- 2) якщо є, то кому вона належить, – людині чи тварині (вид крові);
- 3) групова належність крові;
- 4) кількість крові, що витекла;
- 5) статеву належність крові;
- 6) регіональне походження крові;
- 7) належність крові новонародженому чи дорослій людині;
- 8) давність утворення плям крові.

Судово-медична експертиза волосся.

На сьогодні за морфологічними ознаками неможливо встановити належність досліджуваного волосся, конкретній особі. Можна лише зробити висновок про схожість або розбіжність з певними зразками внаслідок того, що об'єктом дослідження є невелика кількість волосся, виявлена на місці події, а також через порівняно обмежену кількість ознак волосся, кожна з яких може значно змінюватись у однієї особи і, навпаки, збігатися з особливостями волосся інших осіб.

Волосся яке потребує дослідження і експериментальні зразки пакують у окремі пакети, на яких вказують, що це за об'єкт, ким, коли і де він був вилучений, і разом з постановою слідчого направляють до судово-імунологічного відділення бюро судово-медичної експертизи для з'ясування низки питань:

- 1) чи є надісланий для дослідження об'єкт волоссям;
- 2) належить волосся людині чи тварині;
- 3) якщо тварині, то якій;
- 4) якщо волосся належить людині, то з якої воно частини тіла;
- 5) випало чи вирване волосся;
- 6) чи мала місце дія на волосся чинників навколишнього середовища;
- 7) яка групова і статеву належність волосся;
- 8) можливе походження волосся від певної особи (схожість).

Для вирішення цих питань використовують різні методи дослідження волосся, спрямовані на виявлення їх морфологічних, фізико-хімічних і біологічних властивостей.

¹ Старовойтова Р. О., Личман Т. В. Експертні можливості судово-цитологічних методів дослідження при виконанні судово-медичних експертиз речових доказів. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 738-744.

Судово-медичне дослідження слідів сперми найчастіше здійснюється при розслідуванні статевих злочинів. Дані сліди виявляються на тілі, одязі а також на місці події. Досліджуються також мазки, взяті з піхви і прямої кишки потерпілих. Рідку сперму досліджують з метою вирішення питання про здатність її до запліднення.

Перед експертом можна поставити ряд питань:

- чи є на речових доказах сперма?
- яка її групова належність?
- чи не належить даний зразок сперми підозрюваному (обвинуваченому)?

Групову належність сперми визначають за наявністю аглютининів, відповідних до аглютиногенів крові за системою АВО.

Групові антигени, що містяться у виділеннях людини, утворюються в клітинах тканин, і завжди відповідають групі крові особи і не змінюються протягом всього життя. Але бувають винятки, коли група сперми не співпадає із групою крові (Онопрієнко).

Судово-медична експертиза слини та потожирових виділень.

При розслідування доволі часто виникає потреба у дослідженні предметів, на яких містяться шматочки шкіри, м'язів, мозку й інших об'єктів. Зазвичай вони мають дрібні розміри, і в таких випадках визначити їх природу за зовнішнім виглядом неможливо, а отже їх направляють на гістологічне дослідження.

Визначивши їх природу (кістки, шкіра, мозок), встановлюють видову належність за допомогою реакції преципітації так само, як і при дослідженні крові. У випадках, коли вони належать людині обов'язково визначають групову належність до серологічної системи АВО.

Сліди слини (на цигарках, конвертах, і т. д.) мають білуватий або жовтий колір. Опромінення ультрафіолетом об'єктів із слідами слини викликає люмінесценцію.

Висушені зразки слини досліджують для встановлення наявності антигенів у виділеннях людини методом абсорбції аглютининів.

Дослідження слідів поту ґрунтується на реакції амінокислоти серину, яка є відносно специфічною і постійно перебуває у потовій речовині у високій концентрації порівняно з іншими біологічними рідинами.

Цитологічне дослідження грудних залоз здійснюється для встановлення вагітності особи та її терміну, факту викидня його давності і терміну переривання вагітності. Морфологічний склад секрету грудних залоз відображає різний віковий, фізіологічний стан організму жінки і може бути однією з діагностичних ознак для визначення періоду лактації, клімаксу, менопаузи і старіння, а також якості грудного молока для годування дитини.

Судово-медична документація. Вся діяльність судово-медичного експерта підпорядковується розпорядженням судових і слідчих органів, які відображаються у відповідних процесуальних документах (протоколи, доручення, постанови, акти, висновки і т. і.)

Всі ці документи повинні повністю відображати весь хід та результати проведеного дослідження, а також ілюструвати його фото-відео, схемами, малюнками. Документи складаються у двох примірниках державною мовою без вживання спеціальних медичних термінів, без помарок, виправлень і скорочення слів.

Не пізніше трьох діб після завершення всіх досліджень складаються і надсилаються замовнику всі документи, а копія залишається у експерта (в бюро судово-медичної експертизи).

Освідуваній особі на руки документи не видаються. Тривалість експертизи не повинна перевищувати одного місяця від дня отримання всіх необхідних для її проведення матеріалів. В разі перевищення вказаних строків експерт повинен повідомити керівника бюро про причини затримки та письмово повідомити замовника.

Після проведення судово-медичної експертизи трупа експерт виписує "Лікарське свідоцтво про смерть". У якому зазначається установа, яка видає це свідоцтво, його номер та характер (попередній висновок або замість попереднього), дата видачі, паспортні дані померлого, дата і місце смерті, вказується можливий рік смерті та яким лікарем встановлена причина смерті.

При виконанні судово-медичної експертизи трупа можуть вирішуватися питання загального та спеціального характеру.

Загальні питання:

- 1) Які характер та локалізація ушкоджень, що були заподіяні потерпілому?
- 2) Які ушкодження прижиттєві, а які посмертні?
- 3) Яка давність заподіяння ушкоджень?
- 4) Ознаки якого ступеня тяжкості мають заподіяні прижиттєві тілесні ушкодження?
- 5) У результаті якого виду травматичної дії (предмета) могли утворитися виявлені ушкодження?
- 6) Які властивості мав травмуючий чинник (предмет)?
- 7) Чи могли виявлені ушкодження утворитися у результаті дії одного чинника (предмета)?
- 8) Якими були місце та напрямок дії травмуючої сили на тіло потерпілого?
- 9) Якою є кількість травмуючих дій та послідовність заподіяння ушкоджень?
- 10) Чи можливо заподіяння ушкоджень власною рукою потерпілого?
- 11) Чи збігаються характер та локалізація ушкоджень на тілі потерпілого з характером та локалізацією ушкоджень на його одязі?
- 12) Чи могли заподіяні ушкодження утворитися за обставин, викладених у постанові про призначення експертизи?
- 13) Чи мали місце захворювання у потерпілого; якщо так, то як вони могли вплинути на настання смерті?
- 14) Яка причина та безпосередня причина смерті потерпілого?
- 15) Який час настання смерті?
- 16) Чи залишилась у потерпілого здатність до активних дій після заподіяння ушкоджень (бігати, ходити, повзати)?
- 17) Чи є ознаки активного або пасивного переміщення потерпілого після заподіяння ушкоджень?
- 18) Чи є на трупі ознаки зміни його розташування та пози після настання смерті?
- 19) У якому середовищі знаходився труп, якою була тривалість перебування в ньому?

Перелік спеціальних питань визначається обставинами справи, видом ушкоджень та задачами конкретної судово-медичної експертизи. Для прикладу зупинимося на спеціальних питаннях, які вирішуються при деяких ушкодженнях.

При ушкодженнях тупими предметами на вирішення експерта можуть бути поставлені такі спеціальні питання:

- 1) Які конструктивні властивості мала травмуюча поверхня предмета (розміри, форма, рельєф тощо)?
- 2) З якого матеріалу виготовлено предмет?
- 3) Яка маса предмета?
- 4) Чи мали місце забруднення на поверхні предмета; якщо так, то який їх характер?
- 5) Яким був безпосередній механізм дії предмета (удар, стискання, розтягнення, тертя)?

При ушкодженнях колюче-ріжучими предметами на вирішення експерта ставляться такі спеціальні питання:

- 1) Які конструктивні властивості мав клинок предмета (форма та розміри поперечного зрізу, число лез, особливості обушка, довжина зануреної в тіло частини, форма кінцевої частини, рельєф поверхні)? З якого матеріалу виготовлено предмет?
- 2) Чи мали місце забруднення на поверхні предмета; якщо так, то який їх характер?
- 3) Якою була орієнтація площини клинка, його леза та обушка при заподіянні ушкоджень?

При вогнепальних ушкодженнях на вирішення експерта ставляться такі спеціальні питання:

- 1) Який характер даного ушкодження (наскрізний, сліпий чи дотичний)?
- 2) Яка локалізація вхідної та вихідної ран?
- 3) Який напрямок ранового каналу?
- 4) Яким вогнепальним снарядом (кулею, дробом, картечню, осколком тощо) спричинено ушкодження?

5) Які властивості (форма, калібр, матеріал, наявність оболонки тощо) травмуючого снаряду?

6) Які особливості мав патрон, що використовувався при пострілі (вид пороху, наявність пижів та прокладок тощо)?

7) Пострілом з якого виду (зразка) зброї спричинено вогнепальне поранення?

8) Які властивості мала зброя, що використовувалась для пострілу (калібр, особливості дульного кінця, кількість дульних отворів, кількість і кут нахилу нарізів тощо)?

9) Пострілами з одного чи різних видів (зразків) зброї заподіяно ушкодження?

10) З якої відстані зроблений постріл?

11) Одним чи кількома пострілами спричинені поранення?

12) Якщо ушкодження заподіяні декількома пострілами, то якою була послідовність спричинення декількох вогнепальних поранень?

13) Яке з ушкоджень стало причиною смерті?

14) Чи спричинені поранення автоматичною чергою пострілів?

15) Чи виникло ушкодження після взаємодії вогнепального снаряда з перешкодою?

16) Яким було взаємне розташування зброї та потерпілого в момент пострілу?

17) Чи змінювалось взаємне розташування зброї і потерпілого у процесі виконання декількох пострілів?

При хімічній травмі на вирішення експерта ставляться такі спеціальні питання:

1) Чи заподіяні ушкодження в результаті дії отрути (токсичної речовини); якщо так, то якої?

2) У якому агрегатному стані знаходилась отрута, що потрапила в організм потерпілого (рідкий, твердий, порошкоподібний, газоподібний, пароподібний)?

3) Яка кількість (доза) отрути потрапила в організм потерпілого?

4) Які шляхи проникнення отрути в організм (через рот, ніс, пряму кишку, піхву, очі, легені, шкіру, шляхом ін'єкції)?

5) Чи здатна отрута до перетворення в організмі з утворенням інших токсичних речовин?

6) Які шляхи виведення отрути з організму (через нирки, через слизові оболонки, через легені, з жовчю)?

7) Чи є у потерпілого індивідуальні особливості, які свідчили б про підвищену або знижену чутливість його організму до отрути?

8) У результаті чого настала смерть: від дії отрути чи від іншої причини?

9) Яким був темп настання смерті?

10) Через який час після отруєння настала смерть?

11) Чи перебував потерпілий в момент отруєння у стані алкогольного сп'яніння; якщо так, то як воно могло вплинути на перебіг отруєння?

12) Якими є наслідки отруєння, якими вони можуть бути через 1 рік, 2 роки, 10 років?¹

Предмет та завдання судової психіатрії. Судова психіатрія вивчає психічні розлади відповідно до завдань, які вирішуються в кримінальному та цивільному процесі. На основі висновків судових психіатрів, що підлягають оцінці разом з іншими доказами, суд в межах кримінального чи цивільного судочинства приймає процесуальне рішення (ухвалу, постанову, вирок). Також, судова психіатрія здійснює судово-психіатричну оцінку психічної патології за допомогою специфічних критеріїв, що зумовлює виокремлення психічної патології, яка має певне юридичне значення і спричинює відповідні правові наслідки. Отже, предметом судової психіатрії є психічні розлади, які мають правове значення у кримінальному та цивільному процесах. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи затверджено наказом МОЗ України від 08.05.2018 р. № 865².

Об'єктом судово-психіатричної експертизи виступає: особа, медична документація, матеріали кримінального або цивільного провадження.

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 375-389.

² Дивись за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>

Основні завдання судово-психіатричної експертизи:

- визначення психічного стану особи, яка цікавить слідство в разі виникнення сумнівів щодо її осудності або можливості на момент провадження усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними;
- висновок щодо застосування примусових заходів медичного характеру щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії у стані неосудності або осудності, але до винесення вироку захворіли на психічну хворобу, яка позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, за умови, що вони за характером вчиненого суспільно небезпечного діяння та хворобливого стану становлять суспільну небезпеку;
- визначення психічного стану свідків, потерпілих щодо їх здатності вірно оцінювати обставини та надавати правдиві показання;
- визначення психічного стану осіб, питання про дієздатність яких вирішується судом, а також встановлення їх можливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними при укладенні цивільно-правових угод.

Судово-психіатричні експертизи проводять державні та недержавні судово-психіатричні експертні комісії (СПЕК), які підпорядковуються Міністерству охорони здоров'я (МОЗ) України або мають відповідний дозвіл (ліцензію). Порядок організації СПЕК визначається відомчими нормативними актами МОЗ України, узгодженими з Верховним Судом, ГПУ, МВС, МЮ.

СПЕК поділяється на стаціонарні, амбулаторні та стаціонарно-амбулаторні. Персональний склад СПЕК щорічно затверджується місцевими органами охорони здоров'я, при яких створені ці комісії.

Робота СПЕК організується за зонально-територіальним принципом. У випадках обслуговування двох областей, називається міжобласною. Території на якій працює міжобласна експертна комісія, визначає МОЗ України.

Амбулаторні СПЕК організовуються при одній із психіатричних чи психоневрологічних установ міста, області, Автономної Республіки Крим головними управліннями охорони здоров'я цих регіонів. Також можуть бути організовані безпосередньо у слідчих ізоляторах.

У випадках, коли амбулаторна експертиза не може надати відповіді на поставлені питання, експерти складають вмотивований висновок щодо потреби проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи. Результати експертизи оформлюються у вигляді акта СПЕК підписаного всіма членами комісії. В разі незгоди, кожний надає окремий висновок та особисто відповідає за нього.

Персональний склад комісії визначає судово-слідчий орган, який її призначає, або керівник медичного закладу у якому її будуть проводити. Кількісний склад експертів не обмежується.

За формою проведення судово-психіатричні експертизи поділяються на амбулаторні, стаціонарні, заочні (посмертні), у кабінеті слідчого, під час судового засідання.

Необхідність використання поряд із психіатричними знаннями суміжних з ними наукових знань є підставою для призначення комплексної експертизи (психолого-психіатричної, нарколого-психіатричної, сексолого-психіатричної та ін.)¹.

Умовно підстави для призначення судово-психіатричної експертизи поділяються на три групи.

Перша – є відомості, що особа раніше обстежувалася психіатром, який діагностував в неї психічний розлад. (Відомості, що особа раніше відмовлялася від спостереження у лікаря-психіатра, була госпіталізована і лікувалася у психіатричній лікарні, була визнана у зв'язку з психічним захворюванням непридатною до військової служби, визнана в іншій справі неосудною або перебувала на примусовому психіатричному лікуванні та ін.).

Друга, коли існують дані про неадекватну поведінку особи (безглузді висловлювання і вчинки, невмотивовані напади агресії тощо) або помітні без медичних знань прояви психічного

¹ Марчак В. Я., Руляков В. І. Проблемні питання, які виникають під час розгляду судами кримінальних справ пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Навч. методич. посібн. Чернівці: «Колір-Друк», 2007. С. 34-40.

розладу (судомний напад). Дані відомості можна отримати від близького оточення досліджуваної особи, або безпосередньо в процесі провадження слідчих та судових дій¹.

Третя група – особисті заяви і повідомлення щодо власного хворобливого стану (суб'єктивних відчуттів, галюцинацій і т. і.).

Водночас правило про обов'язкове призначення судово-психіатричної експертизи з мотиву тяжкості інкримінованого діяння поширюється тільки на справи про вбивство.

Зазвичай у розслідуванні найпершою призначають амбулаторну судово-психіатричну експертизу. Стаціонарні експертизи призначаються лише у випадках, коли експерти впевнені, що амбулаторних досліджень недостатньо. Первинна стаціонарна експертиза загалом можлива, але повинна бути ретельно обґрунтована у постанові (ухвалі) про її призначення.

Термін амбулаторної експертизи не повинен перевищувати 20 днів з дня надходження постанови (ухвали) про її призначення. В цей термін не входить час, пов'язаний з наданням експертам додаткових матеріалів, несвоєчасним прибуттям досліджуваного, та інші втрати часу, які сталися не з вини експертів або експертної установи.

Стаціонарна судово-психіатрична експертиза починається з дня надходження в експертну установу постанови (ухвали) про її призначення, матеріалів кримінального чи цивільного провадження або особистої справи заарештованого, а також прибуття до стаціонару досліджуваної особи.

Інструкція про проведення судово-психіатричної експертизи регламентує 30 денний термін перебування досліджуваної особи у стаціонарі, у виняткових випадках даний строк можна продовжити за умови складання проміжного акту судово-психіатричної експертизи, який надсилається органу який ініціював експертизу. Стаціонарна експертиза завершується складанням експертного висновку.

Висновок експертів-психіатрів є одним з різновидів доказів. У судовій психіатрії документ, який складає експерт-психіатр, називається актом судово-психіатричної експертизи.

Експертний висновок має бути написаний мовою, зрозумілою для осіб, які не мають знань з психіатрії, а спеціальні терміни повинні бути роз'яснені².

Акт судово-психіатричної експертизи підписується всіма експертами, які приймали в ній участь, і засвідчується печаткою медичної установи. Висновок, складений у кабінеті слідчого, підписується експертом (експертами) і долучається до справи слідчим. Експертиза у судовому засіданні завершується оголошенням експертом висновку, який суд долучає до справи.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Засвоєння предмету, завдань, об'єктів дослідження судово-медичних та судово-психіатричних експертиз.
2. Орієнтуватися у видах судово-медичних та судово-психіатричних експертизах (за об'єктами дослідження, за характером вирішення завдань).
3. Набуття навичок формулювання питань із зазначених видів експертиз та відбору матеріалу для надання експерту.

Тема 2.5. Призначення судової експертизи матеріалів речовин та виробів.

Лекція 8

Об'єкти та задачі судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Підготовка матеріалів для проведення експертизи, питання, які може

¹ Козерацька О. А. Клінічна структура психіатричних порушень у осіб, які скоїли кримінальні правопорушення на сексуальному ґрунті. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 761-769.

² Експертизи в судовій практиці: Навч. посіб. Київ : Либідь, 1993. С. 185-187.

вирішувати експерт. Правова база України щодо віднесення об'єктів дослідження до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Методи дослідження об'єктів. Об'єкти та задачі судової експертизи нафтопродуктів та паливо-мастильних матеріалів. Підготовка матеріалів для проведення експертизи, питання, які може вирішувати експерт. Правова база України щодо стандартів якості паливо-мастильних матеріалів. Методи дослідження об'єктів. Об'єкти завдання і методи інших видів експертизи: експертизи скла та виробів з кераміки; експертизи металів, сплавів та виробів з них; експертизи полімерних матеріалів, пластмас та гуми; експертизи рідин, що містять спирт.

Конспект лекції

1. Експертиза матеріалів, речовин та виробів

Розвиток судової експертизи матеріалів і речовин обумовлюється постійним розширенням кола завдань, пов'язаних з вивченням речовин фізичними, хімічними, фізико-хімічними та біологічними методами. Спочатку дослідження даної групи виконувались у межах криміналістичних і судово-медичних експертиз, але з часом накопичений масив спеціальних знань сприяв розробці нових методів і як результат – народженню нових видів експертних досліджень.

Дослідження матеріалів і речовин ґрунтується на всебічному дослідженні закономірностей, які розкривають взаємозалежність структури та складу досліджуваних об'єктів від дії різноманітних за своєю природою закономірностей: геологічних (відмінності вуглеводного складу бурштину різних родовищ), що дозволяє виокремити ідентифікаційні ознаки джерела походження; фізичних (різна кристалічна будова металу), який зазнав різних видів механічної або термічної обробки, що дозволяє визначати способи й технології виготовлення відповідних виробів; хімічні – наприклад відмінності складу речовини.

Предмет експертизи матеріалів і речовин складають фактичні дані кримінального, цивільного та ін. провадження, які встановлюються за допомогою експертних досліджень речових доказів з використанням даних технології, методів хімічних, фізичних, технічних та інших галузей знань.

Завданням КЕМРВ є встановлення окремих ознак, які у своїй сукупності не вивчалися і не повинні вивчатися відповідними галузями науки і техніки. Просте використання даних природничих і технічних наук при дослідженні складу й структури речових доказів з метою виявлення належності їх до певних класу, роду, виду матеріалів і речовин, до спільного джерела походження не дає відомостей, необхідних для категоричного висновку.

На сьогодні в межах експертизи матеріалів, речовин, та виробів доступні такі види досліджень:

- Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів.
- Дослідження полімерних матеріалів та виробів з них.
- Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них.
- Дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин.
- Дослідження металів і сплавів.
- Дослідження спиртовмісних сумішей.
- Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів¹.
- Дослідження скла, кераміки та виробів з них.

Лакофарбові матеріали (ЛФМ), лакофарбові покриття (ЛФП), предмети з пофарбованою поверхнею, а також відокремлені від них частки лакофарбової природи зазвичай є носіями криміналістичної інформації про подію злочину, а отже направляються на КЕМРВ. До них належать:

¹ Руднев В. А., Клімчук А. Ф., Нардід Р. В., Буй О. Д., Дзюба Д. М. Криміналістичне дослідження напівсинтетичних моторних олив іноземного та вітчизняного виробництва. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірн.наук. праць. Вип. 17. Харків : Право, 2017. С. 266-274.

транспортні засоби, будь-які пофарбовані предмети (домашнього вжитку знаряддя злочину, предмети злочинного посягання і т. і.);

частинки лакофарбових матеріалів або покриттів (ЛФП), які відокремилися від пофарбованих предметів і виявлені на місці події;

предмети-носії слідів контактної взаємодії з ЛФМ (одяг зі слідами фарби, знаряддя зламу і т. і.);

окремі об'єми сипучих, або рідких ЛФМ (банка з фарбою);

окрема сукупність пофарбованих предметів або об'ємів рідких (сипучих) ЛФМ.

Орієнтовний перелік питань, які можуть бути поставлені перед експертом для вирішення під час проведення дослідження ЛФМ та ЛФП:

чи є на об'єкті-носії окремі частки або нашарування ЛФМ або ЛФП;

чи належить виявлена речовина (у тому числі на поверхні предмету-носія) до ЛФМ або ЛФП;

чи мають порівняльні зразки ЛФМ або ЛФП спільну родову або групову належність;

чи являються досліджувані частки ЛФП, частиною ЛФП представленого на дослідження предмету (автомобіля і т. і.);

чи знаходились в контактній взаємодії представлені на дослідження предмети;

- який спосіб нанесення ЛФП на досліджуваний предмет;

- чи мав місце факт повного або часткового перефарбування досліджуваного предмету (деталей автомобілю, тощо).

Дослідження полімерних матеріалів та виробів з них. У межах даної спеціальності вирішуються наступні питання:

з якого виду полімерного матеріалу виготовлено даний об'єкт;

- чи є на об'єкті-носії нашарування полімерних матеріалів (гуми, тощо);

- чи належить досліджувана речовина до полімерних матеріалів, яких саме;

- чи мають порівнюванні зразки полімерних матеріалів спільну родову або групову належність.

Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них. Об'єктами такого дослідження можуть бути - текстильні матеріали (предмети одягу, тканини, кручені вироби тощо).

Для вирішення перед експертом можуть бути поставлені такі питання:

Чи є на предметі-носії нашарування сторонніх текстильних волокон, їх характеристика?

Чи є на одязі потерпілого (підозрюваного) волокна-нашарування спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлені матеріали одягу підозрюваного (потерпілого)?

Чи є у піднігтьовому вмісті потерпілого (підозрюваного) волокна спільної родової (групової) належності з волокнами одягу підозрюваного (потерпілого)?

Чи відповідає фактичний волокнистий склад виробу складу, зазначеному на маркувальній стрічці?

Який кількісний вміст натуральних та хімічних волокон у наданому зразку текстильного матеріалу?

Дослідження нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів може надати відповіді на такі питання:

- Чи належать представлені на дослідження об'єкти до нафтопродуктів (речовин нафтохімічної природи)? Якщо так, то до яких саме?

- Чи містяться на наданих на дослідження об'єктах сліди нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів, легкозаймистих рідин (у залишках, відібраних на місці пожежі)?

- Чи відповідають надані на дослідження зразки нафтопродуктів вимогам нормативних документів (ДСТУ, ТУ, тощо)?

- Яким характеристикам згідно з УКТ ЗЕД відповідають надані на дослідження об'єкти (вирішується в межах комплексної експертизи нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів, судової товарознавчої експертизи)?

- Чи мають надані на дослідження зразки нафтопродуктів спільну родову, групову належність та чи складали раніше єдиний об'єм (єдину масу)?¹

Питання щодо відповідності наданих об'єктів (бензину, дизельного палива, мазуту, газу, розчинників) всім вимогам діючих стандартів проводиться у рамках комісійних судових експертиз (експертних досліджень), які виконуються сумісно з випробувальною лабораторією «Універсалнафтохім». В межах комісійних досліджень можливе встановлення фізико-хімічних показників нафтопродуктів за технічною документацією, наданою замовником, а також вирішення питань, необхідних для подальшого встановлення причини несправності автотранспортних засобів (Чи знаходиться олива, злита з двигуна автомобіля, в стані, що здатний забезпечити подальшу належну роботу двигуна? Якщо ні, то які є зміни у стані моторної оливи?).

Дослідження скла, кераміки та виробів з них дозволяє вирішувати такі питання:

Який елементний склад наданих на дослідження предметів?

- Чи має матеріал наданих на дослідження предметів спільну родову (групову) належність?

Дослідженням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів можливе вирішення широкого кола питань щодо встановлення різних обставин, суттєвих для правильного розслідування і судового розгляду, зокрема:

Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів? Якщо є, то яких саме?

Чи не являється представлений на дослідження засіб наркотичним засобом, психотропною речовиною, їх аналогом або прекурсором і яким (якою) саме, та який його об'єм, маса (у висушеному стані, тощо)?

- Чи мають надані наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори спільну родову (групову) належність?

- Чи мають надані наркотичні засоби, психотропні речовини спільне джерело походження за якісним та відносним кількісним складом?²

Дослідження спиртовмісних сумішей надає можливість вирішувати такі питання:

Спирт етиловий ректифікований. Спирт етиловий сирець.

Горілки і горілки особливі.

Лікero-горілочані напої.

Вина тихі (виноградні та плодово-ягідні).

Ігристі виноградні вина.

Водно-спиртові розчини.

Невідомі спиртовмісні суміші.

Коньяки.

Самогони.

Шляхом експертного дослідження вирішується такий перелік питань:

Чи є в наданій на дослідження ємності або на поверхні предмета (одязі, посуді) сліди рідин, що містять етиловий спирт?

Чи містить надана на дослідження рідина етиловий спирт?

Чи відповідає надана на дослідження рідина вимогам діючих в Україні стандартів?

Чи являється надана на дослідження рідина вином, із якого виноматеріалу виготовлена та до якого типу вина належить? Чи відповідає вимогам ДСТУ?

- Чи відповідає за своїми характеристиками рідина у даній пляшці характеристикам напою, зазначеним на етикетці?

- Промисловим чи саморобним способом виготовлена спиртовмісна рідина?

- Чи мають надані на дослідження зразки спиртовмісних рідин спільну родову (групову) належність?

¹ Судові експертизи та експертні дослідження. Київ, 2014. С. 33

² Лисенко В. М., Одерій О. В. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Харків: «Золоті сторінки», 2004. С. 84-85.

Дослідженням металів і сплавів можливо отримати відповіді на наступні запитання:

Який елементний склад наданих на дослідження предметів?

- Які причини руйнації наданих на дослідження об'єктів (деталі автотранспортних засобів, устаткування, тощо)?

- Чи є в наявності дефекти та, якщо так, то які, у складі представлених на дослідження об'єктів?

Дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин.

У межах цієї галузі, переважно, проводяться дослідження речовин подразнюючої дії (із числа спеціальних засобів – газових балонів), спеціальних хімічних речовин – люмінофорів.

До переліку питань, які можуть вирішуватися дослідженням таких об'єктів належать:

Чи містяться у складі наданого на дослідження газового балону речовини подразнюючої дії? Якщо так, то якої саме?

Чи містяться на наданих на дослідження предметах сліди речовин подразнюючої дії? Якщо так, то якої саме?

Чи є на представлених на дослідження предметах (гроші, матеріальні цінності, предмети одягу, змиви з рук або поверхонь предметів) нашарування спеціальної хімічної речовини (люмінофору). Якщо так, то чи мають вони спільну родову належність зі зразком спеціальної хімічної речовини, наданої для порівняння?¹

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Опанувати поняття предмету та об'єктів криміналістичної експертизи матеріалів речовин та виробів.

2. Усвідомити мету та завдання криміналістичної експертизи матеріалів речовин та виробів.

3. Опрацювати питання щодо методів дослідження при провадженні криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів.

4. Ознайомитися з сучасними видами криміналістичної експертизи матеріалів речовин та виробів.

5. Набуття навичок підготовки зразків для порівняльних досліджень, правильне формулювання питань із зазначених видів експертиз.

Тема 2.6. Призначення судово-економічної, товарознавчої і авто-товарознавчої експертизи.

Лекція 9

Характеристика протиправних порушень пов'язаних з об'єктами судово-економічної експертизи. Предмет, об'єкти та завдання судово-економічної експертизи. Загальна характеристика об'єктів дослідження, завдання і методи експертизи. Формулювання запитань для розв'язання експерту. Предмет, об'єкти та завдання товарознавчої експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Авто-товарознавча та товарознавча експертиза продовольчих та непродовольчих товарів. Об'єкти, завдання і методи експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи.

Конспект лекції

Економічна експертиза - це дослідження документального підтвердження закономірностей утворення, відображення в реєстрах бухгалтерського обліку, та у звітності інформації щодо показників господарської діяльності підприємств; дослідження правильності і повноти формування доходів, витрат і результатів діяльності, формування активів, зобов'язань та

¹ Докладніше з розглядуваними питаннями можна ознайомитися в: Криміналістика: Підручник / За ред. В. В. Тищенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 215-232.

власного капіталу, банкрутства та ліквідації підприємств, орендних відносин, наявності та розміру понесених збитків, оподаткування, включаючи трансфертне ціноутворення, кредитування та здійснення інших фінансових операцій, пов'язаних з рухом грошей¹.

Предмет економічних експертиз – інформація щодо правопорушень економічного характеру: зловживання у бухгалтерському обліку і контролі, у організації виробництва, розподілу продукції; недотримання норм та методики при плануванні, фінансуванні та кредитуванні господарської діяльності; завдання матеріальної шкоди підприємницькій діяльності, порушення у сфері оподаткування та трансфертного ціноутворення².

Об'єкти дослідження - документи, які містять інформацію щодо господарських операцій, реєстри бухгалтерського обліку, дані про формування об'єкта оподаткування та визначення суми податків та зборів, що підлягають сплаті до бюджету, фінансова та податкова звітність, та інші документи які мають інформацію щодо предмету дослідження.

Видами економічних експертиз є:

- експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності;
- експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій;
- експертиза документів фінансово-кредитних операцій.

Основними завданнями експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є:

визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;

визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;

визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;

- визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;

- установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

- визначення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) грошових коштів у касі на суму (зазначається сума) на підприємстві (указується назва установи, організації) за період (зазначити)?

Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей, встановлена за актом інвентаризації на підприємстві (зазначається назва організації), за період роботи (вказується період) матеріально відповідальної особи (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові) у розмірі (указуються кількісні та вартісні показники)?

Чи підтверджується документально нестача основних засобів (зазначаються назва організації, кількісні та вартісні показники)?

Чи підтверджується розмір безпідставно виплаченої та списаної по касі (зазначається назва підприємства) заробітної плати з урахуванням даних, наданих органом (особою), який (яка)

¹ Проскура К. П., Лукова О. С. Особливості призначення та проведення економічних експертиз і експертних досліджень при проведенні податкових перевірок та оскарженні їх результатів. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 525-533.

² Гриненко І. М., Гриненко Ю. І. Вплив ініціативи BEPS на проведення судових експертиз з питань трансфертного ціноутворення. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 575-584.

призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), та висновків почеркознавчої експертизи про те, що підписи в платіжних документах про одержання заробітної плати (номер відомості, період) учинені не особами, які в них зазначені?

Чи обґрунтовано відшкодовано (зазначається кому і за який період) витрати на відрядження (в якій сумі)?

Чи підтверджуються документально висновки перевірки (зазначаються реквізити акта перевірки) у частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт з урахуванням висновків інших видів експертиз?

Чи підтверджується документально необґрунтоване списання будівельних матеріалів, нарахування та виплата заробітної плати на завищений обсяг і вартість виконаних робіт (з урахуванням висновків інших видів експертиз)?

Чи підтверджується документально заявлений у позовних вимогах позивача (назва підприємства) розмір заборгованості за поставлені підприємству (назва) товарно-матеріальні цінності виконані роботи (надані послуги) за договором (номер та дата договору) за період (зазначити період), у тому числі з урахуванням висновків інших видів експертиз?

Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової інспекції (указуються реквізити акта) заниження об'єкта оподаткування (указується організація) за період (зазначається який) і донарахування до сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету (указується яких)?

Чи відповідають визначені та задекларовані підприємством (назва) доходи за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України.

Чи відповідають визначені та задекларовані витрати підприємством (назва) за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України.

Чи підтверджуються документально витрати підприємства (назва) за період (зазначається період), що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг?

Чи підтверджується документально та нормативно відображення у податковому обліку підприємства (назва підприємства) нарахування амортизації за період (вказується період)?

Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій та проведення розрахунків з нерезидентами?

Чи підтверджуються документально висновки акта державної податкової інспекції (номер, дата) про завищення підприємством (назва) заявленої суми бюджетного відшкодування з податку на додану вартість за період (указується період)?

Чи підтверджується документально встановлений за актом перевірки державної податкової інспекції фінансовий результат за операціями з цінними паперами і корпоративними правами (назва підприємства) за період (указується період) у розмірі (вказується сума)?

Чи підтверджується документально визначений об'єкт оподаткування з доходів, виплачених підприємством (назва підприємства) нерезиденту (назва) із джерелом його походження з України у періоді (вказується період)?

Чи підтверджується документально обґрунтованість застосування підприємством (назва) нульової ставки з податку на додану вартість за експортними операціями за контрактом (номер, дата)?¹

Слід звернути увагу, що аналогічні питання можуть бути поставлені за іншими видами податків та обов'язкових платежів.

Щодо основних завдань експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій можна виокремити такі:

визначення документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо);

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України : нав. Посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 326-331.

визначення документальної обґрунтованості аналізу і структури майна та джерел його придбання;

визначення документальної обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування;

визначення документальної обґрунтованості та аналізу джерел власних коштів та результатів фінансово-господарської діяльності;

установлення документальної обґрунтованості та аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;

- визначення документальної обґрунтованості та аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами;

- визначення документальної обґрунтованості та аналізу економічної доцільності отримання і використання кредитів і позик;

- визначення документальної обґрунтованості та аналізу витрат і цін як чинників фінансової стабільності, безбитковості;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді відповідно до чинних методик оцінки вартості майна, що приватизується, та інші питання, пов'язані з приватизацією, банкрутством підприємств;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків частки майна при виході учасника зі складу засновників;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвочасної виплати компенсації заподіяної шкоди при втраті працездатності і в інших випадках);

- визначення документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди.

Під час підготовки до проведення експертизи слідчий може керуватися орієнтовним переліком питань, які можуть бути поставлені на вирішення експерту:

Визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію) на дату укладання або закінчення терміну дії угоди (зазначити реквізити). Як вказані показники характеризують господарсько-фінансову діяльність (зазначити організацію, підприємство)?

Чи підтверджується документально сума внеску до статутного фонду (зазначається організація або учасник) та розрахунок розміру частини майна, що підлягає поверненню учаснику, який вибув зі складу засновників (зазначається дата виходу)?

Чи підтверджується документально розмір збитку від необґрунтованого заниження (несплати) орендної плати (зазначається організація) за період (зазначається який) і в якій сумі?

Чи є у вартості об'єктів нерухомості (яких саме), що підлягали приватизації, частка фінансування споруд за рахунок державних коштів відповідно до наданих установчих та первинних документів?

Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємством (назва) за бюджетною програмою (назва програми)?

Чи підтверджується документально розрахунок пенсійних виплат громадянину (прізвище, ім'я, по батькові), проведений установами Пенсійного фонду України за період (зазначається дата)?

Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства (назва) за період (вказати період) ознаки доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства?

Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки стосовно наявності у підприємства (організації) (назва) заборгованості з виплати заробітної плати станом на (зазначити дату)?

Чи була у підприємства (назва) фінансова можливість виплатити в повному обсязі (або частково) нараховану заробітну плату у період (вказати період) за рахунок власних обігових коштів з урахуванням черговості платежів згідно з вимогами законодавства?

На які потреби були витрачені грошові кошти підприємства (назва) в період існування заборгованості по заробітній платі перед своїми працівниками?

Чи призвело витрачання коштів підприємства (організації) (назва) на виробничі потреби протягом року до скорочення заборгованості з оплати праці станом (зазначити дату). Якщо так, то які саме суми коштів були спрямовані на поточну оплату праці, а які на погашення заборгованості попередніх періодів?

Чи підтверджується документально та нормативно розрахунок дивідендів до виплати, здійснений підприємством (назва) емітенту корпоративних прав (назва юридичної або фізичної особи) за період (зазначається період)?¹

Експертиза документів фінансово-кредитних операцій

Основними завданнями експертизи документів фінансово-кредитних операцій є:

- визначення документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках;
- визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів;
- визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності;
- визначення відповідності чинному законодавству відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності;
- визначення документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідність даним обліку та звітності, чинному законодавству.

Орієнтовний перелік питань, вирішуваних експертами в процесі дослідження:

- Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо відповідності вимогам чинного законодавства документального оформлення операцій (назва банку) з надання кредитів, з повноти та нарахування і сплати відсотків за користування кредитами позичальником (назва юридичної особи або фізичної особи) за кредитною угодою (номер, дата)?
- Чи відповідає перелік документів, наданих банку підприємством (назва) для отримання кредитних коштів за кредитною угодою, чинному Положенню про кредитування?
- Чи підтверджується документально вартість активів (майна) у підприємства (позичальника), наданого в заставу за кредитною угодою?
- Чи підтверджується документально розмір збитків банку, визначений в акті перевірки (вказується суб'єкт контролю), в результаті необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата)?
- Чи підтверджується бухгалтерськими та первинними документами нецільове використання кредитних коштів за угодою (номер, дата)?
- Чи підтверджується документально дотримання банком (назва) відповідних нормативів відрахувань до страхового резерву?
- Чи відповідає наявний у матеріалах справи розрахунок заборгованості позичальника (по сплаті процентів за кредит та погашення основної суми боргу) перед банком умовам укладеного між вказаними сторонами кредитного договору та розрахунковим документам щодо видачі та погашення кредиту за цим кредитним договором?
- Чи відповідає метод нарахування банком процентів за кредитним договором (зазначаються реквізити договору) вимогам Положення про кредитування банку (зазначається назва банківської установи)?

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України : нав. Посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 331-333

Товарознавча експертиза - це експертне дослідження різноманітних товарів, сировини, машин та обладнання з метою їх ідентифікації та визначення найменування, призначення, властивостей, відповідності нормативним документам, зразкам з метою всебічного і повного встановлення обставин щодо досліджуваних питань.¹

Предметом експертизи є фактичні дані щодо об'єктів дослідження товарознавчої експертизи, які містяться у відповідній документації (контракти, додаткові угоди, технічна або технологічна документація і т. і.), яка містить інформацію щодо досліджуваних об'єктів².

Об'єкти товарознавчої експертизи: товари, обладнання та сировина, промислове та спеціальне обладнання (машини).

За допомогою товарознавчої експертизи можуть вирішуватися наступні завдання:

- визначення вартості продукції;
- визначення належності товарів до відповідної класифікаційної категорії прийнятої у виробничо-торговельній сфері;
- визначення характеристик об'єктів дослідження відповідно до вимог Української класифікації товарів зовнішньої економічної діяльності;
- визначення змін показників якості товарної продукції;
- встановлення способу виробництва товару, країни та, або, підприємства-виробника;

Орієнтовний перелік питань, які можуть бути поставлені перед експертом:

1. Вартість об'єкта дослідження станом на конкретну дату?
2. Яка вартість об'єкта дослідження при ввезенні на митну територію України станом на конкретну дату?
3. Яке найменування та призначення товарів?
4. Чи відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам товару?
5. Чи відповідає якість виробу вимогам стандартів, технічних умов, наданим зразкам за органолептичними показниками?
6. Які дефекти має конкретний товар? Чи є ці дефекти істотними? Чи можлива реалізація (експлуатація) товару за наявності виявлених дефектів?
7. Які умови приймання, зберігання та відпуску товару?
8. Чи відповідає маркування та пакування товару вимогам нормативно-технічної документації або зразкам?
9. Яким підприємством і коли виготовлено товар (за умови наявності маркувальної інформації або відповідних супровідних документів)?
10. Яким характеристикам відповідає товар відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності?
11. Який розмір матеріальної шкоди, завдано власнику внаслідок пошкодження майна?

Особливості призначення товарознавчої експертизи:

Великогабаритні предмети досліджуються за місцем їх знаходження. Орган (особа), який призначив експертизу зобов'язаний забезпечити експерту можливість дослідження на місці. Огляд досліджуваного об'єкта за необхідності може здійснюватись у присутності зацікавлених сторін.

Питання щодо вартості об'єкту дослідження, завжди мають містити вказівку на який час їх слід вирішувати. Також, перед експертом можна ставити питання щодо вартості відсутнього товару (майна). У таких випадках у постанові про призначення

¹ Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань у кримінальному провадженні: монографія. Київ : Талком, 2018. С. 98-172.

² Юхименко А. В. Узагальнення експертної практики з оцінки окремих видів військового майна – бронезилетів. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. Вип. 64. С. 772-783.

експертизи зазначається про відсутність об'єкта та вказуються матеріали провадження, на підставі яких повинна проводитись експертиза (рахунки, накладні, описи в позовних заявах, протоколах допиту тощо).

Авто-товарознавча експертиза. Її предметом є - фактичні дані щодо об'єктів дослідження та документація, яка містить інформацію про об'єкти авто-товарознавчої експертизи¹.

Об'єктами експертизи є колісні транспортні засоби та їх комплектуючі.

Основні завдання авто-товарознавчої та транспортно-товарознавчої експертизи - визначення ринкової вартості колісних транспортних засобів (далі - КТЗ), їх складових, а також розмір завданих власнику КТЗ матеріальних збитків внаслідок пошкодження.

Перелік питань які вирішуються авто-товарознавчою експертизою:

1. Яка ринкова вартість КТЗ (зазначаються його марка, модель і державний реєстраційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку визначається його вартість)?

2. Яка вартість КТЗ (зазначаються марка, модель КТЗ, ідентифікаційний номер), його складових, що ввозяться на митну територію України, на дату оцінки (зазначається дата, на яку визначається його вартість)?

3. Яка ринкова вартість сільськогосподарської та будівельної техніки? Примітка: визначається вартість техніки, обладнаної силовим агрегатом та самохідним шасі, зокрема тракторів, комбайнів тощо?

4. Яке значення становить величина втрати товарної вартості КТЗ на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється його вартість)?

5. Яка утилізаційна вартість КТЗ (зазначаються його марка, модель і державний реєстраційний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється його вартість)?

6. Яка скрапова вартість КТЗ (зазначаються марка, модель і державний реєстраційний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється його вартість)?

7. Яка ліквідаційна вартість КТЗ (зазначаються його марка, модель і державний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється його вартість)?

8. Яка вартість матеріального збитку (шкоди), завданого(і) власнику КТЗ (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові власника, марка, модель КТЗ, його державний реєстраційний номер) унаслідок (зазначається подія, що призвела до матеріальної шкоди) на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється вартість)?

9. Чи укомплектовано КТЗ відповідно до нормативно-технічної документації підприємства-виробника? Якщо ні, то в чому саме полягає неуккомплектованість?

10. Яка дата виготовлення даного КТЗ (його складової)?

11. До якого типу належить даний двигун, які його основні характеристики?

12. Чи можливо провести ремонтно-відновлювальні роботи пошкодженого КТЗ (його складових)? Якщо можливо, то який обсяг, характер і вартість цих робіт на дату оцінки (зазначається дата, на яку проводиться оцінка майна)?

13. Яке значення становить коефіцієнт фізичного зносу складових зазначеного КТЗ?

14. Яке значення становить процентний показник ринкової вартості КТЗ?

15. Чи відповідають виконані ремонтно-відновлювальні роботи нормативним вимогам?

16. Яким характеристикам (у тому числі типу) відповідає КТЗ згідно з Українським

¹ Хрулев А.Э. Методика составления и использования истории транспортных средств при исследовании их технического состояния в задачах определения причин неисправностей узлов и агрегатов. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 594-605.

класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності?¹

Транспортно-товарознавча експертиза - це процес дослідження рухомого складу рейкового, водного та повітряного транспорту та їх складників експертами з метою встановлення фактичних даних, які мають значення для справи².

Предметом транспортно-товарознавчої експертизи є фактичні дані, що встановлюються за результатами проведення натурного обстеження рухомого складу залізниці, міського та промислового рейкового транспорту, об'єктів водного транспорту, літальних апаратів (ЛА) всіх типів та призначення та їх складників та/або вивчення наявних в матеріалах справи даних.

Об'єктами транспортно-товарознавчої експертизи можуть бути:

- технічно справний а також аварійно пошкоджений рухомий склад залізниці, міського та промислового рейкового транспорту, об'єкти водного транспорту та ЛА всіх типів;

- складники рухомого складу залізниці, міського та промислового рейкового транспорту, об'єкти водного транспорту всіх типів, ЛА всіх типів.

Проведенням транспортно-товарознавчої експертизи можуть вирішуватися такі завдання:

- визначення ринкової вартості перелічених вище об'єктів, їх складників у разі відчуження;

- визначення розміру матеріального збитку, заподіяного власнику виробу в результаті пошкодження;

- визначення вартості об'єктів, їх складників, що ввозяться на митну територію України;

- визначення вартості відокремленого об'єкту в складі основних засобів юридичних осіб;

- визначення року виготовлення об'єкту і його складників (питання вирішується комплексно);

- визначення комплектності та укомплектованості об'єкта відповідно до нормативно-технічної документації його виробника;

- визначення типу, моделі, версії об'єкта;

- класифікації об'єкта (його складників) відповідно до Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Наведений вище перелік задач, що вирішуються при проведенні транспортно-товарознавчої експертизи не є і не може бути вичерпним. Він може бути розширений і більш конкретизований.

Зазвичай, транспортно-товарознавча експертиза проводиться за результатами візуального обстеження об'єкта. Інколи, може виникнути потреба у частковому розбиранні (для покращення доступу до пошкоджених складників), а також проведення діагностики його основних складників, (особливо до яких висуваються підвищені вимоги щодо надійності та працездатності, а також які мають обмежений ресурс). Такі перевірки вимагають спеціальне сертифіковане та повірене технічне обладнання (підтверджуючі документи надаються експерту). Разом з тим, транспортно-товарознавча експертиза може виконуватися без надання для огляду об'єкта дослідження.

Загалом, перелік документів необхідних для проведення транспортно-товарознавчої експертизи залежить від виду оцінюваного майна.

Так, при оцінці рухомого складу залізниці, міського та промислового рейкового

¹ Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. Харків: Фактор, 2011. С. 389-391.

² Рувін О. Г., Матвеїв В. В. Експертне дослідження з визначення ринкової вартості судноплавних засобів та їх складових. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. Вип. 65. С. 585-594.

транспорті експерту слід надати:

- формуляр (паспорт) виробу та формуляри (паспорти) його складників;
- акт про пошкодження рухомого складу ВУ-25М;
- акт про технічний стан вагону ГУ-106;
- належним чином завірені копії журналу або витягу з журналу форми ТУ- 152, а за потреби журналів ВУ-100, ДУ-2 (ДУ-3);

- належним чином завірену копію реєстраційної картки вагону;

- документи, що підтверджують право власності.

Щодо об'єктів водного транспорту (ОВТ) подаються:

- класифікаційні свідоцтва;
- свідоцтва про право власності на ОВТ;
- мірильні свідоцтва;
- свідоцтва про іспити і огляд сталевих тросів перед введенням їх в експлуатацію;
- свідоцтва про безпеку суден спеціального призначення;
- акти щорічного огляду механічних установок (суднових ліфтів), сертифікат на якір тощо;

- санітарні журнали, суднові санітарні свідоцтва;

ліцензію на право користування судною радіостанцією і інші документи відповідно до Регламенту радіозв'язку тощо;

- інформацію щодо технічного стану об'єкта дослідження, його комплектності та укомплектованості станом на дату оцінки;

- інформацію щодо проведення поточних, капітальних або регламентних ремонтів на судні;

- таблиці замірів основних груп зв'язків корпусу судна;

- нормативні значення товщини обшивки на корпус;

граничні значення товщини обшивки при яких судно не може бути допущено для подальшої експлуатації;

- інформація щодо докової ваги судна тощо.

При оцінці літальних апаратів експерту надають:

- формуляр (паспорт) виробу та формуляри (паспорти) його складників;

- сертифікат літної придатності;

- сертифікат типу ЛА¹.

Отже, Вам запропоновано базовий перелік необхідного, який забезпечить надання обґрунтованого висновку транспортно-товарознавчої експертизи.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Характеристика протиправних порушень пов'язаних з об'єктами судово-бухгалтерської, судової економічної експертизи, а також авто-товарознавчої та транспортно-товарознавчої експертизи.

2. Предмет, об'єкти та завдання судово-економічної та авто-товарознавчої експертизи.

3. Загальна характеристика об'єктів дослідження, завдання і методи даних видів експертиз.

4. Формулювання питань для розв'язання експерту.

5. Співвідношення судово-бухгалтерської та економічної експертизи, а також авто-товарознавчої та транспортно-товарознавчої експертизи.

Тема 2.7. Призначення судово-біологічної, ґрунтознавчої та екологічної експертизи.

Лекція 10

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України : нав. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 338-340.

Предмет, об'єкти, завдання та типові питання судово-біологічної експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Особливості призначення експертизи. Предмет, об'єкти, завдання та типові питання ґрунтознавчої експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Особливості призначення експертизи. Предмет, об'єкти, завдання та типові питання екологічної експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Особливості призначення експертизи.

Конспект лекції

1. Біологічна експертиза.

Предметом судово-біологічної експертизи є фактичні дані ідентифікаційного, класифікаційного, діагностичного та ситуаційного характеру, що встановлюються за допомогою комплексу знань у галузі біології відносно об'єктів рослинного й тваринного походження та стосуються предмета доказування¹.

Біологічна експертиза має два напрями експертних дослідження:

- дослідження об'єктів рослинного походження;
- дослідження об'єктів тваринного походження;

Об'єктами судово-ботанічної експертизи виступають частки деревних, чагарникових і трав'янистих рослин (корені, кореневища, листя, стебла, квітки, насіння, плоди, кора, деревина, волокна), водорості, тирса, стружка, частки дерев'яних предметів, сіно, солома, мох, тютюн і тютюнові вироби, рослини, що містять наркотичні речовини, та інші об'єкти рослинного походження.

Об'єктами судово-зоологічної експертизи виступають фрагменти органів, тканин ссавців, птахів, риб, продукти їх життєдіяльності, а також комахи. Об'єкти тваринного походження - похідні епідермісу шкіри тварин (волосся), птахів (пір'я і пух), риб (луска); тканини тварини, птахів і риб (шкіра, кістки, хрящі тощо); комахи та їх фрагменти; продукти життєдіяльності тварин, птахів і риб - часто є елементами речової обстановки події злочину, виявляються в комплексі з іншими матеріальними слідами правопорушень. Наприклад, при розслідуванні кримінальних правопорушень проти особи разом із текстильними волокнами одягу зустрічається волосся тварин. При розслідуванні дорожньо-транспортних пригод поряд із волоссям виявляють частки лакофарбових покриттів, скла, сліди паливно-мастильних матеріалів тощо.

Об'єкти судово-біологічної експертизи специфічні. Вони характеризуються відносною сталістю, широким розмаїттям елементів зовнішньої та внутрішньої будови, серед яких є комплекс ознак, що постійні, стабільні, характерні для певних таксономічних градацій і можуть бути виявлені на частинках дуже малих розмірів. Характерним для цих об'єктів є можлива відтворюваність ознак, здатність зберігати свою будову й після відділення від цілого організму, що дозволяє вирішувати класифікаційні завдання.

Об'єкти біологічного походження можуть виявляти притаманну їм мінливість, на яку впливають умови перебування, що були в процесі формування того, чи іншого організму, процесу його життєдіяльності. Розглядувані об'єкти можуть реагувати на вплив різних чинників, у тому числі пов'язаних з подією. Це дозволяє одержати інформацію для вирішення ідентифікаційних, діагностичних і ситуаційних (ситуативних) завдань. На даний час наявні наукові та методичні розробки дозволяють розв'язувати завдання з встановлення належності досліджуваних об'єктів конкретному роду, виду. Віднесення до таксономічних угруповань нижче виду утруднено через малі кількості об'єктів, змінення їх первісного стану.

Вирішення класифікаційних завдань проведенням біологічних досліджень зводиться до встановлення природи об'єкта й таксона, при котрих, як правило, виявляються

¹ Герасимова И. Е. Использование моноклональных реагентов в судебно-биологической практике. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. Вип. 64. С. 528-533.

властивості біологічних об'єктів, що виражаються в зовнішньо-морфологічних, анатомічних (гістологічних і цитологічних) ознаках. Слід звернути увагу, що з числа власних ознак об'єктів здійснюється визначення належності до конкретної природно-біологічної групи або до групи більш вузької специфікації. У вирішенні таких завдань полягає головна роль судово-біологічної експертизи.

Ідентифікаційні завдання судово-біологічної експертизи вирішуються в процесі ототожнення об'єкта за його матеріально фіксованими відображеннями - установлення загальної таксономічної належності на підставі вивчення класифікаційних (таксономічних) ознак порівнюваних об'єктів, а потім - загальної групової належності, індивідуально-конкретної тотожності (належності до загального джерела походження об'єктів; належності об'єкта до єдиної маси, єдиного цілого, конкретного екземпляра рослини, особі тварини, факту контактної взаємодії).

Процес вирішення ідентифікаційних завдань починається з встановлення загальної таксономічної належності на підставі вивчення *класифікаційних* (таксономічних) ознак порівнюваних об'єктів. Під час класифікаційного дослідження в процесі вирішення ідентифікаційних завдань обов'язково має місце порівняльне дослідження об'єктів один з одним (їх кількість не менше двох - об'єкт, що ідентифікує, та той, що ідентифікується) і встановлення, чи мають вони загальну таксономічну належність, чи належать до однієї групи; таксон і група, як правило, при цьому не задані. Це є основним критерієм для диференціації таких досліджень.

Встановлення *загальної групової належності* об'єктів є наступним етапом ідентифікації. На підставі аналізу ідентифікаційних ознак здійснюється віднесення порівнюваних об'єктів до однієї групи, що є складовим елементом завдань установлення єдиного джерела походження, належності до єдиної маси, єдиного цілого, а також завдань індивідуалізації та ідентифікації особини (об'єкта). Встановлення загальної групової належності може стати кінцевим етапом на шляху ідентифікаційних досліджень. Це означає, що зважаючи на специфіку досліджуваних об'єктів (обмежений набір ідентифікаційних ознак), встановити індивідуально-конкретну тотожність неможливо.

Ситуаційні завдання за своєю природою наближені до діагностичних. Останні пов'язані з аналізом ситуації в цілому, а коли об'єктом дослідження виступає система подій, називають ситуаційними і часто розглядають як окрему групу.

Розв'язанню ситуаційних завдань сприяє проведення експериментальних досліджень. У багатьох випадках розв'язання ситуаційного завдання судово-біологічної експертизи пов'язано зі встановленням факту контактної взаємодії, що, як правило, має комплексний характер.

Найбільш типовими завданнями діагностичного характеру вважаються встановлення: виду впливу (хімічний, механічний, біологічний) на біологічний об'єкт; характеру та способу відділення його частини від цілого, утримання на поверхні іншого об'єкта-носія; наявності й причин пошкодження біологічного об'єкта.

Поширеними завданнями діагностичного характеру судово-біологічної експертизи є: визначення часу вчинення конкретних дій (подій) за специфічними змінами біологічних об'єктів відповідно до біологічних закономірностей, установлення стану об'єкта, визначення причинно-наслідкових зв'язків.

Слід зазначити, що останніми роками значно розширилося коло об'єктів дослідження та питань, що ставляться на вирішення експертам. Так, в експертній практиці виникають завдання, пов'язані із встановленням причини загибелі дерев, причини та ступеня руйнування дерев'яних конструкцій, стосовно безпеки життєдіяльності, завданої матеріальної шкоди тощо. Так, однією з найбільш важливих причин пошкодження деревини є діяльність комах - ксилофагів, тобто комах, які живляться й розвиваються в деревині деревно-чагарникових сортів рослин.

Можуть вирішуватися також питання про придатність деревини до використання, її

сортність, причини руйнування дерев'яних конструкцій, час зараження деревини комахами-шкідниками (до початку експлуатації деревини або в процесі експлуатації)¹.

Сьогодні доволі часто призначаються експертизи за фактами падіння дерев, що спричинило загрозу життю й здоров'ю людей, призвело до заподіяння матеріальних збитків. При цьому розв'язуються діагностичні завдання установлення стану дерев, наявності їх пошкоджень комахами, грибами, визначення ступеня розкладання деревини) та підзавдання (встановлення стану ґрунту, наявності механічних пошкоджень дерева, його віку, визначення стадії гнильних процесів, встановлення характеру впливу наявності труб тепломережі, прокладених перед падінням дерева, у безпосередній близькості від нього, а на деяких ділянках - під кореневою системою тощо), що дає можливість вирішити питання причини падіння дерева. Реконструювати динаміку події за біологічними складовими речової обстановки означає відновити (відтворити) певну систему, обмежену часовими й просторовими рамками конкретного злочину (події), а також матеріальні (біологічні тощо) елементи довкілля, що впливають на механізм і спосіб вчинення правопорушення.

Також, в експертній практиці виникають завдання, пов'язані з встановленням причини пригнічення рослин у посівах, зміни показників якості зерна при зберіганні, ушкодження садового матеріалу, овочевих культур при транспортуванні тощо. Тому у ході експертних досліджень у рамках виконання постанов, ухвал залучаються фахівці інших установ відповідних напрямків для проведення комплексних експертиз, пов'язаних із судовими позовами:

- через недбале господарювання фермерів, непрофесійною обробкою ґрунту, що спричиняє недоотримання врожаю;
- внесення надмірних доз хімічних добрив та засобів захисту рослин, що спричинює екологічну загрозу;
- невідповідність насіння вимогам чинних державних стандартів призводить до зменшення кількості та якості бажаного врожаю.

Отже, стосовно судово-біологічної експертизи ситуаційні завдання мають інтеграційний характер і полягають у встановленні механізму взаємодії об'єктів розслідуваної події, забезпечуючи тим самим відтворення досліджуваних подій.

На вирішення *судово-ботанічної* експертизи можуть бути поставлені такі питання:

- Яка природа даного об'єкта? Якщо він біологічного походження, то яка його таксономічна належність?
- Чи є на предметі-носії (зазначається, якому саме) мікрооб'єкти (частки) біологічного походження? Якщо є, то яка їх таксономічна належність?
- Чи мають дана маса (наприклад, зерно в мішку, вилучене в особи) та зразки, вилучені в конкретному місці (наприклад, зразки зерна з певного сховища), спільну родову (групову) належність?
- Чи відповідають зразки зернових (зернобобових) культур, що надані на дослідження, вимогам ДСТУ за показниками: масова частка білка; масова частка сиров'язковини; якість клейковини; число падіння; вологість; смітєва та зернова домішки; сажкове зерно; маса 1000 насінин (зерен) (натура)?
- Чи відповідають зразки зернових (зернобобових) культур, що надані на дослідження, за їх характеристиками умовам контракту на поставку?
- Чи є, дані об'єкти частинами одного цілого (наприклад, гілля та стовбур, дві частини листка рослини тощо)?
- Чи могли за певний строк статися ті або інші зміни в розвитку рослинного об'єкта (чи могла рослина за певний час вирости до наявних розмірів, тощо)?

¹ Хох А. Н., Звягінцев В. В. Судебно-експертное исследование лесоматериалов хвойных пород. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. Вип. 64. С. 498-509.

- Який вік рослини, її частин?
- Чи належить дана рослина (подрібнені частки рослини) до таких, що містять наркотичні речовини? Якщо так, яка її таксономічна належність?
- Чи складали раніше дані зразки наркотичних засобів одну масу?
- Чи мають дані зразки наркотичних засобів спільну родову (групову) належність (за способом виготовлення, місцем вирощування тощо)?
- До якого сорту (гібриду) належить надане на дослідження насіння?

Судово-зоологічна експертиза надає відповіді на такі питання:

- Чи є виявлені і вилучені об'єкти волоссям тварин?
- Чи є на предметах-носіях, наданих на дослідження, волосся тварин? Якщо так, то яка родова приналежність волосся?
- Який спосіб (механізм) відділення волосся, що перевіряється, від носія - їх джерела?
- Чи немає на волоссі деструктивних змін?
- Якщо вони є, то в результаті яких дій утворилися; яке джерело походження цього волосся?
- Чи не мають волосся, що ідентифікується, загальну родову приналежність? Чи не знаходилися предмети-носії, на поверхні яких виявлене волосся, що має загальну родову і групову приналежність, в контактній взаємодії між собою або з конкретним виробом з хутра, або з волоссяним покривом певної тварини?

Призначення розглядуваних видів експертиз характеризується певними особливостями:

Об'єкти біологічного походження, що є джерелом інформації про подію, можуть перебувати в життєздатному стані та підпорядковуватись певним біологічним закономірностям (циклам розвитку, ритмам тощо), що викликає у них незворотні зміни. Під їх впливом може відбуватися повне зникнення інформації (зміна ознак) чи знищення самих об'єктів (при гнитті, бродінні, ураженні цвіллю чи бактеріями). Це зумовлює необхідність доставляти об'єкти біологічного походження до експертної установи у найкоротший термін.

Певних рекомендацій слід дотримуватись під час вилучення біологічних об'єктів та уникати:

- надмірної вологи (просушувати їх при кімнатній температурі аж до зникнення води з поверхні об'єкта);
- герметизації (тобто неприпустиме пакування живих біологічних об'єктів без доступу повітря);
- впливу підвищених температур (білки, що входять до складу біологічних об'єктів, денатурують при температурі близько 60° С).

Якщо доставити біологічний об'єкт в експертну установу в найкоротший термін неможливо, його потрібно законсервувати, тобто зафіксувати в тому стані, в якому він був виявлений: охолодити або заморозити, висушити, помістити у розчин для консервації. На ділянці місця події необхідно відбирати зразки представників усіх рослин та тварин (або частки їх покривів), особливо тих, що могли контактувати з певними предметами.

Роздільне пакування необхідне як для представників ботанічного, так і (особливо) зоологічного світу (личинки, кладки яєць, комахи, молюски).

Неприпустимо розділяти комплекси біологічних об'єктів, що несуть єдину інформацію, наприклад, один слід. В той же час необхідно вживати заходи для збереження такого комплексу, пакуючи, наприклад, рослину та наявних на ній комах окремо.

Якість зернової продукції встановлюють агрономи, інженери-технологи. Групову

належність встановлює експерт-біолог¹.

Земельно-технічна експертиза являє собою дослідження земельних ділянок щодо обставин відповідності їх площ, меж, конфігурацій вимогам нормативно-технічної документації, а також щодо можливостей організації їх раціонального використання з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду, виконане на базі знань у сфері землеустрою та кадастру².

Предмет земельно-технічної експертизи складають:

- фактичне землекористування земельними ділянками на місцевості;
- межі земельних ділянок відповідно до правовстановлюючих документів, документації із землеустрою та Державного земельного кадастру;
- порядок користування земельними ділянками та поліпшенням, розміщеними в їх межах, що склався між співвласниками.

Об'єктами земельно-технічних експертиз є:

- земельні ділянки;
- документації із землеустрою;
- документи, що підтверджують права на земельні ділянки;
- документи, що підтверджують права на земельні поліпшення, в т. ч. поділ їх між співвласниками;
- поземельні книги, створені відносно земельних ділянок;
- витяги з Державного земельного кадастру, тощо.

До завдань земельно-технічної експертизи відносять визначення:

- фактичного землекористування земельними ділянками, а саме фізичних характеристик земельних ділянок (конфігурації, площі, промірів тощо);
- відповідності фактичного розташування будівель, споруд та інших об'єктів відносно меж земельних ділянок їх розташуванню у відповідній технічній документації;
- відповідності фактичного землекористування в частині порушення меж та накладання земельних ділянок правовстановлюючими документам, документації із землеустрою на земельні ділянки визначення можливості розподілу (порядку користування) земельними ділянками, розробка варіантів їх розподілу (порядку користування);
- можливих варіантів підходу та проїзду до земельних ділянок, встановлення земельного сервітуту.

За допомогою судової земельно-технічної експертизи можуть вирішуватися наступні питання:

- Який фактичний порядок користування земельною ділянкою? Яка конфігурація, проміри та площа земельної ділянки, що перебуває у користуванні співвласника (співвласників)?
- Чи відповідає фактичне розташування будівель, споруд та інших об'єктів відносно меж земельних ділянок технічній документації?
- Чи є порушення меж (або накладання) земельних ділянок відповідно до правовстановлювальних документів та документації із землеустрою на ці земельні ділянки?
- Чи є технічна можливість відповідно до вимог нормативно-правових актів розділити земельну ділянку (встановити порядок її користування) відповідно до часток співвласників (зазначити частки)?
- Які варіанти розподілу земельної ділянки (порядку її користування) можливі відповідно до часток співвласників (зазначити частки) та вимог нормативно-правових актів?

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України : нав. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 259-264.

² Савчак В. В. Збитки, завдані встановленням обмежень у використанні землі. Трансформація у кошти. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. Вип. 64. С. 656-670.

- Які варіанти технічно можливі для влаштування проїзду (проходу) на земельну ділянку? Чи є технічна можливість встановлення земельного сервітуту на ділянці? Якщо так, то надати варіанти встановлення земельного сервітуту.

Наведений перелік питань є орієнтовним і може варіюватися залежно від конкретних обставин.

Проведення судових земельно-технічних експертиз характеризується певними особливостями. Так, завдання земельно-технічної експертизи вирішуються за наявності відповідної правовстановлювальної документації та документації із землеустрою на земельну ділянку.

Крім того, проведення земельно-технічної експертизи неможливе без актуальних результатів виконання топографо-геодезичних робіт, що проводяться експертом самостійно або ж відповідними фахівцями з використанням відповідного обладнання та бази даних.

Для визначення технічної можливості розподілу (порядку користування) земельними ділянками та надання варіантів такого розподілу (порядку користування) експерту, крім названих документів, необхідно надати право-встановлювальні документи на об'єкти нерухомого майна (будівлі, споруди тощо), що розташовані на земельній ділянці, дані про користування співвласників цими об'єктами або їх частинами, дані про частки співвласників, матеріали технічної інвентаризації.

Якщо орган (особа), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта), вважає за необхідне врахувати при підготовці варіантів розподілу пропозиції учасників судового процесу, такі пропозиції повинні бути викладені в документі про призначення експертизи (залучення експерта)¹.

Оціночно-земельна експертиза - це дослідження щодо визначення вартості земельних ділянок або прав на них, а також перевірки відповідності виконаної оцінки нормативно-технічним вимогам, з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду, виконане на базі знань у сфері землеустрою та кадастру.

Предмет оціночно-земельної експертизи становлять:

- фактичне використання земельної ділянки на час проведення дослідження;
- планування території за місцем розташування земельної ділянки;
- інвестиційна привабливість території за місцем розташування земельної ділянки;
- стан ринку землі на дату оцінки земельної ділянки;
- порядок складання документацій з оцінки землі;
- алгоритм розрахунку експертної грошової оцінки земельних ділянок та прав на них.

Об'єктами оціночно-земельних експертиз є:

- земельні ділянки;
- документація із землеустрою та з оцінки землі;
- документи, що підтверджують права на земельні ділянки;
- документи, що підтверджують права на земельні поліпшення;
- поземельні книги, створені відносно земельних ділянок;
- витяги з Державного земельного кадастру;
- аналітичні відомості; тощо.

До завдань оціночно-земельної експертизи належать:

- експертна грошова оцінка земельних ділянок;
- експертна грошова оцінка прав на земельні ділянки;
- визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

В теорії і практиці виділяють декілька видів оціночно-земельних експертиз:

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України : нав. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 288-289.

- експертиза визначення вартості земельної ділянки;
- експертиза визначення вартості прав на земельну ділянку;
- експертиза визначення відповідності документації з оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методів, оціночним процедурам.

При проведенні судових земельно-технічних експертиз на вирішення експерту можуть бути поставлені *наступні питання*:

1. Яка вартість (зазначити вид вартості: ринкова, ліквідаційна, спеціальна, інвестиційна тощо) земельної ділянки?

2. Яка вартість (зазначити вид вартості: ринкова, ліквідаційна, спеціальна, інвестиційна тощо) частки (зазначити частку: 1/, 1/4 тощо) земельної ділянки?

3. Яка вартість права користування (зазначити право: постійного користування, оренди тощо) земельною ділянкою?

4. Чи відповідає виконана оцінка земельної ділянки (або права користування земельною ділянкою) вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методів, оціночним процедурам? Наведений перелік питань не є вичерпним і може корегуватися залежно від конкретної ситуації.

Для успішного вирішення питання з визначення вартості земельної ділянки або прав на неї експерту необхідно надати право-встановлювальну документацію та документацію із землеустрою на земельну ділянку. У разі наявності на земельній ділянці будь-яких споруд тощо), експерту слід надати право-встановлювальну документацію на такі об'єкти, матеріали технічної інвентаризації, а також іншу документацію та інформацію, необхідність яких зумовлена обраним методичним підходом.

У разі необхідності визначення актуальної вартості земельної ділянки чи прав на неї, обов'язковим етапом у проведенні оціночно-земельної експертизи є обстеження такої земельної ділянки на місцевості¹.

Експертиза з питань землеустрою - це дослідження на основі знань у сфері землеустрою та кадастру, що полягає у встановленні відповідності чи невідповідності фактичного використання земельних ділянок, документації із землеустрою, документації з оцінки землі, нормативно-технічним вимогам, з метою всебічного і повного встановлення обставин в юридичних провадженнях.

До *предмету* експертизи з питань землеустрою належать:

- фактичне землекористування земельними ділянками на місцевості;
- межі земельних ділянок відповідно до правовстановлюючих документів, документацій із землеустрою та Державного земельного кадастру;
- спосіб використання земельних ділянок; порядок та методологія розрахунку нормативної грошової оцінки земель населених пунктів;
- порядок та методологія розрахунку нормативної грошової оцінки земельних ділянок.

Об'єктами експертизи з питань землеустрою є:

- земельні ділянки;
- документації із землеустрою;
- документи, що підтверджують права на земельні ділянки;
- документи, що підтверджують права на земельні поліпшення, в т. ч. поділ їх між співвласниками;
- поземельні книги, створені відносно земельних ділянок;
- витяги з Державного земельного кадастру тощо.

Завданнями експертизи з питань землеустрою є:

- визначення відповідності розробленої документації із землеустрою та її

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України : нав. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 290-291.

затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування;

- визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування;

- визначення відповідності фактичного землекористування право-встановлювальним документам, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правовим актам;

- визначення відповідності виконаної нормативної грошової оцінки земель вимогам нормативно-правових актів.

Під час проведення судових експертиз з питань землеустрою на вирішення експерту можуть бути поставлені *такі питання*:

- Чи відповідають розроблена документація із землеустрою на земельну ділянку та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?

- Чи змінено та затверджено цільове призначення земельної ділянки відповідно до вимог земельного законодавства та інших нормативних документів з питань землеустрою та землекористування? Якщо ні, то в чому полягають невідповідності?

- Чи відповідає фактичне землекористування право-встановлювальним документам, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правовим актам?

- Чи відповідає виконана нормативна грошова оцінка земель вимогам нормативно-правових актів?

Однією із особливостей провадження судових експертиз з питань землеустрою є необхідність надати на дослідження оригінали або завірених якісних копій відповідної право-встановлювальної документації та документації із землеустрою чи з оцінки землі на земельні ділянки¹.

Інженерно-екологічна (екологічна) експертиза² - це процес дослідження явищ, процесів та матеріальних об'єктів, пов'язаних з впливом техногенних чинників на стан екосистем, з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для справи (виявлення обставин виникнення негативного впливу на навколишнє природне середовище, оцінки наслідків, що настали, та визначення розмірів відшкодування збитків, завданих державі, внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства).

Такі дослідження проводяться фахівцями (експертами), що мають спеціальні знання в галузі дослідження впливу техногенних чинників на навколишнє природне середовище, в тому числі, в галузі оцінки та нормування впливу, визначення істотності шкоди для довкілля, рівня екологічної безпеки та розмірів відшкодування завданих збитків із використанням експертних атестованих методик.

Основними завданнями інженерно-екологічної експертизи є:

- визначення обставин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації;

- встановлення технічних та організаційних причин порушень технологічного процесу виробництва, якщо це сприяло виділенню забруднюючих речовин, енергії та викидам інших шкідливих речовин і накопиченню промислових відходів;

- встановлення відповідності дій осіб (або їх бездіяльності), причетних до надзвичайної екологічної ситуації, вимогам нормативних актів у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України : нав. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 291-292.

² Про екологічну експертизу : Закон України від 9 лют. 1995 р., № 45/95-ВР. ВВР, 1995. № 8. Ст. 54.

- встановлення причинно-наслідкових залежностей між діями/бездіяльністю спеціально уповноважених осіб (у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та екологічної безпеки) і наслідками, що настали.

Інженерно-екологічна експертиза є самостійною галуззю судової експертизи, яка відноситься до інженерно-технічного виду експертиз і відрізняється від інших її видів предметом дослідження.

До *предмету* дослідження інженерно-екологічної експертизи відносять фактичні дані про компоненти та об'єкти навколишнього природного середовища, явища, умови, обставини, причинно-наслідкові зв'язки, що зумовили виникнення негативного впливу на навколишнє природне середовище, його розвиток, наслідки та розміри відшкодування збитків завданих державі порушенням природоохоронного законодавства. Також, до предмету дослідження інженерно-екологічної експертизи віднесено оцінку відповідності нормативно-правовим вимогам планової діяльності, експлуатації існуючих підприємств або їх ліквідації, поводження з відходами, використання природних ресурсів, надрокористування, запобігання виникненню та реагування і подолання екологічних наслідків надзвичайних ситуацій (аварійних наднормативних викидів, скидів, розливів забруднюючих речовин тощо).

Предмет інженерно-екологічної експертизи визначається колом питань, що зводяться до наступного:

- Де знаходилось джерело виникнення негативного впливу на навколишнє природне середовище?

- Якими шляхами відбувалося поширення забруднюючих (шкідливих) речовин в компонентах навколишнього природного середовища?

- Яка причина негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище?

- Який внесок досліджуваного джерела надходження забруднюючих (шкідливих) речовин у загальний обсяг забруднення досліджуваних компонентів навколишнього природного середовища з урахуванням фонових концентрацій, особливостей їх поширення та хімічної трансформації та інших умов та обставин?

- Чи відбулось забруднення навколишнього природного середовища з перевищенням встановлених та затверджених нормативних значень (ГДК, ГДВ, ОБРД, ГДС та інших показників)?

- Який розмір відшкодування збитків завданих державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства?

- Які дії (бездіяльність) та яких осіб призвели до настання досліджуваної події пов'язаної з негативним впливом на навколишнє природне середовище?

- Коли за часом розпочався техногенний негативний вплив на навколишнє природне середовище, наслідком якого стала досліджувана подія?

- Чи створена екологічна небезпека внаслідок настання досліджуваної події (забруднення навколишнього природного середовища небезпечними речовинами, неналежне поводження з небезпечними хімічними речовинами та відходами, самовільне надрокористування)?

- Чи завдана істотна шкода для довкілля внаслідок настання досліджуваної події (знищення та пошкодження об'єктів рослинного та тваринного світу)?

При проведенні інженерно-екологічної експертизи можуть вирішуватись питання, пов'язані з відповідністю проектно-дозвільної документації, матеріалів, продукції, відходів, технологій та обладнання вимогам екологічної безпеки та вимогам природоохоронного законодавства тощо¹.

¹ Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. С. 423-431.

При проведенні інженерно-екологічної експертизи можуть вирішуватись й інші питання щодо обставин, пов'язаних із виникненням негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище та щодо заходів державного нагляду (контролю) як інспекційних дій з виявлення наслідків впливу негативного антропогенного впливу, так і порушень вимог природоохоронного законодавства, що призвели до настання досліджуваної події.

Об'єктами дослідження судової інженерно-екологічної експертизи можуть бути - об'єкти та компоненти навколишнього природного середовища, первинні документи, що відображають їх якісні та кількісні характеристики, результати інструментальних вимірювань та лабораторних досліджень, матеріали інвентаризації викидів забруднюючих речовин з стаціонарних джерел, проектна та дозвільна документація, матеріали перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, протоколи огляду місця події та інші матеріалізовані джерела інформації.

Орієнтовний перелік питань, що можуть вирішуватись при проведенні інженерно-екологічної експертизи залежить від напрямку дослідження.

Інженерно-екологічна експертиза з визначення:

- розміру відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- розмірів шкоди, що зумовлена забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства;
- розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами;
- розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів;
- розміру шкоди, заподіяної лісу внаслідок незаконної вирубки;
- розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів;
- розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд;
- розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів;
- розміру відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України);
- розміру компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання);
- рівня небезпеки, спричиненої забрудненням атмосферного повітря небезпечними хімічними речовинами;
- рівня небезпеки, спричиненої забрудненням земель небезпечними хімічними речовинами;
- рівня небезпеки, спричиненої забрудненням водних об'єктів небезпечними хімічними речовинами;
- істотності шкоди для довкілля спричиненої незаконною вирубкою лісу, незаконним виловом риби та інших живих водних організмів, добуванням мисливських тварин;
- обставин, організаційно-технічних причин і наслідків виникнення небезпечного техногенного впливу на об'єкти та/або компоненти навколишнього природного середовища.

Враховуючи наведене вище науковцями і практиками запропоновано орієнтовний перелік питань, які можна вирішувати за допомогою інженерно-екологічної експертизи:

- В якому місці знаходилося джерело виникнення негативного впливу на навколишнє

природне середовище?

- За якими напрямками відбувалось поширення забруднюючих (шкідливих) речовин в компонентах навколишнього природного середовища?

- Що стало причиною негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище?

- Яким є внесок досліджуваного джерела забруднюючих (шкідливих) речовин у загальний обсяг забруднення досліджуваних компонентів навколишнього природного середовища з урахуванням фонових концентрацій, особливостей їх поширення, хімічної трансформації та інших умов і обставин?

- Чи відбулось забруднення навколишнього природного середовища з перевищенням встановлених та затверджених нормативних значень (ГДК, ГДВ, ОБРД, ГДС та інших показників)?

- Яким має бути розмір відшкодування збитків завданих державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства?

- Які дії (бездіяльність) та яких осіб призвели до настання досліджуваної події пов'язаної з негативним впливом на навколишнє природне середовище?

- Коли за часом розпочався техногенний негативний вплив на навколишнє природне середовище, наслідком якого стала досліджувана подія?

- Чи створена екологічна небезпека внаслідок настання досліджуваної події (забруднення навколишнього природного середовища небезпечними речовинами, неналежне поводження з небезпечними хімічними речовинами та відходами, самовільне надокористування)?

- Чи завдана істотна шкода для довкілля внаслідок настання досліджуваної події (знищення та пошкодження об'єктів рослинного та тваринного світу)?

- Який розмір відшкодування збитків, що заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря?

- Який розмір шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства?

- Який розмір відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами?

- Який розмір відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів?

- Який розмір шкоди, заподіяної лісу внаслідок незаконної вирубки?

- Який розмір шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів?

- Який розмір шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд?

- Який розмір відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів?

- Який розмір відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)?

- Який розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)?

- Який рівень небезпеки, спричиненої забрудненням атмосферного повітря небезпечними хімічними речовинами?

- Який рівень небезпеки, спричиненої забрудненням земель небезпечними хімічними речовинами?

- Який рівень небезпеки, спричиненої забрудненням водних об'єктів небезпечними хімічними речовинами?

- Чи спричинена істотна шкода для довкілля внаслідок незаконної вирубки лісу,

незаконним виловом риби та інших живих водних організмів, добуванням мисливських тварин?

- Які обставини, організаційно-технічні причини і наслідки виникнення небезпечного техногенного впливу на об'єкти та компоненти навколишнього природного середовища?¹

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Охарактеризувати сучасний стан та розкрити загальну характеристику об'єктів судово-біологічної, судово-грунтознавчої та судово-екологічної експертизи.
2. Розглянути особливості зберігання та дослідження об'єктів для експертизи.
3. Засвоїти предмет, завдання, об'єкти та методи дослідження зазначених видів судових експертиз.
4. Набуття навичок формулювання питань із зазначених видів експертиз; підготовка об'єктів до виконання експертиз.
5. Загальна характеристика об'єктів дослідження, методи експертизи, матеріали та засоби дослідження.

2. Практичні (семінарські) заняття (Для денної форми навчання)

Основні завдання циклу практичних (семінарських занять): сформувати у студентів:

- розуміння сутності судової експертології як самостійного виду наукових знань та системи законодавчих нормативних актів, що регулюють таку діяльність;
- навички роботи з законодавчими та іншими нормативними документами;
- вміння використовувати спеціальні знання набуті в процесі навчання відповідно до конкретних ситуацій під час вирішення конфліктів у різних юридичних провадженнях;
- вміння формувати та обґрунтовувати процесуальні рішення у відповідних процесуальних документах.

Тема 1.1. Загальна теорія судової експертизи.

Практичне заняття 1

1. Поняття судової експертизи, її предмет, об'єкт та задачі.
2. Судово-експертна діяльність та судова експертиза. Характеристика сутності судово-експертної діяльності та судової експертизи. Стандартизація процесів застосування спеціальних знань.
3. Принципи судової експертизи: законність, незалежність, об'єктивність, повнота дослідження; дотримання прав, свобод, та законних інтересів фізичних та юридичних осіб; допустимості використання методів, засобів та способів проведення експертних досліджень; максимального збереження об'єктів експертного дослідження; дотримання професійної етики судового експерта та ін.
4. Суб'єкти судово-експертної діяльності: Стаття 7 закону України Про судову експертизу; відповідні процесуальні кодекси України, які визначають правила призначення та проведення судової експертизи.
5. Компетенція та компетентність судового експерта. Характеристика понять «компетенція експерта», «процесуальна компетенція експерта», «наукова компетенція експерта» та «індивідуальна компетенція експерта», їх значення при призначенні судової експертизи.

¹ Судові експертизи в процесуальному праві України : нав. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 306-310.

6. Історичні аспекти розвитку судової експертизи в Україні. Історичні етапи розвитку судової експертизи. Судова експертиза у період інформаційного суспільстві.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Що означає термін «експертиза», «дослідження», «спеціальні знання», «експерт», «фахівець», «спеціаліст»?

2. Система експертних установ України?

Питання для поточного контролю:

1. Становлення і розвиток судової експертології?

2. Які завдання вирішуються за допомогою судових експертиз?

3. У яких установах проводять експертні дослідження?

4. Кого із відомих судових експертів ви знаєте?

5. Проілюструйте на конкретних прикладах зв'язок судової експертизи із суміжними юридичними та іншими науками.

Тема 1.2. Правове забезпечення судово-експертної діяльності в Україні.

1. Сучасна правова база що забезпечує правила призначення та проведення судової експертизи в Україні. Перелік та коротка характеристика їх положень.

2. Характеристика основних положень закону України «Про судову експертизу».

3. Положення кримінального процесуального кодексу України щодо призначення та проведення експертиз у кримінальному провадженні.

4. Законодавче забезпечення призначення та проведення експертиз за цивільними, господарськими та адміністративними справами.

5. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта, які визначені відповідними законами і підзаконними актами України.

6. Права затриманого, підозрюваного, обвинуваченого та підсудного при призначенні і проведенні судової експертизи за КПК України.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Проаналізувати Закон України «Про судову експертизу» та інші підзаконні акти.

2. Якими нормативними актами регламентується експертна діяльність в Україні?

Питання для поточного контролю:

1. Приватні експерти та рецензія на висновок експерта.

2. Зразки для порівняльних досліджень та методика їх збирання.

Тема 1.3. Класифікація судових експертиз та методологія їх проведення.

Практичне заняття 1

1. Основи теорії ідентифікації. Сутність теорії ідентифікації, як загальнонаукового метода пізнання об'єктивної дійсності. Теорія тотожності. Принципи та умови встановлення тотожності. Методи порівняння.

2. Класифікація судових експертиз. Класифікація за характером галузі спеціальних знань, які використовуються у проведенні судових експертиз; за характером розв'язуваних завдань; за послідовністю проведення; за об'ємом дослідження; за кількістю експертів; за кількістю об'єктів дослідження.

3. Порівняльні зразки. Довідкові колекції. Класифікація зразків. Порядок отримання порівняльних зразків. Методи отримання зразків. Класифікація колекцій та організації, на які покладено їх підтримання.

4. Порядок призначення судової експертизи. Підстави та етапи підготовки призначення судової експертизи. Правила упакування і транспортування об'єктів досліджень. Структура постанови про призначення судової експертизи. Правила і логіка формування питань.

5. Методи та методика експертного дослідження. Структура та складові етапи висновку експерта. Їх зміст та наукове обґрунтування.

6. Оцінка висновків експерта. Правила оцінювання доказів з точки зору допустимості, належності, достовірності, та достатності для вирішення справ.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. На прикладах з практики показати сутність та значення ідентифікації та діагностики різних об'єктів матеріального світу.
2. Зразки для експертного дослідження, правила їх збору та зберігання.
3. Експертне дослідження його структура та правила провадження.

Питання для поточного контролю:

1. Види висновків експерта?
2. Які висновки надають приватні експерти?
3. У чому полягає особливість провадження експертиз поза експертною установою?

Тема 2.1. Призначення криміналістичних експертиз. (Заняття 1)

Практичне заняття 1

1. Трасологічні експертизи. Поняття, предмет, об'єкти, завдання та види трасологічної експертизи. Ідентифікаційні та діагностичні завдання трасологічної експертизи, типові питання. Особливості призначення. Дослідження слідів людини (дактилоскопічна експертиза, дослідження слідів ніг, взуття, одягу, зубів). Експертиза знарядь зламу, інструментів, замикаючих та запобіжних пристроїв, встановлення цілого за частинами. Дослідження слідів механізмів та обладнання. Криміналістична експертиза транспортних засобів.

2. Зброязнавчі експертизи. Поняття, предмет, об'єкти, завдання та види судово-балістичної експертизи. Питання, які вирішує судово-балістична експертиза. Дослідження вогнепальної зброї, стріляних снарядів та гільз, бойових припасів. Дослідження слідів пострілу та його обставин. Експертиза холодної зброї. Критерії віднесення об'єктів до холодної зброї. Предмет, завдання та методи дослідження. Питання, які вирішує експертиза холодної зброї.

3. Поняття та завдання судової вибухо-технічної експертизи. Дослідження вибухових пристроїв, слідів вибуху, частин боєприпасів та обставин вибуху. Дослідження вибухових речовин та продуктів вибуху. Формування питань, які вирішує вибухотехнічна експертиза. Інші види експертиз зброї.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Ознайомитися з можливостями дактилоскопічної експертизи та напрямками використання результатів їх досліджень в юридичній практиці.
2. Механоскопічні дослідження та їх види.
3. Завдання судово-балістичних та вибухотехнічних досліджень в сучасних умовах.

Питання для поточного контролю:

1. Що розуміється під судово-балістичною експертизою?
2. Правила поводження з вибухо небезпечними речовинами та пристроями?
3. Експертиза слідів знарядь злочину та механізмів.
4. Особливості дослідження холодної зброї?
5. Експертиза транспортних засобів?

Тема 2.1. Призначення криміналістичних експертиз. (Заняття 2)

Практичне заняття 2

1. Судово-почеркознавча та лінгвістична експертиза. Предмет експертизи, її завдання та об'єкти дослідження. Види почеркознавчих та лінгвістичних експертиз. Перелік питань, які можуть бути поставлені перед експертом. Правила відбору зразків для проведення почеркознавчих експертиз.

2. Техніко-криміналістична експертиза документів (ТКЕД). Предмет експертизи, її завдання та об'єкти дослідження. Види судових експертиз за об'єктами досліджень. Методи дослідження, які використовуються в ТКЕД. Перелік питань, які можуть бути поставлені перед експертом.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Розмежування почеркознавчої та лінгвістичної експертизи.
2. Судово-технічна експертиза документів.
3. Ознайомитися з поширеними способами підробки документів та органолептичними методами їх виявлення під час огляду?

Питання для поточного контролю:

1. Що розуміється під лінгвістичною експертизою?
2. Якими якостями повинен бути наділений експерт, який проводить лінгвістичні експертизи?
3. Правила дослідження документів при провадженні судово-технічної експертизи документів.

Тема 2.2. Призначення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності.

Практичне заняття 1

1. Предмет, об'єкти та завдання судової експертизи об'єктів авторського права і суміжних прав. Дати характеристику протиправних порушень пов'язаних з об'єктами авторського та суміжних прав. Визначити предмет, завдання та об'єкти дослідження судової експертизи. Формування завдань (питань) судової експертизи об'єктів авторського та суміжних прав. Навести приклади з судової практики.

2. Предмет, об'єкти та завдання судової експертизи об'єктів промислової власності. Дати характеристику економіко-правовим відносинам щодо об'єктів патентного права, засобам індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг, як важливої складової інтелектуальної власності, відносинам щодо нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності. Розкрити зміст предмету, об'єктів даної судової експертизи, зазначити правила підготовки зразків для призначення експертизи та питання, які вирішуються судовим експертом. Звернути увагу на оцінку висновків експерта за результатами дослідження об'єктів промислової власності.

3. Судова експертиза об'єктів науково-технічної інформації. Дати поняття і характеристику науково-технічної інформації, об'єкту відносин у сфері науково-технічної інформації, правовий режим науково-технічної інформації. Перелік питань, які можуть бути поставлені перед судовим експертом.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. З якою метою здійснюють експертизу об'єктів авторського і суміжних прав?
2. У чому полягає суть експертизи об'єктів промислової власності?
3. Що розуміють під об'єктами патентного права?
4. Що належить до об'єктів інтелектуальної власності?
5. Які ви знаєте об'єкти науково-технічної інформації?

Питання для поточного контролю:

1. Назвати предмет та об'єкти судової експертизи об'єктів авторського права і суміжних прав.
2. Визначити завдання судової експертизи об'єктів авторського права і суміжних прав.
3. Розкрити предмет та об'єкти судової експертизи об'єктів промислової власності.
4. Показати які завдання судової експертизи об'єктів промислової власності вирішуються шляхом дослідження.
5. Дати поняття і характеристику експертизи науково-технічної інформації.

Тема 2.3. Призначення судової мистецтвознавчої та гомологічної експертизи.*Практичне заняття 1*

1. Предмет, завдання та види судової мистецтвознавчої експертизи. Характеристика об'єктів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Головні завдання експертизи; класифікація за характером розв'язуваних завдань – ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні.

2. Види експертиз образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва: дослідження художніх творів, старовинних книг та рукописів, ювелірних виробів (включаючи гомологічні дослідження), старовинної зброї тощо. Перелік питань, які можуть бути поставлені перед судовим експертом.

3. Характеристика об'єктів кіно-, відео-, фотоматеріалів, друкованої та сувенірної продукції порнографічного змісту та таких, що порушують честь і гідність людини, нації або релігії. Чим відрізняється еротика від порнографії. Критерії та ознаки порнографії. В чому полягають особливості судово-експертного дослідження дитячої порнографії. Перелік питань, які можуть бути поставлені перед судовим експертом. Оцінка висновку експерта з точки зору критерію допустимості, належності, достовірності, а в сукупності – достатності для вирішення справи.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Розкрити предмет та види судової мистецтвознавчої експертизи.
2. Які завдання може вирішувати судово-мистецтвознавча експертиза?
3. Які твори відносяться до порнографічної продукції?

Питання для поточного контролю:

1. Розкрити механізм проведення мистецтвознавчої експертизи.
2. Назвати підстави для класифікації розв'язуваних завдань – ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні.
3. Розкрити методи та прийоми роботи із друкованою та сувенірною продукцією яка має ознаки витворів мистецтва, або порнографії.

Тема 2.4. Призначення судово-медичних та психіатричних експертиз.

1. Поняття, предмет, об'єкти та завдання судово-медичної експертизи. Структурні підрозділи складу бюро судово-медичної експертизи. Види судово-медичних експертиз. Питання, які вирішуються судово-медичною експертизою.

2. Предмет, об'єкти, завдання та види судово-психіатричної експертизи. Система медичних закладів, на які покладено завдання проведення судово-психіатричної експертизи. Питання, які вирішуються судово-психіатричною експертизою.

3. Відвідування Головного бюро судово-медичної експертизи, морг №1.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Сформулюйте визначення судово-медичної експертизи.
2. Назвати види судово-медичних експертиз.

3. Питання, які вирішуються судово-психіатричною експертизою.

Питання для поточного контролю:

1. Поняття та завдання судово-медичної експертизи.
2. Структурні підрозділи складу бюро судово-медичної експертизи.
3. Види судово-медичних експертиз.
4. Питання, які вирішуються судово-медичною експертизою.
5. Завдання та види судово-психіатричної експертизи.
6. Система медичних закладів, на які покладено завдання проведення судово-психіатричної експертизи.
7. Питання, які вирішуються судово-психіатричною експертизою.

Тема 2.5. Призначення судової експертизи матеріалів речовин та виробів.

Практичне заняття 1

1. Об'єкти та задачі судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Підготовка матеріалів для проведення експертизи, питання, які може вирішувати експерт. Правова база України щодо віднесення об'єктів дослідження до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Методи дослідження об'єктів.
2. Об'єкти та задачі судової експертизи нафтопродуктів та паливо-мастильних матеріалів. Підготовка матеріалів для проведення експертизи, питання, які може вирішувати експерт. Правова база України щодо стандартів якості паливно-мастильних матеріалів. Методи дослідження об'єктів.
3. Об'єкти завдання і методи інших видів експертизи: експертизи скла та виробів з кераміки; експертизи металів, сплавів та виробів з них; експертизи полімерних матеріалів, пластмас та гуми; експертизи рідин, що містять спирт.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Ознайомитися з сучасними можливостями судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.
2. Об'єкти та задачі судової експертизи нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів.
3. Які завдання можна вирішувати експертизою скла та виробів з кераміки; експертизи металів, сплавів та виробів з них; експертизи полімерних матеріалів, пластмас та гуми; експертизи рідин, що містять спирт.

Питання для поточного контролю:

1. В чому полягає відміна наркотичних засобів від психотропних речовин та прекурсорів. Дайте визначення кожної групи.
2. Підготовка матеріалів для проведення даного виду експертизи.
3. Наведіть уявний перелік питань, які можна поставити перед експертом.
4. Правила поведінки із наркотичними засобами в процесі експертного дослідження.
5. Які питання вирішуються за допомогою експертизи нафтопродуктів та паливо-мастильних матеріалів.
6. Яка мета провадження інших видів експертизи: експертизи скла та виробів з кераміки; експертизи металів, сплавів та виробів з них; експертизи полімерних матеріалів, пластмас та гуми; експертизи рідин, що містять спирт.

Тема 2.6. Призначення судово-економічної, товарознавчої і авто-товарознавчої експертизи.

Практичне заняття 1

1. Судово-економічна експертиза. Характеристика протиправних порушень пов'язаних з об'єктами експертизи. Предмет, об'єкти та завдання судово-економічної експертизи. Загальна

характеристика об'єктів дослідження, завдання і методи експертних досліджень. Формулювання запитань для розв'язання експерту.

2. Судова товарознавча експертиза продовольчих та непродовольчих товарів. Предмет, об'єкти та завдання експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи.

3. Авто-товарознавча судова експертиза. Об'єкти, завдання і методи експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Предмет, об'єкти та завдання судово-економічної експертизи.
2. Судова товарознавча експертиза продовольчих та непродовольчих товарів.
3. Об'єкти та методи авто-товарознавчої експертизи.

Питання для поточного контролю:

1. Охарактеризуйте судово-економічну експертизу.
2. Визначте мету та завдання судово-економічної експертизи.
3. Які матеріали необхідно представити для дослідження експерту?
4. Сформулюйте умовний перелік питань для судово-економічного експерта.
5. Судова товарознавча експертиза об'єкти її дослідження?
6. Методи та методики авто-товарознавчої судової експертизи.

Тема 2.7. Призначення судово-біологічної, ґрунтознавчої та екологічної експертизи.

Практичне заняття I

1. Судово-біологічна експертиза. Предмет, об'єкти, завдання та типові питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Особливості призначення експертизи.

2. Судова ґрунтознавча експертиза. Предмет, об'єкти, завдання та типові питання ґрунтознавчої експертизи. Особливості призначення експертизи.

3. Судова екологічна експертиза. Предмет, об'єкти, завдання та типові питання екологічної експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Особливості призначення експертизи.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Предмет, об'єкти, завдання та типові питання судово-біологічної експертизи.
2. Ґрунтознавча експертиза та особливості її призначення.
3. Питання які вирішуються за допомогою судово-екологічної експертизи.

Питання для поточного контролю:

1. Судово-біологічна експертиза її поняття та основні завдання.
2. Питання, які можна поставити перед експертом.
3. Судова ґрунтознавча експертиза її можливості у сучасних умовах.
4. Судова екологічна експертиза її завдання та перелік вирішуваних питань.
5. Особливості підбору зразків для біологічних експертиз.

3. Практичні (семінарські) заняття (Для студентів заочної форми навчання)

Тема 1.1. Загальна теорія судової експертизи.

Питання для розгляду:

1. Поняття судової експертизи, її предмет, об'єкт та задачі.
2. Судово-експертна діяльність та судова експертиза.

3. Принципи судової експертизи.
4. Суб'єкти судово-експертної діяльності.
5. Компетенція та компетентність судового експерта.
6. Історичні аспекти розвитку судової експертизи в Україні.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Детально опрацювати поняття, мету, принципи та особливості судово-експертної діяльності, її співвідношення до судової експертизи.
2. Засвоїти поняття «компетенція та компетентність», їх значення при призначенні судової експертизи.
3. Реєстр атестованих судових експертів, його мета, зміст і правила користування та наповнення.
4. При ознайомленні з суб'єктами судово-експертної діяльності звернути увагу на систему структурних підрозділів та їх повноваження.
5. Реєстр експертних методик його структура та властивості.

Питання для поточного контролю:

1. Поняття, завдання дисципліни судова експертиза її становлення та розвиток.
2. Правова база функціонування судово-експертної діяльності в Україні.
3. Структура експертного висновку.
4. Суть рецензування експертних висновків.
5. Класифікація експертних установ України та експертів.

Тема 2.1. Призначення криміналістичних експертиз.

1. Трасологічні експертизи. Ідентифікаційні та діагностичні завдання трасологічної експертизи, типові питання. Дослідження слідів людини (дактилоскопічна експертиза, дослідження слідів ніг, взуття, одягу, зубів). Експертиза знарядь зламу, інструментів, замикаючих та запобіжних пристроїв, встановлення цілого за частинами. Дослідження слідів механізмів та обладнання.

2. Зброєзнавчі експертизи. Поняття, предмет, об'єкти, завдання та види судово-балістичної експертизи. Експертиза холодної зброї. Критерії віднесення об'єктів до холодної зброї. Предмет, завдання та методи дослідження.

3. Поняття та завдання судової вибухо-технічної експертизи. Дослідження вибухових пристроїв, слідів вибуху, частин боєприпасів та обставин вибуху.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Ознайомитися з можливостями дактилоскопічної експертизи та напрямками використання результатів їх досліджень в юридичній практиці.
2. Механоскопічні дослідження та їх види.
3. Завдання судово-балістичних та вибухотехнічних досліджень в сучасних умовах.

Питання для поточного контролю:

1. Що розуміється під судово-балістичною експертизою?
2. Правила поводження з вибухо небезпечними речовинами та пристроями?
3. Експертиза слідів знарядь злочину та механізмів.
4. Особливості дослідження холодної зброї?
5. Експертиза транспортних засобів?

4. Самостійна робота (Для студентів заочної форми навчання)

Тема 1.2. Правове забезпечення судово-експертної діяльності в Україні.

Сучасна правова база що забезпечує правила призначення та проведення судової експертизи в Україні. Характеристика основних положень закону України «Про судову експертизу». Положення кримінального процесуального кодексу України щодо призначення та проведення експертиз у кримінальному провадженні. Законодавче забезпечення призначення та проведення експертиз за цивільними, господарськими та адміністративними справами. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта. Права затриманого, підозрюваного, обвинуваченого та підсудного при призначенні і проведенні судової експертизи за КПК України.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Опрацювати нормативні положення Конституції України, закону України «Про судову експертизу», Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України. Уважно розглянути зміст Кримінального кодексу України з приводу відповідальності судового експерта; уважно розглянути положення Кримінального процесуального кодексу, Господарського процесуального кодексу і Кодексу України про адміністративні правопорушення з питань прав і обов'язків судового експерта, обвинуваченого та потерпілого при призначенні і проведенні судових експертиз.

2. Звернути увагу на відповідні положення законів України: про підприємництво, про міжнародний комерційний арбітраж, про виконавче провадження; ознайомитися з відповідними положення постанови Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства юстиції України, відповідних міністерств, на які покладено обов'язки здійснення судово-експертної діяльності.

3. Відповідно до чинного законодавства скласти конспект, в якому відобразити права, обов'язки та відповідальність судового експерта та інших суб'єктів судово-експертної діяльності.

Тема 1.3. Класифікація судових експертиз та методологія їх проведення.

Основи теорії ідентифікації. Класифікація судових експертиз. Порівняльні зразки. Довідкові колекції. Порядок призначення судової експертизи. Методи та методика експертного дослідження. Оцінка висновків експерта.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Оживити в пам'яті основи теорії ідентифікації і діагностики.

2. Пригадати, у чому полягають спільні риси «Криміналістичної техніки» і призначення криміналістичних експертиз.

3. Зосередити увагу на дотриманні правил складання постанови про призначення судової експертизи.

4. Ретельно опрацювати логіку структури судової експертизи, методологічні основи її складових, методи та методику експертного дослідження.

5. Повідомлення про неможливість проведення експертизи.

6. Звернути увагу на особливості призначення та проведення експертизи у судовому засіданні по кримінальних справах.

7. Класифікація судових експертиз за характером галузі спеціальних знань, за характером вирішуваних завдань, за послідовністю та перевагою виконання досліджень об'єкта, за кількістю експертів, що беруть участь у виконанні дослідження.

Тема 2.2. Призначення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності.

Предмет, об'єкти та завдання судової експертизи об'єктів авторського права і суміжних прав. Предмет, об'єкти та завдання судової експертизи об'єктів промислової власності. Судова експертиза об'єктів науково-технічної інформації.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Засвоїти характеристику протиправних порушень пов'язаних з об'єктами авторського та суміжних прав.
2. Ознайомитися з предметом, завданнями та об'єктами дослідження судової експертизи у сфері інтелектуальної власності.
3. Набути навички формулювання питань із зазначених видів експертиз та відбору порівняльних зразків.
4. Формування завдань судової експертизи об'єктів авторського та суміжних прав.
5. Ознайомитися з сутністю та структурою промислової власності, економіко-правовими відносинами щодо об'єктів патентного права, засобами індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг як важливої складової інтелектуальної власності, відносинами щодо нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності; правилами підготовки зразків для призначення експертизи об'єктів промислової власності.
6. Звернути увагу на оцінку висновків експерта за результатами дослідження об'єктів промислової власності; поняття і характеристику науково-технічної інформації, об'єкту відносин у сфері науково-технічної інформації, правовий режим науково-технічної інформації.

Тема 2.3. Призначення судової мистецтвознавчої та гемологічної експертизи.

Характеристика об'єктів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, Види експертиз образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва: Характеристика об'єктів кіно-, відео-, фотоматеріалів, друкованої та сувенірної продукції порнографічного змісту та таких що порушують честь і гідність людини, нації або релігії Оцінка висновку експерта.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Засвоїти предмет, завдання та види об'єктів мистецтвознавчої експертизи.
2. Ознайомитися з методами дослідження судових мистецтвознавчої та гемологічної експертизи.
3. Набути навичок формулювання питань із зазначених видів експертиз.
4. Звернути увагу на особливості зберігання об'єктів експертизи.

Тема 2.4. Призначення судово-медичних та психіатричних експертиз.

Поняття, предмет, об'єкти та завдання судово-медичної експертизи. Структурні підрозділи складу бюро судово-медичної експертизи. Види судово-медичних експертиз. Питання, які вирішуються судово-медичною експертизою. Предмет, об'єкти, завдання та види судово-психіатричної експертизи. Система медичних закладів, на які покладено завдання проведення судово-психіатричної експертизи. Питання, які вирішуються судово-психіатричною експертизою.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Засвоєння предмету, завдання, об'єктів дослідження судово-медичних та судово-психіатричних експертиз.
2. Орієнтуватися у видах судово-медичних та судово-психіатричних експертизах (за об'єктами дослідження, за характером вирішуваних завдань).
3. Набуття навичок формулювання питань із зазначених видів експертиз та відбору порівняльних зразків.

Тема 2.5. Призначення судової експертизи матеріалів речовин та виробів.

Об'єкти та задачі судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Підготовка матеріалів для проведення експертизи, питання, які може вирішувати експерт. Правова база України щодо віднесення об'єктів дослідження до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Методи дослідження об'єктів. Об'єкти та задачі судової експертизи нафтопродуктів та паливо-мастильних матеріалів. Підготовка матеріалів для проведення експертизи, питання, які може вирішувати експерт. Правова база України щодо стандартів якості паливо-мастильних матеріалів. Методи дослідження об'єктів. Об'єкти завдання і методи інших видів експертизи: експертизи скла та виробів з кераміки; експертизи металів, сплавів та виробів з них; експертизи полімерних матеріалів, пластмас та гуми; експертизи рідин, що містять спирт.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Засвоєння предмету, завдання, об'єктів та методів дослідження зазначених видів експертизи матеріалів речовин та виробів.

2. Набуття навичок підготовки зразків для порівняльних досліджень, правильне формулювання питань із зазначених видів експертиз.

Тема 2.6. Призначення судово-економічної, товарознавчої і авто-товарознавчої експертизи.

Характеристика протиправних порушень пов'язаних з об'єктами судово-економічної експертизи. Предмет, об'єкти та завдання судово-економічної експертизи. Загальна характеристика об'єктів дослідження, завдання і методи експертизи. Формулювання запитань для розв'язання експерту. Предмет, об'єкти та завдання товарознавчої експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Авто-товарознавча та товарознавча експертиза продовольчих та непродовольчих товарів. Об'єкти, завдання і методи експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Характеристика протиправних порушень пов'язаних з об'єктами судово-бухгалтерської судової економічної експертизи.

2. Предмет, об'єкти та завдання судово-економічної експертизи.

3. Загальна характеристика об'єктів дослідження, завдання і методи експертизи.

4. Формулювання запитань для розв'язання експерту.

Тема 2.7. Призначення судово-біологічної, ґрунтознавчої та екологічної експертизи.

Предмет, об'єкти, завдання та типові питання судово-біологічної експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Особливості призначення експертизи. Предмет, об'єкти, завдання та типові питання ґрунтознавчої експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертизи. Особливості призначення експертизи. Предмет, об'єкти, завдання та типові питання екологічної експертизи. Питання, що вирішуються при проведенні експертиз. Особливості призначення експертизи.

Література: базова: 1, 2; допоміжна: 1-10.

Завдання на СРС:

1. Сучасний стан та загальна характеристика об'єктів судово-біологічної, судово-ґрунтознавчої та судово-екологічної експертизи.

2. Предмет та завдання зазначених експертиз. Питання, на які експертом-біологом можуть бути надані відповіді при розслідуванні і судовому розгляді різних категорій кримінальних і цивільних справ.

3. Особливості зберігання та дослідження об'єктів.

4. Засвоєння предмету, завдання, об'єктів та методів дослідження зазначених видів судових експертиз.

5. Набуття навичок формулювання питань із зазначених видів експертиз; підготовка об'єктів до виконання експертиз.

6. Сутність пожежно-технічної експертизи її предмет та завдання.

7. Загальна характеристика об'єктів дослідження, методи експертизи, матеріалів та засоби дослідження.

8. Формулювання запитань для розв'язання експерту. Особливості зберігання та дослідження об'єктів біологічної експертизи.

V. Завдання для домашньої контрольної роботи (Для студентів заочної форми навчання)

Написання контрольної роботи із судової експертизи здійснюється відповідно до навчального плану для студентів заочної форми навчання і має на меті поглиблене засвоєння сутності судової експертизи, набуття навичок та практики її застосування юристами в процесі розв'язання різноманітних юридичних конфліктів, у тому числі під час судового розгляду, більш глибоке засвоєння навчального матеріалу і формування правосвідомості. Домашня контрольна робота є однією із форм самостійного вивчення даного предмету і передбачає письмове розкриття теоретичних питань і вирішення практичних завдань.

Виконання роботи має сприяти подальшому закріпленню та поглибленню теоретичних знань, формування у студентів вміння орієнтуватися у різноманітних практичних ситуаціях, приймати правильні рішення, точно застосовувати відповідні експертні висновки за результатами проведених досліджень. З іншого боку, виконана контрольна робота дозволяє з'ясувати рівень теоретичної підготовки студента-заочника, його вміння самостійно і творчо працювати з літературними джерелами, аналізувати і правильно застосовувати чинні нормативно-правові акти України. Перед виконанням контрольної роботи студент повинен прослухати запланований курс лекцій та ознайомитися з положеннями рекомендованих нормативно-правових актів та наукової літератури.

Відповіді на питання, які постають при виконанні контрольної роботи, повинні бути аргументовані, повно викладені з посиланням на відповідні положення нормативно-правових актів, які стосуються певного питання та відповідної наукової літератури із обов'язковим використанням слідчої та опублікованої судової практики.

Неповне розкриття теми або певних питань змісту контрольної роботи розцінюється як неповне засвоєння вибраної теми, внаслідок чого оцінка за виконання роботи знижується.

Термін виконання роботи встановлюється деканатом факультету. Вона виконується за відповідним варіантом. Номер варіанту відповідає останній цифрі залікової книжки студента.

При виконанні контрольної роботи необхідно дотримуватись відповідних правил її оформлення:

- виділяти абзаци та робити посилання на джерела, що були використані при написанні роботи;
- сторінки у роботі повинні бути пронумерованими і мати поле для зауважень з боку викладача;
- у кінці роботи повинен бути вказаний список джерел, які використовувалися при її написанні;

- на першій сторінці роботи (титул) необхідно вказати номер варіанту роботи та назву теоретичного питання, прізвище виконавця та викладача, а на останній – дату її виконання і особистий підпис виконавця.

Обсяг контрольної роботи не повинен перевищувати 10 – 12 сторінок розміром А 4 з подвійним інтервалом у форматі Times New Roman, кегель № 14.

Контрольна робота, яка оцінена незадовільно, підлягає доопрацюванню. Після врахування зауважень рецензента, на кафедрі разом із заново виконаною слід подавати і не зараховану роботу та рецензію до неї.

Контрольна робота складається з теоретичних питань та практичного завдання. Викладення теоретичних питань повинно бути розгорнутим, обґрунтованим, мати посилання на норми кримінального процесуального закону, підзаконні акти (накази та інструкції Генерального прокурора України, рішення Верховного Суду тощо), в яких йдеться про питання, що висвітлюються у роботі.

При відповіді на теоретичне питання необхідно показати знання літературних джерел, судової та експертної практики.

При вирішенні задач необхідно точно скласти уяву про суть тієї ситуації, що потребує вирішення, після чого чітко і ясно сформулювати відповідь на поставлене в умовах задачі запитання. Відповідь має бути обґрунтованою, з посиланням на відповідні норми кримінального процесуального законодавства та інші нормативні акти.

У тих випадках, коли в умовах задачі зустрічаються положення, які не підлягають однозначному тлумаченню, студент має розглянути всі можливі варіанти і запропонувати вирішення кожного з них.

Завдання - 1

Судові експертизи в юридичних провадженнях.

1. Роди та види судових експертиз та їх характеристика.
2. Правове регулювання призначення та проведення судових експертиз.
3. Права та обов'язки судового експерта за законодавством України.
4. Предмет, об'єкти, завдання та види судових експертиз.
5. Методика проведення судової експертизи.

Задача: На місці події виявлено стріляну гільзу. Визначити які судові експертизи можна призначити за цим об'єктом, та наведіть перелік питань, які можна поставити перед експертом.

Завдання - 2.

Криміналістичні експертизи.

1. Роди та види криміналістичних експертиз, їх характеристика.
2. Правове регулювання призначення та проведення криміналістичних експертиз.
3. Предмет, об'єкти, завдання та види криміналістичних експертиз.
4. Питання, які вирішуються за допомогою криміналістичних експертиз.
5. Оцінка висновку експерта за результатами криміналістичних експертиз.

Задача: При затриманні особи, яка вчинила хуліганські дії було виявлено складний ніж (метелик). Які судові експертизи доцільно призначити? У яких установах їх проводять, та сформулюйте питання перед експертом.

Завдання – 3.

Судові економічні експертизи.

1. Загальні положення та класифікація судово-економічних експертиз.
2. Правове регулювання призначення та проведення судових економічних експертиз.
3. Предмет, об'єкти, завдання та види судових економічних експертиз.
4. Питання, які вирішуються судово-економічними експертизами.

5. Оцінка висновку експерта за результатами судово-економічних експертиз.

Задача: Під час огляду приміщення середньої школи № 214 було виявлено предмет схожий на саморобний вибуховий пристрій. Які експертизи потрібно призначити. У яких установах їх проводять? Сформулюйте питання перед експертами.

Завдання - 4.

Судова інженерно-екологічна експертиза.

1. Поняття судової інженерно-екологічної експертизи.
2. Завдання які вирішуються за допомогою інженерно-екологічної експертизи.
3. Предмет та об'єкти дослідження судової інженерно-екологічної експертизи.
4. Правила підготовки об'єктів і матеріалів для проведення інженерно-екологічної експертизи.
5. Питання, які вирішуються інженерно-екологічною експертизою.

Задача: Під час обшуку гр. Іванова було виявлено пенсійне посвідчення на його ім'я, яке викликало сумніви щодо його справжності. Які експертизи потрібно призначити. У яких установах їх проводять? Сформулюйте питання перед експертами.

Завдання - 5.

Експертиза об'єктів права інтелектуальної власності.

1. Процесуальні підстави підготовки, призначення та проведення судової експертизи в цивільному та господарському процесі.
2. Предмет, об'єкти, завдання та види експертизи об'єктів права інтелектуальної власності.
3. Правила підготовки об'єктів і матеріалів для проведення експертизи.
4. Питання, які вирішуються судовими комп'ютерно-технічними експертизами.
5. Оцінка висновку експерта за результатами судових експертиз об'єктів права інтелектуальної власності.

Задача: В місті Одеса відбулося руйнування старовинного будинку. Які експертизи потрібно призначити для з'ясування причин руйнації. У яких установах їх проводять? Сформулюйте питання перед експертами.

Завдання - 6.

Судові мистецтвознавчі експертизи.

1. Поняття та принципи судової мистецтвознавчої експертизи.
2. Предмет та об'єкти мистецтвознавчої експертизи.
3. Завдання та види мистецтвознавчої експертизи.
4. Експертизи образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.
5. Оцінка висновку експерта за результатами судових мистецтвознавчих експертиз.

Задача: Гр. Сидоров орендувавши автомобіль мерседес Віто потрапив в аварію і завдав матеріальної шкоди власнику транспортного засобу гр. Петрову. Які експертизи потрібно призначити. У яких установах їх проводять? Сформулюйте питання перед експертами.

Завдання - 7.

Судові біологічні експертизи.

1. Предмет, об'єкти, види судово-біологічної експертизи.
2. Ідентифікаційні та ситуаційні завдання судово-біологічної експертизи.
3. Правила підготовки об'єктів і матеріалів для проведення судово-біологічної експертизи.
4. Питання, які вирішуються судовими біологічними експертизами.

5. Структура постанови (ухвали суду) про призначення судової експертизи та процесуальне значення її дотримання.

Задача: До суду звернувся гр. Климов із позовом про те, що гр. Тимошенко розповсюджує викрадену в нього антивірусну програму. Які експертизи потрібно призначити? У яких установах їх проводять? Сформулюйте питання перед експертами.

Завдання - 8.

Судові авто-технічні експертизи.

1. Предмет, об'єкти, завдання та види судових авто-технічних експертизи.
2. Загальна характеристика експертизи механізму дорожньо-транспортної пригоди.
3. Авто-технічна експертиза технічного стану транспортного засобу та окремих його деталей.
4. Підготовка об'єктів для експертного дослідження дорожньо-транспортної пригоди.
5. Комплексна дорожньо-технічна і авто-технічна експертиза.

Задача: На місці пожежі виявлено згорівши залишки людини. Які експертизи потрібно призначити? У яких установах їх проводять? Сформулюйте питання перед експертами.

Завдання - 9.

Судова одорологічна експертиза.

1. Предмет та об'єкти судово-odoroлогічних досліджень.
2. Завдання судово-odoroлогічної експертизи
3. Правила роботи із запаховими слідами.
4. Особливості призначення одорологічних експертиз.
5. Методика проведення судово-odoroлогічної експертизи.

Задача: На ринку Петрівка у гр. Іваненко було вилучено лазерні диски із еротичними фільмами. Визначте які судові експертизи слід призначити, та наведіть перелік питань, які можна поставити перед експертом.

Завдання - 10.

Судова комп'ютерно-технічна експертиза.

1. Предмет та об'єкти комп'ютерно-технічної експертизи.
2. Види носіїв інформації.
3. Завдання комп'ютерно-технічної експертизи.
4. Особливості призначення комп'ютерно-технічної експертизи.
5. Методика проведення комп'ютерно-технічної експертизи.

Задача: На митниці затримано автомобіль гр. Вуйко із 120 кг каміння жовтого кольору імовірно бурштину. Визначте, які судові експертизи слід призначити, та наведіть перелік питань, які можна поставити перед експертом.

VI. Питання для залікової співбесіди

1. Поняття судової експертизи як процесуального інституту і засобу отримання доказів, форми застосування спеціальних знань у слідчій та судовій практиці.
2. Історичні етапи розвитку судової експертизи в Україні та світі.
3. Судові почеркознавча та авторознавча експертизи.
4. Правові основи організації і проведення судових експертиз та експертних досліджень.
5. Судово-технічна експертиза документів.
6. Дактилоскопічна експертиза.
7. Загальна класифікація судових експертиз. Судово-експертні установи України.

8. Трасологічна експертиза знарядь та інструментів і залишених ними слідів.
9. Експертиза холодної зброї.
10. Правила підготовки об'єктів і матеріалів для проведення судової експертизи та їх оформлення.
11. Судово-автотранспортна експертиза.
12. Поняття первинної, додаткової і повторної експертизи. Поняття комісійної і комплексної експертиз. Організація їх проведення у судово-експертних установах України.
13. Судово-балістична експертиза.
14. Структура постанови (ухвали суду) про призначення судової експертизи та процесуальне значення її дотримання.
15. Судова вибухотехнічна експертиза.
16. Права затриманого, підозрюваного та обвинуваченого при призначенні і проведенні судової експертизи за КПК України.
17. Судові фототехнічна та портретна експертизи.
18. Права, обов'язки і відповідальність судового експерта.
19. Криміналістична експертиза матеріалів, речовин та виробів.
20. Особливості призначення та проведення експертизи під час судового розгляду за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого.
21. Судово-біологічна та судово-грунтознавча експертизи.
22. Процесуальні підстави підготовки, призначення та проведення судової експертизи в цивільному та господарському процесі.
23. Судова комп'ютерно-технічна експертиза.
24. Права учасників цивільного та господарського процесу щодо призначення та проведення судових експертиз. Проведення спеціальних досліджень на етапі досудового врегулювання.
25. Судова пожежно-технічна експертиза.
26. Особливості призначення та проведення судової експертизи у судовому засіданні по цивільних та господарських справах.
27. Судово-економічні експертизи.
28. Судові товарознавчі експертизи.
29. Судово-мистецтвознавча експертиза.
30. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності.

VII. Види контролю та оцінювання результатів навчання

Рейтинг студента з навчальної дисципліни «Судова експертиза» складається з балів, що отримуються за:

- 1) доповіді, відповіді, вирішення казусів та доповнення відповідей інших студентів у процесі дискусії на практичних заняттях;
- 2) підсумкової контрольної роботи у вигляді вирішення тестових завдань.

Система оцінки академічних досягнень здобувачів денного відділення

№ з/п	Контрольний захід оцінювання	Ваговий бал	Кількість	Всього
1.	Робота на практичних заняттях	5	14	70
2.	Виконання завдань самостійної роботи	10	1	10
3.	Модульна контрольна робота	20	1	20

1. Робота на практичних заняттях (максимальна кількість балів на 14 практичних заняттях складає 70 + 10 самостійна робота + 20 МКР

Кожне практичне (семінарське) заняття оцінюється у 5 балів (для студентів денної та заочної форм навчання), де:

5 балів – «відмінно» – здобувач демонструє ґрунтовні знання навчального матеріалу у визначеному обсязі, дає повну обґрунтовану відповідь;

4 бали – «добре» – здобувач допускає несуттєві неточності;

3 бали – «задовільно» – здобувач засвоїв основний теоретичний матеріал, але допускає суттєві неточності, не може належно відповісти на уточнюючі запитання;

0 балів – «незадовільно» – здобувач дає відповідь не по суті або відповідь вкрай обмежена.

Викладач оцінює роботу здобувача на кожному практичному (семінарському) занятті (окрім передостаннього для здобувачів денної форми навчання і останнього для здобувачів заочної форми навчання), виставляючи бали за нього після практичного (семінарського) заняття у системі електронного Кампусу.

Виконання завдань самостійної роботи оцінюється у 10 балів, де:

10-9 балів – повна, обґрунтована відповідь з посиланням на рішення ЄСПЛ, Конституційного Суду України, рішення Касаційного суду;

8-7 балів – відповідь повна, є посилання на судові рішення проте не враховано думки науковців з розглянутого питання;

6 балів – відповідь в основному ґрунтується на нормах чинного КПК без посилання на рішення ЄСПЛ та Касаційного суду з розглянутого питання;

0 балів – відповідь в основному вірна проте відсутнє посилання на норми чинного законодавства, рішення судових інстанцій з розглянутого питання, відсутнє звернення до наукових джерел.

Модульна контрольна робота оцінюється у 20 бали і складається з 50 тестових питань, де:

20 балів – вірна відповідь на 50-44 питань тесту;

18 балів – вірна відповідь на 43-37 питань тесту;

16 балів – вірна відповідь на 36-30 питань тесту;

0 балів – вірна відповідь на 29 і менше питань тесту.

Система оцінки академічних досягнень здобувачів заочного відділення

№ з/п	Контрольний захід оцінювання	Ваговий бал	Кількість	Всього
1	Робота на практичних заняттях (відповіді на запитання, публічний виступ чи презентація, участь у обговореннях та доповнення відповідей інших студентів на практичних заняттях, вирішення практичних завдань або розв'язання кейсів)	5	4	20
2	Вирішення тестових завдань	2	20	40
3	Виконання ДКР	40	1	40

Вирішення тестових завдань оцінюється у 40 балів і складається з 20 тестових питань, де:

40 балів – вірна відповідь на 20-18 питань тесту;

34 балів – вірна відповідь на 17-16 питань тесту;

30 балів – вірна відповідь на 15-13 питань тесту;

0 балів – вірна відповідь на 12 і менше питань тесту

Виконання домашньої контрольної роботи за відповідним варіантом (максимальна кількість балів 40).

35-40	Відповіді на запитання викладені повно, чітко, у визначеній логічній послідовності, що свідчить про глибоке розуміння суті питання. Здобувач має продемонструвати знання не лише в межах матеріалу лекції, але й підручнику, додаткової літератури і судових рішень. Бажано висловити власну позицію з дискусійних проблем, якщо такі порушуються у питанні.
28-34	Недостатньо повна або не чітка відповідь на всі поставлені питання та вирішення задачі, що свідчить про правильне розуміння суті питання, ознайомлення студента з матеріалом лекцій та підручника; незначні неточності у відповідях
24-29	Неправильна відповідь на питання та недостатньо обґрунтоване вирішення задачі, що вказує на поверхове ознайомлення студента з навчальним матеріалом або значні похибки у відповідях
0	Спроба здобувача висловити власне розуміння суті поставленого питання, але відповідь неправильна

Таблиця відповідності рейтингових балів оцінкам за університетською шкалою:

<i>Кількість балів</i>	<i>Оцінка</i>
100-95	Відмінно
94-85	Дуже добре
84-75	Добре
74-65	Задовільно
64-60	Достатньо
Менше 60	Незадовільно
Не виконані умови допуску	Не допущено

Розрахунок шкали (R) рейтингу:

Сума вагових балів контрольних заходів протягом семестру складає:

$$RD = 70 + 10 + 20 = 100 \text{ балів. (для денної форми)}$$

$$RD = 100 \text{ балів. (для заочної форми)}$$

Студенти, які набрали протягом семестру 60 і більше балів ($RD \geq 0,6 R$) отримують залік відповідно до набраного рейтингу без підсумкової співбесіди з викладачем за активну та продуктивну роботу протягом семестру.

Зі студентами, які набрали протягом семестру від 40 до 59 балів ($0,4 R \leq RD < 0,6 R$) проводиться співбесіда, яка передбачає відповіді на теоретичні питання навчального матеріалу і вирішення ситуаційних завдань.

Критерії оцінювання співбесіди.

Залікова співбесіда (ваговий бал відповіді на теоретичне запитання – 40, а вирішення ситуаційного завдання – 60, максимальна кількість балів - 100):

Повна, чітка, викладена в певній логічній послідовності відповідь на поставлене питання, що свідчить про глибоке розуміння суті питання, ознайомлення студента не лише з матеріалом лекцій, але й з підручником та додатковою літературою; висловлення студентом власної позиції щодо дискусійних проблем, якщо такі порушуються у питанні;	95-100
Не зовсім повна або не достатньо чітка відповідь на поставлене питання, що свідчить про правильне розуміння суті питання, ознайомлення студента з	85-94

матеріалом лекцій та підручника	
Поверхова відповідь, суттєві помилки у відповіді	75-84
Неправильна відповідь, що свідчить про незнання матеріалу, але намагання студента висловити власне розуміння суті поставленого питання	65-74
Студент слабо орієнтується у відповідях на теоретичні питання, не в змозі вирішити ситуаційні завдання, розробити план проведення окремих слідчих дій	60-64

VIII. Методичні рекомендації

Навчальний курс «Судова експертиза» – спеціальна юридична дисципліна, яка вивчається студентами Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» факультету соціології і права.

Ця дисципліна належить до групи вибіркових, з циклу професійно-орієнтованих, надає уявлення про предмет судової експертизи, її об'єкти та завдання, про поняття спеціальних знань судового експерта і суб'єктів експертної діяльності; розкриває загальні принципи судової експертизи; технологію експертного дослідження як особливого виду пізнавальної діяльності; методологію експертних досліджень в цілому і концептуальні напрями розвитку судової експертизи (математизація, комп'ютеризація, автоматизація експертних досліджень), а також розглядає деякі види експертиз, які проводяться у кримінальному та цивільному провадженні.

Як наслідок вивчення курсу студенти мають:

- знати теорію та методологію судової експертизи, способи та методи роботи із речовими доказами матеріального походження, також порядок призначення та методик проведення експертних досліджень як у державних експертних установах так і поза ними і все це у суворій відповідності чинним нормативно-правовим актам України;

- вміти правильно обирати спеціальні технічні засоби та відповідні методики щодо роботи як із речовими доказами так і з людьми, самостійно поповнювати і поглиблювати свої знання, обґрунтовувати і відстоювати свою правову позицію.

Курс судової експертизи складається з двох частин, які органічно поєднані між собою. В Загальній частині розкриваються питання щодо загальнотеоретичних положень: мети та завдань, принципів, понятійного апарату та класифікації судових експертиз. Певне місце відведене експертам та спеціалістам з різних галузей знань. Засвоєння цих положень має важливе значення для успішного опанування матеріалом всього курсу судової експертизи. В особливій частині висвітлюються питання порядку підготовки та методики проведення конкретних видів експертних досліджень.

Для підготовки до занять рекомендується:

- а) з'ясувати коло питань, що підлягають вивченню з теми;
- б) проаналізувати нормативний матеріал, в т. ч. відповідні зміни і доповнення, внесені в чинне процесуальне законодавство;
- в) ознайомитись з науково-практичними коментарями правових норм, а також відомчими нормативними актами, що відносяться до питань навчального компоненту;
- г) ретельно опрацювати теоретичні джерела з питань, що вивчаються (підручники, навчальні посібники, монографії тощо);
- г) вивчити додаткові теоретичні джерела, вказані в планах до практичних занять, а також рекомендовані викладачем.

При підготовці до заняття студент може отримати консультацію у викладача, що веде заняття, або чергового викладача у навчально-методичному кабінеті кафедри.

Дотримання таких порад – запорука успішного засвоєння курсу «Судова експертиза» в цілому.

IX. Список рекомендованої літератури

Базова література

1. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

2. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології : монографія. Тернопіль: Видавництво «Крок», 2018. 262 с.

3. Криміналістика : підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. Київ : Вид-во Ліра-К, 2019. 424 с.

Допоміжна література

1. Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 105-річчю судової експертизи в Україні та 95-річчю з дня народження академіка М. Я. Сегая / Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України. Київ : КНДІСЕ Мінюст України, 2018. 266 с.

2. Гитин В., Скорняков Е. Феномен порнографії. Харків: Торсинг, 2002. 432 с.

3. Грачова О. Ю., Лук'янчиков Б. Є. Алкогольне сп'яніння як передумова вилучення автомобіля в умовах воєнного стану *Реалізація та розвиток публічної політики у сфері безпеки дорожнього руху під час війни та у повоєнний період*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 18 листопада 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 39-42. <file:///C:/Users/1/Downloads/Telegram%20Desktop/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%92%20%D0%9C%D0%9D%D0%9F%D0%9A%2018.11.2022.pdf>

4. Інноваційне обладнання, пристрої для експертно-криміналістичних досліджень та окремі процесуальні питання проведення судових експертиз : колективна монографія / за редакцією Ю. В. Циганюк. Хмельницький : Хмельницький центр нових технологій та інновацій, 2020. 229 с.

5. Криміналістика : підручник / за редакцією В. В. Тіщенко ; Міністерство освіти і науки України, Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2019. 555 с.

6. Криміналістика : підручник : у двох томах / В. Ю. Шепітько, В. В. Журавель, В. О. Коновалова, В. М. Шевчук [та 10 інших]; за редакцією В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Том 1. 2019. 451 с.

7. Криміналістика : підручник : у двох томах / В. Ю. Шепітько, В. В. Журавель, В. О. Коновалова, В. М. Шевчук [та 10 інших]; за редакцією В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Том 2. 2019. 326 с.

8. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Медичне освідування – спосіб формування доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в XXI столітті*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 15 квітня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. 128 с. <http://www.economics.in.ua/2022/04/xxi.html>

9. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Протидія розслідуванню та засоби її подолання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Вип. 1(97). Северодонецьк, 2022. С. 68-77. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/issue/view/68>

10. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Суб'єкти використання спеціальних знань у провадженні про необережні злочини. *Необережні кримінальні правопорушення: проблеми теорії та практики* : матеріали круглого столу, проведеного в межах Днів науки на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (28 січня 2022 року). Київ : НаУКМА, 2022. С. 50-57.

11. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Становлення та розвиток інституту освідування у кримінальному провадженні. *Вісник вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2021. № 3-4. (39-40). С. 51-56.

12. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Сучасні засоби розмінування вибухонебезпечних предметів. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 1 липня 2022 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2022. С. 235-238.
13. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Використання спеціальної техніки з метою документування слідів воєнних злочинів. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : збірник матеріалів засідання № 3 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 23 вересня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 107-110.
14. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів. Затверджена рішенням розширеного засідання секції НКМР міністерства Юстиції України з проблем трасології та судової балістики із залученням членів Координаційної ради з питань судової експертизи. Протокол від 15.01.99 року.
15. Методичне забезпечення експертних досліджень щодо віднесення технічних та програмних засобів до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації : методичний посібник / В. С. Серьогін, І. О. Кирилюк, В. Г. Семенов, С. Г. Самсоненко, В. В. Шарко ; за редакцією Б. Д. Леонова ; Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз служби безпеки України. Київ : ІСТЕ СБУ, 2021. 63 с.
16. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання : монографія / Р. І. Балагута, А. В. Мовчан ; Міністерство внутрішніх справ України, Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 255 с.
17. Петряев С. Ю. Періодизація розвитку використання спеціальних знань у практиці розслідування злочинів в Україні. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Міжвідомчий науково-методичний збірник. К.: КНИИСЭ МЮ Украины. 2013. вып. 58, ч.1. – С. 69-77.
18. Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка! Пособие для кассиров обмена валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. К. : ООО «Аналитические системы НПФ», 2005. 96 с.
19. Підпригора О. А., Підпригора О. О. Право інтелектуальної власності України : Навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. К. : Юрінком Інтер, 1998. 336 с.

Законодавчі акти:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Закон України “Про судову експертизу”. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1994, № 28, ст.232. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Господарський процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1992, № 6, ст.56. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
4. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2013, № 27, ст. 282. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
5. Закон України “Про нотаріат”. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1993, № 39, ст. 383. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
6. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Митний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2012, № 44-45, № 46-47, № 48, ст. 552. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
9. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
10. Кодекс Адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст. 446. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

11. Кодекс України по адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР* (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст. 1122). URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
12. Закон України „Про міжнародний комерційний арбітраж”. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1994, № 25, ст. 198. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>
13. Закон України «Про захист суспільної моралі». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2004, № 14, ст. 192. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>
14. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2010, № 10, ст. 105. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1819-17>
15. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Інструкції про порядок і розмір відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів від 01.07.96., №710. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF#Text>
16. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. *Постанова Пленуму Верховного Суду України* № 8 від 30.05.97 р.
17. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністра юстиції України від 08.10.98 № 53/5.
Наказ МВС України від 10.07.2017. № 580. «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України». <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/download/nakaz-mvs-ukrajini-vid-10072017-580-pro-2017-50563.html>

Інтернет-ресурси:

- Офіційний веб-портал судової влади України <http://court.gov.ua/>
- Офіційний веб-портал Верховної Ради України <http://rada.gov.ua/>
- Офіційний веб-сайт МЮ України <https://minjust.gov.ua/npa>
- Офіційний веб-сайт МВС України <http://mvs.gov.ua/>
- Офіційний веб-сайт МОЗ України <https://moz.gov.ua/nakazi-moz>
- Київський науково-дослідний інститут судових експертиз <https://kndise.gov.ua/>
- Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» <https://www.hniise.gov.ua/>